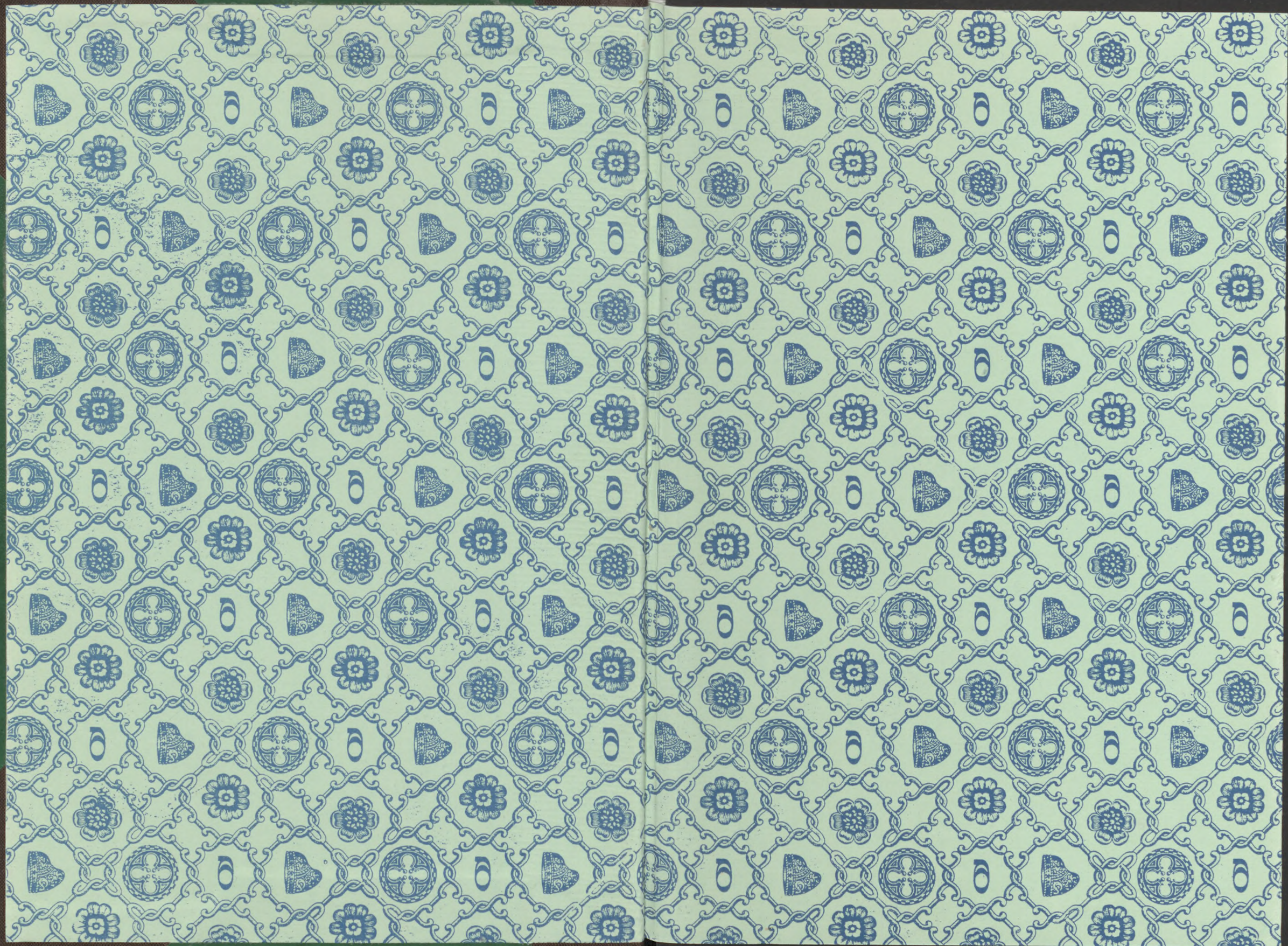

KC
11.202/203K

KC
11.202/2

Vasy Géza

*Az 1945 utáni
magyar irodalom
alkotói*

II.rész

Metszetek

4171042

VASY GÉZA

*Az 1945 utáni
magyar irodalom
alkotói*

❖ II. rész ❖

KRÓNICA NOVA KIADÓ, BUDAPEST
2000

457381

A szerző a mű megírásának időszakában a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásában részesült.

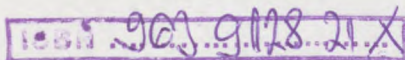
Lektorálta: Fráter Zoltán

KCM.202/2

2000

ISBN 963 9128 49 X

Ö

Kiadja a Krónika Nova Kiadó Kft.
1111 Budapest, Bartók Béla út 10-12.
Tel./fax: 385-1941, 365-4797
E-mail: kronikanova@mail.datanet.hu
Internet: www.kronikanova.hu
Felelős kiadó: Sz. Kuncze Magdolna ügyvezető
Felelős szerkesztő: Fábián Teréz
Kiadói kód: KN 0054
Nyomdai előkészítés: Fényszedő Központ Kft.
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 00-1548
Készült: PIREMON Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Dr. Gere Kálmán vezérigazgató

Tartalom

- TÁJÉKOZTATÓ / 7
- KERTÉSZ IMRE / 9
- Sorstalanság (Részlet) / 13
- JÓKAI ANNA / 16
- Ne féljetelek (Részlet) / 21
- BERTÓK LÁSZLÓ / 25
- Most / 29
- Villanyvilágított fák Jajcéban / 29
- Elmenni kevés, itt maradni sok / 30
- Mintha előlről kezdeném / 30
- S mint aki törököt fogott / 31
- Mért képzelem, hogy rajtam áll? / 31
- Egyre többször az apámat / 31
- Uram, ezek nem emberek / 32
- Mint a madárszárny / 32
- BODOR ÁDÁM / 33
- Sinistra körzet (Részlet) / 39
- LÁZÁR ERVIN / 44
- Az asszony / 47
- Foci / 50
- Pávarbeveszévéd / 51
- ORBÁN OTTÓ / 52
- Zöld ország / 56
- És fölragyognak szétszórt csontjaik / 57
- A holló / 57
- Ballada a nagy modernekről / 58
- Illyés Gyula hangfelvételről az *Egy mondatot mondja* / 59
- Egy szép ezüst fejűhöz / 61
- Shakespeare-ből / 61
- A CLVI. szonett / 61
- Hallod-e, te sötét árnyék / 62
- Mi van Schubert dalában? / 63
- ÁGH ISTVÁN / 64
- Balassi / 68
- Világvégi otthonom / 69
- Széljelző alkonyat / 70

Virágosat álmodtam / 71
Következel? Következem? / 71
Küldjél csomagot / 72
A bánat vasárnapja / 72
Keseredik a föld héja / 73
Mivé lettél / 74
Istenháza / 74

TANDORI DEZSŐ / 76

Koan I. / 81
Koan II. / 81
A damaszkuszi út / 81
A puszta létige szomorúsága / 81
A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz / 82
Táj két figurával / 82
A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn / 82
„Az én madaram” / 83
A versreszelő / 83
„Az én Kantom” / 84
„Az én Wittgensteinem avagy: Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” / 84
„Az én Bachom avagy: A jól hangolt villanyírógép” / 84
A régi költőknek és Paul Klee festőnek / 85
(1938–) / 86
A feltételes megálló / 87
Utrillo: Falusi templom – 1912 körül / 88
Ha szeretsz, mondja Kosztolányi / 89
Napfény egy üres szobában / 89
Társnémnak / 90

BELLA ISTVÁN / 91

Csak aki olyan fiatal / 95
Egyedül / 96
Indulók idején / 96
Csak a sírás / 97
Cigánymeggyfamadonna / 97
Halotti beszéd / 98
Testamentom / 99
Nem verset írok / 100
Arccal a földnek / 101
Karácsony-esti vers / 102

UTASSY JÓZSEF / 103

Zúg március / 107
Apollinaire / 107
Magyarország! / 108

Pohárköszöntő / 109

Warnemünde / 111

Csillagra zárt egek alatt / 112

Fény a bilincsen / 112

Meleg zsák / 113

Nyárutó / 114

NÁDAS PÉTER / 115

Emlékiratok könyve (Részlet) / 122

PETRI GYÖRGY / 126

Délelőtt / 130

Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből / 131

[Horgodra tűztél, uram] / 132

Nőkről / 133

Mondogatnivaló / 133

Nagymama / 133

Kert / 135

Van Maya. Mi is van még? / 135

Én / 136

Nagy Imréről / 137

Ábránd / 138

ESTERHÁZY PÉTER / 139

Fuharosok / 146

ADATTÁR / 154

Születési évszámok / 154

A korszak irodalmi élete / 156

Irodalmi folyóiratok / 170

Huszadik századi magyar irodalmi topográfia / 174

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA / 177

Kézikönyvek, lexikonok, bibliográfiák / 177

Dokumentumgyűjtemények / 178

Naplók, emlékiratok / 178

Interjúkötetek / 179

Levelezések / 180

Irodalmi élet, irodalompolitika / 180

Műelemző gyűjtemények / 181

Szépirodalmi antológiák / 182

E k
zép
az
s k
sú
em
nő
ko
ma
egy
der

ha
ko
sze

Tájékoztató

E kötet első része 1998-ban jelent meg a dr. Mohácsy Károllyal együtt írt IV. osztályos középiskolai tankönyv és a hozzá csatlakozó kiegészítő füzet szerves folytatásaként. Akár csak az I. rész, ez is lezárhatatlan. Olyan szerzőkről ad vázlatos, de tankönyvszerű pályaképet, s közöl irodalmi szemelvényeket, akik mind az eddigi tantervek, mind a NAT és az új típusú érettségi szempontrendszer alapján készülők szerves részét képezhetik, elsősorban az emelt szint, a szabad témakörök, a helyi sajátosságok figyelembevételkor. Ezen túlmenően e két kötet teljesebb képet adhat modern irodalmunkról azoknak, akik irodalom szakos tanárok, a kulturális élet munkásai szeretnének lenni – vagy már most is azok. E témakörben és ezen a szinten ugyanis a tankönyv és az igényes ismeretterjesztés átjátszik egymásba. E könyvet tehát a középiskolásoknak, az egyetemistáknak, tanáraiknak és minden érdeklődőnek figyelmébe ajánlom.

Mivel e könyvet reményem szerint nemcsak az említett tankönyvsorozat ismerői használhatják eredményesen, a teljesebb tájékoztatás kedvéért felsorolom a bemutatott alkotókat és tárgyalásuk helyét. (TK – tankönyv, KF – kiegészítő füzet, I. – e munka első része, II. – jelen kötet.)

Ágh István (II.)
 Áprily Lajos (KF)
 Bella István (II.)
 Bertók László (II.)
 Bodor Ádám (II.)
 Csoóri Sándor (I.)
 Csurka István (I.)
 Déry Tibor (TK)
 Esterházy Péter (II.)
 Fodor András (I.)
 Füst Milán (KF)
 Hubay Miklós (I.)
 Illyés Gyula (TK)
 Jékely Zoltán (I.)
 Jókai Anna (II.)
 Juhász Ferenc (KF)
 Kassák Lajos (TK)
 Kálnoky László (I.)
 Kányádi Sándor (I.)
 Kertész Imre (II.)

Kodolányi János (I.)
 Kormos István (I.)
 Lázár Ervin (II.)
 Márai Sándor (KF)
 Mándy Iván (I.)
 Mészöly Miklós (KF)
 Nagy Lajos (KF)
 Nagy László (TK)
 Nádas Péter (II.)
 Nemes Nagy Ágnes (I.)
 Németh László (TK)
 Orbán Ottó (II.)
 Ottlik Géza (TK)
 Örkény István (TK)
 Petri György (II.)
 Pilinszky János (TK)
 Rónay György (I.)
 Sarkadi Imre (KF)
 Sánta Ferenc (I.)
 Sütő András (I.)

Szabó István (I.)	Tamási Áron (KF)
Szabó Lőrinc (TK)	Tandori Dezső (II.)
Szabó Magda (I.)	Utassy József (II.)
Székely János (I.)	Vas István (TK)
Szilágyi Domokos (I.)	Weöres Sándor (TK)

Ez éppen félszáz alkotó. Középiskolás szemmel nézve rengeteg. A bölcsészhallgató számára kissé sok. Ugyanakkor bárki hiányolhatja egy-egy – általa ismert, kedvelt – alkotó nevét. A szakember pedig legalább ugyanekkora újabb listát állíthat össze, bár azt aligha vonhatja kétségbe, hogy a felsorolt ötven név okkal szerepel itt. E sorozat nem elfogultságból, hanem a mértéktartás követelménye miatt „csak” ekkora terjedelmű. S a hiányzókat keresők megnyugtatóására hadd álljon itt még két névsor.

A lezárult életpályájú alkotók közül az irodalomtörténet-írás feltétlenül számon tartja még – többek között – Baka István, Benjámin László, Bertha Bulcsu, Cseres Tibor, Galgóczi Erzsébet, Garai Gábor, Hajnóczy Péter, Hamvas Béla, Kardos G. György, Karinthy Ferenc, Lengyel József, Ratkó József, Rózsa Endre, Simon István, Sinka István, Szabó Pál, Szentkuthy Miklós, Szécsi Margit, Tersánszky Józsi Jenő, Váci Mihály, Veres Péter, Zelk Zoltán munkásságát. S a helyzet bonyolultságát érzékeltetendő, máris sorolok innen is kimaradtakat: Darvas József, Gáll István, Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Remenyik Zsigmond, Tatay Sándor, Thurzó Gábor, Török Sándor – s akkor most jöhetnek a költők is.

A ma is formálódó életművek alkotóinak még terjedelmesebb s még inkább befejezhetetlen a névsora: Balla Zsófia, Bálint Tibor, Bereményi Géza, Buda Ferenc, Csiki László, Csukás István, Dobos László, Domahidy András, Eörsi István, Fejes Endre, Gergely Ágnes, Gion Nándor, Grendel Lajos, Határ Győző, Hernádi Gyula, Kertész Ákos, Kiss Anna, Konrád György, Krasznahorkai László, Lakatos István, Lator László, Lászlóffy Aladár, Lengyel Péter, Markó Béla, Márton László, Moldova György, Nagy Gáspár, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Rába György, Somlyó György, Spiró György, Szakonyi Károly, Székely Magda, Szilágyi István, Szőcs Géza, Temesi Ferenc, Tolnai Ottó, Tornai József, Veress Miklós, Zalán Tibor. S megint csak jelzésszerűen és játékosan, a költőnk és kora helyzetét csak az ábécé K betűjével érzékeltetve, így lehetne folytatni: Kalász Márton, Kántor Péter, Károlyi Amy, Kemenczky Judit, Kemény István, Király László, Kiss Benedek, Kovács András Ferenc, Kovács István, Kukorelly Endre.

A középiskolai *Irodalmi szöveggyűjtemény*ben szereplő műveket jelzi.

Kertész Imre

Budapesten született 1929-ben. Zsidó származása miatt 1944-ben német koncentrációs táborba került. Hazatérése után befejezte gimnáziumi tanulmányait, majd újságíró lett. 1953 óta műfordító és író. Első regénye, a *Sorstalanság* 1975-ben jelent meg, de a mű igazi jelentősége csak a második kiadás után, egy évtizeddel később mutatkozott meg. További főbb munkái: *A kudarc* (regény, 1988); *Kaddis a meg nem született gyermekért* (regény, 1990); *Az angol lobogó* (elbeszélések, 1991); *Gályanapló* (napló, 1992). Munkái külföldön, főként német nyelvterületen is elismerést arattak, több díjat is kapott, legutóbb a Herder-díjat (2000). Hazai elismerései közül a legfontosabb a Kossuth-díj (1997). Németből több jelentős szerzőt fordított.

Vannak írók, akiknek életművét egyetlen alapélmény határozza meg. Különösen így lehet ez, ha az élmény megélésének ideje egybeesik az akár korai, akár kései felnőtté válás folyamatával. Örökény István például azt a második világháborút nevezte meghatározónak, amellyel harmincéves kora táján szembesült. Kertész Imrének – jóval fiatalabb életkorából következően – nem volt ennyi szerencséje, nem élhetett át ifjan „boldog békeéveket”, a 15. életévében került lágerbe. Ezt az élménykört dolgozta fel eredeti megközelítésben a *Sorstalanság*, s ettől nem tudott elszakadni azóta sem. A regény befejezése után írott naplójegyzetek egyike így szól erről:

„Hogy – hallom – »ezzel a témával« elkéstem. Már nem időszerű. Hogy »ezt a témát« korábban kellett volna, legalább tíz évvel ezelőtt stb. Én viszont mostanában ismét rádöbbszemtem, hogy semmi sem érdekel igazán, csakis az Auschwitz-mítosz. Ha új regényen gondolkodom, megint csak Auschwitzon gondolkodom. Bármin gondolkodom, mindig Auschwitzon gondolkodom. Ha látszólag egészen másról beszélek, akkor is Auschwitzról beszélek. Auschwitz szellemének médiuma vagyok. Auschwitz beszél belőlem. És biztos, egészen biztos, hogy nem csak személyes okokból. Auschwitz és ami hozzá tartozik (de most már mi nem tartozik hozzá?) az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta, bár talán évtizedek vagy századok kellenek, míg majd ráeszmélnek. Ha meg nem, úgyis mindegy. Akkor minek írni? és kinek?»

(*Gályanapló*, 26–27.)

Sorstalanság

A regény elbeszélője és főszereplője a történet kezdetén, 1944 kora tavaszán budapesti gimnazista fiú, 15. életévében jár. Szülei elváltak, ő apjával és mostohaanyjával él. A család életében nagy változás következik be: a fakereskedő apát munkaszolgálatra hívják be, s a búcsú egész napját vele tölti a fiú is. Az üzletet egyébként már át kellett adniuk a zsidótörvények értelmében egyik beosztottjuknak, Sütő úrnak. Rá bízák a családi ékszereket is.

Az iskolákban a szokottnál sokkal korábban megkezdődött a nyári vakáció. A zsidó diákoknak azonban dolgozniuk kellett. Hősünk, „Köves György kisegítő előképzős ifjú” egy csepeli gyárban lett segédmunkás a kőművesek mellett. Egy alkalommal azonban, munkába menet, társaival együtt feltartóztatják őket. Gyűjtőtáborba kerülnek, ahol rábeszélik őket, hogy jelentkezzenek németországi munkára. Így kerül a fiú is Auschwitzba, majd onnan – Buchenwaldba, később Zeitzbe. A mind embertelenebb körülmények között ő is legyengül, egyre betegbb lesz, kórházba kerül. A szörnyű körülmények között állapota tovább romlik. Visszaszállítják Buchenwaldba, ahol megtörténik a csoda: nem a halottak köze, hanem a gyengélkedőre viszik. Egy francia orvos veszi pártfogásába, s kijárja, hogy a fiú bekerülhessen a tábor elit kórházába, ahol jobbak a körülmények (rendes ágy, fűtés, ételmezés, orvosi ellátás), rendes az ugyancsak foglyokból álló személyzet is, így a fiú lassan gyógyulni kezd. Eljön a felszabadulás napja. Tovább gyógyulva, nyáron, egy évvel távozása után hazautazhat.

Édesapja egy másik táborban pusztult el. Azt kell tapasztalnia, hogy a rokonok nem igazán értették meg a történetek igazi jelentőségét, élni és felejtani szeretnének, új életet kezdeni, pedig hát „mindig csak a régít folytathatjuk”, akkor is, ha az folytathatatlanak mutatkozik. Édesanyjához indulóban furcsa érzés fogja el: honvágy a tábor után: „*egy bizonyos értelemben ott tisztább és egyszerűbb volt az élet.*”

A *Sorstalanság* egy kamaszfiú nevelődési regénye. Egy naiv, de korántsem ostoba, csak talán korához képest kevésbé tájékozott fiúnak hirtelen az élet legkegyetlenebb próbáit kell kiállnia, s eközben válik felnőtté. Az első auschwitzi napon, már sok mindent megtapasztalva, felidéződik benne első gimnáziumi tanévnyitója, amikor az igazgató a bölcs latin mondást idézte: „Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.” Az iskola azonban négy éven keresztül csak „iskola” volt a diák számára. Pedig a latin szólaszerint „*mindvégig kizárólag Auschwitzról kellett volna eszerint tanulnom. Mindent elmagyaráztak volna, nyíltan, becsületesen, értelmesen. Csakbogy az iskolában erről, négy esztendő alatt még csak egyetlen szót sem hallottam. De persze elismertem, feszélyező volna, no meg nem is tartozik hozzá a műveltséghez, beláttam.*” Ha mindent nem is, de a lényegét nagyon hamar átlátja a fiú: „*Kijelenthetem, még nem szállt le az első nap estéje, mire nagyjából-egészében már körülbelül mindennel pontosan tisztába jöttem.*” A tájékozottabb olvasóban esetleg fölmerülhet: miként lehetséges, hogy a családi környezet sem készítette fel még 1944 nyaráig sem a fiút „az életre”? A regényben találhatunk erre egy közvetett és egy közvetlen magyarázatot. Az előbbi az, hogy a fiú szülei valamikor elváltak, ő hosszabb időn át intézetben nevelődött, s a szülők talán úgy gondolták, az életből egyelőre ennyi is éppen elég. Fontosabb a regényben is kibontakozó tágabb családi-isme-

rősi környezet szemléletmódja. Akár vallásos valaki, mint Lajos bácsi, aki Isten büntetésének tartja a zsidóság évezredek óta tartó üldöztetését, akár racionalistán gondolkodik, mint az édesapa, akár csak próbál racionalista lenni, mint a két szomszéd bácsi – tehát akár metafizikus, akár hétköznapias tanácsokat adnak, egyikük szemléletmódjába sem fér bele az, amit Auschwitz jelent, mert nem tudnak vagy nem akarnak tudni róla. Így a fiú csak a helyszínen tudja meg, hogy évek óta létezik megsemmisítőtábor és munkatábor, s mivel neki szerencséje van (az őket fogadó rabok megsúgták, hogy feltétlenül 16 évesnek vallják magukat – ugyanis csak azok dolgozhatnak), ő munkatáborba fog kerülni, legalábbis egyelőre. A felnőttek talán tudtak sok mindent már 1944 tavaszán is, de nem akarták tudomásul venni. A diákokról pedig azért az volt még az időben az általános vélemény a latin mondás ellenére is, hogy majd érettségi után lépjenek ki „az életbe”.

Az is eléggé általános nevelési elv volt, hogy a gyerek alkalmazkodjon a felnőttekhez: szülőhöz, rokonhoz, tanárhoz. Ezt a tulajdonságot hősünk szüleinek válása miatt többszörösen is tanulhatta, hiszen ütközőponttá és közvetítővé is vált szülei között, ugyanakkor mostohaanyjával is jóban kellett lennie. A rokonság szereplése a búcsúesten azt is érzékelteti, hogy felfogásukban a zsidóság megmaradása szempontjából különösen fontos a fejlett alkalmazkodóképesség. Öröklődés és nevelődés következtében ebből az átlagosnál is több van a fiúban. (Nyilván az intézeti időszak is szerepet játszott ebben.) Kialakult benne egy olyan jóhiszeműség is, amely a törvények, a rend célszerűségét nem vonja kétségbe, amely követi a szabályokat, a becsület útját akkor is, ha becstelenséggel találkozik. Miután apja már munkaszolgálatos, egészen természetesnek tartja, hogy ő „még nem lehet egész értékű munkaszolgálatos”. Amikor a rendőrök a begyűjtőhelyre kísérik őket, egy villamos megjelenésekor néhányan megszöknek. A fiú is megtehetné volna ezt: *„Magam is körülnéztem, bár inkább csak, hogy úgy mondjam, a játék kedvéért – mert hiszen egyéb okot nem láttam rá, hogy elinaljak –, s azt hiszem, még lett volna is időm: de hát aztán mégis, a becsület érzése bizonyult bennem az erősebbnek.”* A németek és kopóik tájékoztatását még a láger kapujában is elhiszi – másokkal együtt. Az őket fogadó munkaszolgálatosokat fegyenceknek véli – aztán hamarosan ő is ugyanolyan öltözetet kap. Az első nap végére válik hirtelen teljessé a ráismerés a valódi helyzetre.

A fiút apja nem nevelte vallásosan, de másként sincs zsidótudata. Egy házbeli lánnyal vitatkozik erről: a lány belső, személyiségbeli dolognak tartja a zsidóságot, s hol büszke rá, hol szégyenkezik miatta, a fiú szerint viszont ez csak külsődlegesség, csak a sárga csillag különböztet meg. Majdnem azt mondja a lánynak, hogy ő nem veti meg a fajtáját. A táborban is történik egy jelenet: a fiú egy csajka krumplihéjat próbál vásárolni, az eladó viszont nem hajlandó alkudozni, mert az ő szemében a fiú „nem zsidó”. (Nem ismeri sem a vallást, sem a nyelvet.) A vitában a fiú „Rohadt zsidó!” kiáltással robban, s végül megadja a kért árat. Hasonlóan szidalmazta őt is a csendőr annakidején a magyar hátláron. Nincs zsidó sors-tudata tehát, mégis, „sorstalanul” is viselnie kell ezt, mert a körülmények erre kényszerítik. Egy naplójegyzet így fogalmaz:

„Mit nevezek sorsnak? Mindenesetre a tragédia lehetőségét. A külső determináció azonban, a stigma, amely életünket az adott totalitarizmus egy helyzetébe, egy kép-

telenségbe szorítja, megbiúsítja ezt: ha tehát a ránk kirótt determinációnkat éljük végig valóságként, a saját – viszonylagos – szabadságunkból következő szükségszerűség helyett, ezt nevezném sorstalanságnak. Lényeges, hogy determinációnk mindig ellenében álljon természetes felfogásunkkal, bajlandóságainkkal, így áll elő vegytiszta állapotban a sorstalanság.”

(Gályanapló, 15., 1965. május 1.)

Sors, sorstalanság és szabadság kapcsolatrendszerére a regény befejező jelenetsorában talál érvényes választ önmaga számára a fiú.

A munka- és haláltáborok borzalmairól az elbeszélő meglehetősen szűkszavúan tudósít, nem halmozza, hanem megválogatja a tényeket, s mindig kiemeli az adott viszonyok között elfogadhatónak, sőt jónak nevezhető jelenségeket. Auschwitzhez képest jó Buchenwald, ahhoz képest Zeitz, az ottani őszihöz képest a nyári ellátás, a barakkhoz képest a „kórház”, ahhoz képest az igazi kórház, s az egészen közelinek mutató halálhoz képest maga az élet: „szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.” Nemcsak szűkszavú, hanem szenvtelenül tárgyilagos is az elbeszélő, bár ezt az idő előrehaladtával, azaz a tapasztalatok bővülésével, a felnőtté válással együtt mind gyakrabban szövi át a visszafogott ironia és önironia, mint az előbb idézett mondat is tanúsítja. A nevelődést-érlelődést a regény stílusa is érzékelteti. Ez kezdetben viszonylag kopár, szinte diáknaplószerű, s kevés benne a saját reflexió, inkább felnőttek nézeteit idézi. Szinte észrevehetetlenül változik, alakul egyre gazdagabbá, szövevényesebbé és zeneibbé a szöveg.

A szenvtelenség teszi lehetővé, hogy sorsának alakítóiról, a rendőrökről, csendőrökről s főként a németekről is tárgyilagosan, nemegyszer a pozitívumokat hangsúlyozva szóljon az elbeszélő. Még Budapesten élve próbálja a zsidógyűlöletet is megérteni (a pék példája), ugyanakkor személyes sorsában nemigen tapasztal ilyet, még csepli munkahelyén sem. Az őt feltartóztató rendőr kifejezetten rokonszenves számára. Auschwitzba megérkezve szinte rokonszenven nézi a német katonákat. Velük egyébként alig akad dolga: a tábori rendet a foglyokból válogatott tisztségviselők tartják fenn. Amikor pedig, egy cementeszsák elejtéséért elveri, majd kegyetlen munkatempóra kényszeríti őt egy német, még mindig a másik megértésére törekszik, szinte büszke rá, hogy több zsákot nem ejtett el. Ugyanakkor, a végtelen kimerültségnek is köszönhetően, kénytelen felismerni, hogy „valami megváthatatlanul tönkrement bennem”.

A fiú azért maradhat életben, mert még ebben a környezetben is létezik csoda. Először is az, hogy amikor félönkívületi állapotban visszakérül Buchenwaldba, nem a halálraítéltek, hanem a betegek közé kerül. S ezután már segítő kezek ápolják: működik a szolidaritás, mint később megtudjuk, valamiféle, ott lehetséges ellenállás is szerveződik, s így a fiú életre ítélik. Nem feltámad, mint Jézus a maga passiójárása és kínhalála után, hanem életben marad. A szabadulás ezért nem lehet igazán sem fel-, sem megszabadulás. Nem lehet felejtetni. Az élet iskolája a létezés abszurditásával ismertette meg a fiút: az élet helyett a halál előszobájába nyert bebocsátást az, akinek még az élet lett volna a sorsa. Elvették tőle azokat a sors-lehetőségeket, amelyeket e történelmi kényszer nélkül bejárhatót volna. Ezért érez hazatérése után gyűlöletet „mindenki” iránt, mint az újságírónak mondja. S idegenséget is: igazából nem tudja senkivel megértetni magát. Akivel – legalább

érzelmi alapon – teljes lehetne az egyetértés; az édesanyjával, még nem találkozik, csak elindul hozzá. Nem a „csüggtem ajkán” képnek megható érzelmességével, hanem a koncentrációs táborok boldogságának képzetével fejeződik be a mű, ami egyrészt lélektanilag is hiteles közlés, másrészt szinte kikényszeríti a befogadó olvasó mindvégig formálódó megrendültségének katartikus kiteljesedését.

SPIRÓ GYÖRGY: *Magániktató*. 1985., 381–391. ♦ WIRTH IMRE: *Kertész Imre: Sorstalanság = 7x7 híres mai magyar regény*. 1997., 186–196.

❖ Sorstalanság ❖

(Részlet)

Aztán még elüldögéltem köztük egy ideig, mivel igen rég nem ültem már így, egy bordó kárpitú, puha bársonyfotelben. Fleischmann néni is megjött közben, s díszes szélű fehér porcelán tányéron zsírral megkent kenyeret hozott, tört paprikával meg vékony hagymakarikákkal ékesítve, mert úgy emlékezett, hogy ezt régebben igen szerettem, s amelyet a jelenre vonatkozóan is tüstént megerősítettem. A két öreg meg ezalatt elmondta: „bizony, itthon sem volt könnyű”. Elbeszélésükből egészében valami kusza, zavaros és követhetetlen esemény benyomását, ködös körvonalait nyertem, amit lényegében nem nagyon láthattam, érthettem. Inkább csak egy szó igen gyakori, már-már fárasztóan sűrű ismétlődését vettem a mondókájukban észre, mellyel minden újabb fordulót, változást, mozzanatot jelöltek: így például „jött” a csilagos ház, „jött” október tizenötödike, „jöttek” a nyilasok, „jött” a gettó, „jött” a Duna-part, „jött” a felszabadulás. No meg a szokott hibát: mintha ez az egész elmosódó, valósággal elképzelhetetlennek tetsző és részleteiben – ahogy néztem – immár önékik maguknak is teljességgel visszaállíthatatlan esemény nem is a percek, órák, napok, hetek és hónapok rendes medrében, hanem úgyszólván mind egyszerre, valahogy egyetlen kavargásban, szédületben, mondjuk egy amolyan furcsa, váratlanul duhajra fordult délutáni összejövetelel esett volna például meg, mikor a sok résztvevő – hogy, hogy nem – hirtelenjében mind esztét veszti, és végül már azt se tudja tán, hogy mit is csinál. Egy bizonyos pillanatban azután elhallgattak, majd némi csend után az öreg Fleischmann egyszerre ezt a kérdést intézte hozzám: „És a jövőre nézve mik a terveid?” Meglepődtem kissé, s mondtam neki: „erre nemigen gondoltam még.” Akkor a másik öreg is megmozdult, és felém hajolt a székén. A denevér is fölemelkedett megint, s a karom helyett ezúttal a térdemre ereszkedett rá. „Mindenekelőtt is – így szólt – el kell felejtened a borzalmakat.” Kérdeztem, egyre meglepettebben: „Miért?” „Azért – válaszolta ő –, hogy élni tudjál” – s Fleischmann bácsi bólintott, és hozzátette: „Szabadon élni” – amire meg a másik öreg bólintott, és tette hozzá: „Ilyen teherrel nem kezdhetünk új életet” – s ebben némelyest igaza is volt, elismertem. Csak hát nem egész értettem, mint kívánhatnak olyat, ami lehetetlen, s meg is jegyeztem, hogy ami megtörtént, az megtörtént, s hogy végre is nem parancsolhatok az emlékezetemnek. „Új életet – vélekedtem – akkor kezdhetnék csak, ha újra megszületnék, vagy ha valami bánlatom, betegség vagy efféle érné az elmémet, amit remélhetően tán csak nem kívánnak nékem. Különben is – tettem hozzá –, nem vettem észre, hogy borzalmak voltak” – s akkor, láttam, igen meglepődtek. Hogy értsék azt – akarták tudni –, hogy „nem vettem észre”? – Akkor meg viszont én kérdez-

tem fölük: — és ők meg vajon mit csináltak azokban a bizonyos „nehéz időkben”? „Hát... éltünk” — töprengett el az egyik. „Megpróbáltuk túlélni” — tette hozzá a másik. Azaz tehát: ők is mindig léptek egyet — állapítottam meg én. Mit jelentsen ez, hogy „léptek”? — értetlenkedtek ők, s akkor nekik is elbeszéltem, hogyan s mint is ment ez például Auschwitzban. Egy szerelvényre — nem mondom, hogy mindig és föltétlenül, mivel ezt nem tudhatom —, de a mi esetünkben mindenesetre körülbelül háromezer személyt kell számítani. Vegyünk ebből férfiakból, mondjuk ezret. A vizsgálatra számoljunk esetenként egy-két másodpercet, gyakrabban egyet, mint kettőt. A legelsőt és a legutolsót ne nézzük, mivel ez sosem számít. De a középen, ahol én is álltam, ilyenképpen tíz-húsz percet kell tehát adnunk várakozásra, míg addig a pontig érünk, ahol eldől: rögtön gáz-e, vagy egyelőre további esély? Ezenközben mármost a sor egyre mozog, egyre halad, s mindenki lép egy fokot, apróbbat, nagyobbbat, a működési sebesség kívánalma szerint.

Akkor egy kis csend lett, amit egyetlen zörejtől csupán meg: Fleischmann néni elvette előlem és kivitte az üres tányért, s nem is láttam visszatérni aztán. A két öreg meg kérdezte: „hogyan jön ez ide és mit akarok mondani vele?” Azt feleltem, semmi különös, de hát nem egész úgy volt csak, hogy „jött”: mi is mentünk. Csak most látszik minden késznek, befejezettnek, megmászhatatlannak, véglegesnek, ily roppant gyorsnak és ily rettentő homályosnak, úgy, hogy „jött”: most, így utólag csupán, ha hátrafelé, a visszajáról nézzük. No meg persze, ha előre tudjuk a sorsot. Akkor, csakugyan, mindössze az idő múlását tarthatjuk számon. Egy ostoba csók például ugyanolyan szükségesség, mint, mondjuk, egy moccsnapon nap a vámházban vagy a gázkamrák. Csakhogy, akár hátra, akár előre nézünk, mindkettő hibás szemlélet — vélekedtem. Elvégre is húsz perc olykor, és önmagában véve is, meglehetősen nagy idő. Minden perc elkezdődött, tartott, majd befejeződött, mielőtt a következő kezdődött volna ismét. Mármost — mondtam — vegyük csak fontolóra: mindegyik ilyen perc hozhatott volna tulajdonképp valami újat. Valójában nem hozott, természetesen — de hát azért el kell ismerni: hozhatott volna, végeredményben mindenikben történhetett volna valami más is, mint ami történetesen történt, Auschwitzban éppúgy, akár csak, tegyük föl, itthon, mikor apámat búcsúztattuk.

Erre az utolsó szavamra akkor az öreg Steiner megmozdult valahogyan. „De hát mit tehattunk volna?!” — kérdezte félig-meddig haragvó, félig-meddig panaszos arccal. Mondtam neki: semmit, természetesen; vagy — tettem hozzá — bármit, ami éppoly esztelenség lett volna, mint az, hogy semmit sem tettünk, megint, és mindig csak természetesen. „De nem erről van szó” — próbáltam folytatni, magyarázni nekik. „Miről hát tulajdonképpen?” — kérdezték, ők is már-már türelmüket veszítve, s azt feleltem, éreztem, magam is egyre mérgesebben: „A lépésekről.” Mindenki lépett, amíg csak léphetett: én is megtettem a magam lépéseit, és nem csupán a birkenavi sorban, hanem már itthon. Léptem apámmal, és léptem anyámmal, léptem Annamáriával, és léptem — s mindköt tán a legnehezebbet — a nagyobbik nővérrel. Most már meg tudnám mondani neki, mit jelent az, hogy „zsidó”: semmit, nekem s eredetileg legalább semmit, míg csak el nem kezdődnek a lépések. Semmi sem igaz, nincs más vér és nincs egyéb, csak... akadtam el, de jutott hirtelen az újságíró szava az eszembe: csak adott helyzetek vannak és bennük levő újabb adottságok. Én is végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig — és sehogy se értettem, hogy is nem fér fejükbe: most már valamit kezdenem kell vele, valahová oda-, valamihez hozzá kell illesztenem, most már elvégre nem érhetem be annyival, hogy tévedés volt, vakeset, afféle kisiklás, vagy hogy meg sem történt, netalántán. Láttam, igen jól láttam, hogy nem nagyon értenek, szavaim nincsenek igen ínkykre, sőt egyik-másik mintha egyenest ingerelné őket. Láttam, hogy Steiner bácsi itt-ott közbeavatkozott, máshol már-már felugrott volna, láttam, amint a másik öreg azonban visszatartja, s hallottam, mikor mondta neki: „Hagyja: nem látja, hogy csak beszélni akar? Hadd beszéljen, hagyja” — s én beszéltem is, meglehet, hiába, és összefüggéstelenül is egy kissé. Azért így is értésükre adtam: sosem kezdetünk új életet, mindig csak a régít folytathatjuk. Én léptem, és nem más, s kijelenttem, hogy az adott sorsomban mindvégig becsületos voltam. Az egyetlen folt, mondhatnám szépséghiba, az egyetlen esetlegesség, amit netán a szememre vethetnek, az, hogy most itt beszélgetünk — de hát erről nem én tehetek. Azt akarják, hogy ez az egész becsület és valamennyi elő-

zö lépésem mind-mind az értelmét veszítse? Miért ez a hirtelen pálfordulat, miért ez az ellenszegülés, miért, hogy nem akarják belátni: ha sors van, akkor nem lehetséges a szabadság; ha viszont – folytattam magam is egyre meglepettebben, egyre jobban belémelegedve –, ha viszont szabadság van, akkor nincs sors, azazhogy – álltam meg, de csak lélegzetvételnél szünetre –, azazhogy akkor mi magunk vagyunk a sors – jöttem rá egyszerre, de oly világossággal e pillanatban, mint ez ideig még soha. Kissé sajnáltam is, hogy csak övelük, s nem értelmesebb, hogy úgy mondjam, méltóbb ellenfelekkel állok szemben. De hát ők voltak itt most, ők vannak – e percben legalább így rémlett szinte – mindenütt, s mindenesetre ők voltak ott akkor is, amikor apámat búcsúztattuk. Ők is megtették a maguk lépéseit. Ők is előre tudtak, ők is előre láttak mindent, ők is úgy búcsúztak apámtól, mintha már temették volna, és később is csak azon kaptak össze, hogy helyiérdekű villamoson vagy inkább autóbusszal menjek-e Auschwitzba... de itt már nemcsak Steiner bácsi, hanem még az öreg Fleischmann is fölugrott. Azért most is iparkodott visszatartani, de már nem tudta. „Hogyan? – ripakodott rám paprikavörös arccal, és öklével a mellére csapva: – Még talán mi vagyunk a bűnösök, mi, az áldozatok?” – s próbáltam néki elmagyarázni: nem bűn, csak be kéne látni, szerényen, egyszerűen, épp csupán az értelem miatt, a becsület kedvéért, hogy így mondjam. Nem lehet, próbálják megérteni, nem lehet mindent elvenni tőlem, nem lehet, hogy ne legyek se győztes, se vesztes, hogy ne lehessen igazam, s hogy ne is tévedhettem volna, hogy semminek se legyek sem oka, sem eredménye, egyszerűen – próbálják meg belátni, könyörögtem szinte: nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek. Hanem hát, láttam, nem akarnak belátni semmit, s így azután, véve a zsákom meg a sapkám, pár zavaros szó, mozdulat, még egy-egy befejezetlen taglejtés, és függőben maradt mondat közepett, távoztam.

Odalenn az utca fogadott. Anyámhoz villamossal kell mennem. De most már eszembe jutott: persze, hisz nincs pénzem, s így elhatároztam, gyalog megyek. Hogy erőt gyűjtsék, egy percre megálltam még a téren, az előbbi padnál. Arra elől, amerre mennem kell majd, s ahol az utca meghosszabbodni, kitágulni és a végtelenbe veszni látszik, a kéklő dombok fölött már lilák voltak a báránnyelűk és bíbor színű az ég. Köröttem is, mintha valami változott volna: csökkent a forgalom, az emberek léptei lelassúdtak, hangjuk elcsöndesedett, tekintetük megenyhült és arcuk mintha egymás felé fordult volna. Az a bizonyos jellegzetes óra volt ez – még most, még itt is felismertem –, legkedvesebb óráim a táborban, s valami éles, fájdalmas és hiábavaló érzés fogott el utána: a honvágy. Egyszerre minden megelevenedett, minden itt volt és fölültem bennem, mind megleptek furcsa hangulatai, megremegtettek apró emlékei. Igen, egy bizonyos értelemben ott tisztább és egyszerűbb volt az élet. Minden eszembe jutott, és mindenkit sorra vettem, azokat is, akik nem érdekeltek, és azokat is, akiknek minden igazolásuk csakis ez a számbavétel, az én ittlétem lehet: Citrom Bandit, Pjetykát, Bohúst, az orvost és mind a többieket. S most először gondoltam rájuk egy csöppnyi szemrehányással, valami szerető nehezteléssel.

De hát ne túlozzunk, hisz épp ez a bökkenő: itt vagyok, s jól tudom, minden érvet elfogadok, azon az áron, hogy élnem lehet. Igen, ahogy körülnéztem ezen a szelíd, alkonyati téren, ezen a viharvert s mégis ezer ígérettel teli utcán, máris éreztem, mint növekszik, mint gyülemlik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet. Anyám vár, s bizonyára igen megörvend majd nékem, szegény. Emlékszem, valaha az volt a terve, hogy mérnök, orvos vagy valami efféle legyek. Így is lesz minden bizonnyal, úgy, amint kívánja; nincs oly képtelenség, amit ne élénk át természetesen, s utamon, máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság. Hisz még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszontagságokról, a „borzalmakról” kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik.

Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.

Jókai Anna

Budapesten született 1932-ben. Érettségi után könyvelőként, majd népművelőként dolgozott, közben elvégezte a tudományegyetemen a magyar–történelem szakot. 1961–1976 között tanított. 1986–1989-ben az Írószövetség alelnöke, 1990–1992-ben elnöke. 1990-ben és 1997 óta az Írók Szakszervezetének elnöke. Kossuth-díjas (1994). Első regénye 1968-ban jelent meg (*4447*). A továbbiak: *Tartozik és követel*; *Napok*; *Mindbalálig*; *A feladat*; *Jákob lajtorjája*; *Az együttlét*; *Szegény Sudár Anna*; *Ne féljetek*. Elbeszéléseinek legteljesebb gyűjteménye *Az ifjú balász és a tó*. Esszéketetei: *Mi ez az álom?*; *A töve és a gallya*; *Percemberkéék dáridója*, *Mennyből az ember*. Népszerű író. Művei több kiadásban megjelentek. Több regénye fordításban is napvilágot látott.

Vannak írók, akik egész életükben egyetlen hangon, egyfajta poétikai eljárással dolgoznak. Vannak, akiknek minden művük lényegesen más. S akadnak olyanok is, köztük Jókai Anna, akiknél e két véglet összebékül, az azonosság és változás arányait szinte az élet természetes hullámmozgása adja meg. A pályának poétikai szempontból is határozott íve van. A pályakezdő években a naturalisztikus-cselekményes prózaformák mind avatottabb mesterének bizonyult. Egy évtizeddel bemutatkozása után mindinkább előtérbe kerültek írásaiban a XX. század máig modernnek számító tudatábrázoló eljárásai, s a külső cselekményesség, ha jelentőségét nem veszítette is el, az addig csak áttételesebben bemutatott tudatmozgások megnyilvánulási módjává vált. Mindehhez hamar társult egy harmadik fajta közlésmód is, amelyet szimbolikusnak célszerű nevezni a témakörök, a történetek és az alkotói közlések újfajta jellegéből kiindulva. Az idők során kialakított háromfajta közlés-mód szintézise valósul meg a nyolcvanas évek óta készült alkotásokban.

Nemcsak a belső fejlődés szükségszerűsége vezethette ezen az úton az író, hanem az általa mindig figyelemmel követett befogadói érzékenység is, amely a hatvanas években sokkal nyitottabb volt a tárgyas realizmusra, a tények irodalomká formálására, az életigazság ilyenfajta megragadására és felmutatására – a sok hamis ideál után. A nyolcvanas évek olvasóját kevésbé elégitik ki a tények önmagukban, hiszen a történelem a tényeknek is sokarcúságát, többféleképpen értékelhető voltát mutatta fel, óhatatlanul tovább relativizálva a világról alkotott kép tartópilléreit. Pedig éppen ilyenekre, minél szilárdabbakra volna szükség.

Jókai Anna minden megnyilatkozásával az ember – minden ember – értelmes léteért perel. S aki ilyen, „az eget és a földet összekötő kozmikus lény”. A kereszténység és a Rudolf Steiner-féle antropológia szellemében látja ilyennek az embert. Más létfilozófiák, szemléletmódok is jutottak hasonló eredményre. Jókai Anna egyértelmű, ugyanakkor ro-

konszenvesen rugalmas fogalmazásmódja nem a nézeteket elválasztó, hanem az azokat összekötő elemeket keresi és leli meg. Szellemisége egyeztető-kiegyenlítő egy olyan kor-szakban, amikor ez szinte létszükséglet. Hiszen mint esszéiben megfogalmazta: „*még nincs kész a világ*. Még folytatódik a teremtés.” Ugyanakkor „senki *belyettünk* nem fog itt csinálni semmit”. Vagyis magunkat kell értelmes létűnek megteremtőnk „a perc-em-berkének dáridójának” korában is.

Ne féljetelek

Jókai Anna ez idáig utolsó regénye (1998) a megöregedésről, a halállal való szembenézésről, az elmúlás és a halhatatlanság örök kérdésköréről szól. A magyar irodalom csak a hatvanas évektől nézhetett igazán szembe az öregség gondjaival, addig íróink a legritkábban értek meg magas életkort. Illyés Gyula, Déry Tibor, Németh László, Vas István, Kálnoky László és mások alkotásaiban aztán sokarcúan megjelenhetett ez a témakör is. Ugyanebben az időszakban azonban felbomlottak azok a nagy hagyományú közösségek, amelyek kijelölték a maguk olykor szigorú, de mindenképpen bölcs szokásrendjével a követendő utat az egyén számára. E rendben helye volt az öregedésnek, a különböző életkorú öregeknek s magának a halálnak. A természetközeli lét és a keresztény hit egymást erősítve mélyíthette az emberben élet és halál, halál és újjászületés kapcsolatát. E közösségek felbomlásával párhuzamosan, nemcsak az iparosodás, hanem drasztikusan a szocializmus ideológiája által is erősítve jelent meg az ateizmus, amely szerint a halál maradéktalanul végét jelenti az életnek, az én tehát semmiféle szellemi formában nem él tovább.

Jókai Anna regényének ez az eszme-, a társadalom-, az irodalomtörténeti háttere. Súlyos kérdésekkel szembenező alkotás, amelynek nem titkolt célja a mintaadás, a segítség. A hatvanas években epikai művek sora foglalkozott azzal a kérdéskörrel, hogy miként nem szabad élni, hogyan is kell, kellene élni. Akkor mindez elsősorban a teljes életre vonatkozóan fogalmazódott meg, s kivételesnek számított az öregség és a halál hangsúlyos ábrázolása ebből a szempontból. Mindez nemcsak az öregedőket foglalkoztathatja, hanem az ifjakat is. Egyrészt együtt élnek minden társadalomban a nemzedékek, másrészt a fiatalok is lesznek majd öregek.

Ne féljetelek – hirdeti a regény címe. E kijelentés több helyről idézhető bibliai szöveg, s változatai jó néhányszor leíródnak a regényben, felidéződnek a belső monológokban, hol egyes, hol többes számú alakban. A felszólítás az öregségre, az öregedő ember életvitelére, az elmúlással való szembenézésre, a halál egyre testközelibb tudatára vonatkozik. Szükséges a buzdítás, hiszen még Jézust is szorongással töltötte el földi sorsának utolsó nagy próbája. S vajon megnyugszik-e, aki a regény olvasásának tapasztalatával válik okosabbá? Ez bizonyossággal nem állítható, hiszen többféle ember, többféle kétely, szorongás s többféle kiút van. Sokféle olvasata képzelhető el Jókai Anna művének is. Csak az élettrajzi helyzeteket említve példaként: az ifjútól az idősig, az ateistától a hívő keresztényig, az édesanyját most elvesztőtől a halállal családjában, környezetében még nem szembesülőig. Ám bármilyen jellegű is az olvasó élettrajzi érintettsége, az élettapasztalatok csekélységét is áttörheti

a regényből sugárzó elementáris egzisztencia-élmény. Amiként a nagy szerelmet vagy a tenger fenségességét sem kell feltétlenül megtapasztalni ahhoz, hogy intenzíven átélhessük az ilyen élményeket kifejező műalkotást, az öregséggel, a halállal is szembesülhetünk ifjan.

A regénynek négy főszereplője van, s közülük, mire a cselekmény befejeződik, csupán egy marad életben. A bő húsz éven át követett élettörténetek kezdetekor, 1977 januárjában 47, 50, 55, 60 évesek. E viszonylag előrehaladott életkorok ellenére fejlődésregénynek is okkal nevezhetjük Jókai Anna művét. Mária és Márió, a két legfontosabb szereplő világában más és más módon, de egymáshoz egyre inkább közelítően van meghatározó szerepe annak a kérdéskörnek, hogy mi vár az emberre a halál után, s hogy mit kell tenni addig. Nem válik ettől misztikussá a mű.

A mítoszi jelleg viszont egyik fontos rétege. Az ősi mítoszok egyik legnagyobb témája halál és halhatatlanság, igazolva, hogy az emberiséget létrejötte óta foglalkoztatja ez a kérdéskör. A mítoszoktól elforduló modern kor racionalizmusa voltaképpen elszegényítette az ember gondolkodását, hirdeti egy határozott álláspont, amelyet nálunk a század közepén elsőként Hamvas Béla és Várkonyi Nándor képviselt, szépirodalmi művekben pedig Kodolányi János és Weöres Sándor. Az ő nyomdokukon haladva beszél Jókai Anna „*az orfikus prózáról, ami leszáll a mélybe, megtapasztalja a világ valódi lényegét, s föl is tud jönni onnan. [...] A cél: új néven megszólítani a világot, új fényben megtekinteni, s Istent újra megnevezni – heroikus kísérlet ez, hiszen kis, bezárt énem van csupán. »Megismerő próza«, ha lenne ilyen, így nevezném*” (1992). Mária és Márió alakja ennek az alkotói szándéknak a jegyében született meg. A regény, amelynek a középpontjában állnak, egyrészt szociológiai, sőt politológiai értelemben is hiteles kortörténet, másrészt olyan fejlődésregény, amelyben a belső történések a meghatározók, a tudatregény-jelleg tehát, harmadrészt olyan mítoszregény, amely a kortörténetet és a tudatfejlődést szimbolikus egységgé szervezi.

A *Ne féljete*k három szerkezeti egységre tagolódik. Nem számok vagy alcímek, hanem mottók különítik el őket, s mindegyik a fénnel kapcsolatos: „*Az élet estéje magával hozza lámpását*” (Joubert); „*Legyetek saját magatok lámpásai*” (Buddha); „*Én vagyok a világ világossága*” (Krisztus). Az első részben (1977–1985) a friss nyugdíjas Mária, szerető harmadik férje, Richárd oldalán élve, három leány nagymamájává válik. Márió, aki 18 évig volt Mária élettársa, megírja végre – már ugyancsak nyugdíjas pszichiáterként – élete fő művét, *Az értelmiség nyomorúságát*, amely persze kiadhatatlan abban az időben. Az ő ekkori élettársa Villó, egy szociális otthon vezetője, s vagy 13 évvel fiatalabb Máriónál, akinek idős korára támasza, „lámpása”, mint ő maga is érzékeli. A második részben (1986–1992) Mária hirtelen megözevgyül, majd fokozatosan, egyre reménytelenebbül depresszióssá válik. Márió ugyancsak lelkibeteg lesz. 1991 karácsonyán Mária, a következő év pünkösdjén Márió is „újjaszületik”. A harmadik részben (1992–1997) a két főalak sorsával, környezetével egyre megbékéltebben, bár mind több betegséggel viaskodva él, abban a tudatban, hogy „valami még hátravan”. Mária környezetéhez mindegyre alkalmazkodva igyekszik mindent elrendezni maga körül. Márió még egy könyvet ír (*Ember az ezredvégen*), s ugyancsak a szeretet jegyében él Villóval. Addigi elveit feladva még há-

zasságot is köt vele. Mária 1997 januárjában, Márió pünkösdjén hal meg, s mindketten találkoznak az utolsó pillanatban az elhagyott, de mégis legigazibbnak gondolt, mert szellemi társsal, alakmásukkal s a világ világosságával is.

A három szerkezeti egység egymásutánja, némi leegyszerűsítéssel – s leginkább Máriára alkalmazva – megfeleltethető az ember testi, lelki és szellemi rétegeinek. Ezek nem csupán egymásutánjukban, egyidejűen is létezhetnek, ami legteljesebben Márió alakjában nyer bizonyítást. Máriát viszont az első részben meghatározóan jellemzi a testi szint. Még mindig vonzó, csinos nő, aki szexuálisan is harmonikusan él férjével, csak hatvanon túl válik a testiség gondná számára. Megözvegyülve testi-fizikai-biológiai értelemben mind esendőbbé válik. Egyedül él, unokáival is ritkán találkozhat. Minél többet kényszerül figyelni a testi esendőségre, a hiányokra, annál intenzívebbé válik a lelki szint fontossága. A testi bajok növelik a lelkieket, s mivel az előbbiben nem lehetséges, végül csak az utóbbiban lelhető meg az újjászületés, bizonyítva, hogy beteg testben is lakozhat ép lélek. A harmadik részben, míg a testi bajok egyre súlyosbodnak, a lélek mintha fokozatosan megszabadulna tőlük, egyre nyitottabbá válva arra a szellemi szintre, amelyre majd egy villanással átkerülhet, végleg megszabadulva a testi-lelki gondoktól.

Mária és Márió, ez a két, spirituális élményekre nyitott ember 18 évig élt egymás közelében. Még harminc év adatik számukra, s ezalatt csak egyetlenegyszer találkoznak. Vétlenül, a Filmmúzeum előcsarnokában sodródnak össze, de nem is köszönnek egymásnak. Mégis, a regényidő húsz esztendejében egyre többet gondolnak egymásra, s a halálhoz közeledve mindinkább úgy látják, hogy az elhagyott volt az igazi társ. Haláluk előtti látomásaikban mindkettejük átéli a találkozást, a szellemi, a „misztikus” egyesülést.

E pároshoz képest Richárd és Villő sem mellékszereplők. Nemcsak a regény világában, hanem a társak konkrét életében is meghatározó fontosságúak. Richárdtól korán el kell búcsúznunk: még aktív ügyvédként percek alatt végez vele az infarktus. Életerős, csak az étellel foglalkozó ember volt, aki Mária értékelése szerint ösztönösen művelte a jót, s nem volt haláltudata. Villőre is a vitalitás és az ösztönös jószág jellemző. Munkaköri kötelességein messze túl is gondozza az öregeket. S ápolja, szereti Máriót is. Őhozzá elérkezik a betegségek sora, így Márió is ápolja őt. Villő kezdettől keresztény, templomjáró ember, Márió hite nem egyházhoz kötött. Villő abban a meggyőződésben temeti el férjét, hogy a rábízott ember, akivel egybeforrott, a kezei között halt meg, s ez az ő nézőpontjából így is volt, noha Márió akkor éppen Máriát találta meg ismét. Villő rokonszenvesen képviseli az „örök asszonyi” földi és égi vonatkozásait, s ezt erősíti az a fájdalom is, amely amiatt gyötöri, hogy nem lehetett gyermeke. Jóságos tündér ő, az öregek otthonának egyik lakója következetesen annak is nevezi. Elsősorban a testi és a lelki szférákban otthonos. Hite szeretettel tölti el, s boldog is tud lenni, ha szeretetet tapasztal Márió részéről. Kapcsolatuk váltságos szakasza után a kölcsönös szeretet teremti meg köztük az összhangot. Ha Villő az örök női képviselője, akkor Richárd a mintaférjé, aki jól keres, még szép is, minden házi gondot levesz a felesége válláról, akit folyamatosan imád. Mégsem válik karikatúrává. Ellenpontja Máriónak s Ábelnek – Mária első férjének, gyermekei apjának. Ábel szerencsétlen sorsú ember, aki semmilyen értelemben nem volt „tökéletes”, szemben Márió szellemi, Richárd férji magasabbrendűségével.

A hármasszoros regény részeit ugyanaz az építkezés szervezi egységessé. Egyéni, a célnak megfelelő közléstechnikát dolgozott ki a szerző. A regény négy főszereplőjének belső monológjai, tudati történései adják a szöveg fő részét. A húsz-harminc sornál ritkán hosszabb monológok élén mindig a „beszélő” személy neve áll: mintha igazi könyvdrámát olvasnánk. S ami helyzetleírás, cselekményelőadás, konkrétan elhangzó párbeszéd, az mind zárójelbe kerül, mintegy szerzői vagy rendezői utasításként, befogadói – nélkülözhetetlen – tájékoztatásként. Ezek a közlések még tömörebbek. Fontos funkciójuk az is, hogy tájékoztatnak a regényidő előrehaladásáról 1977 januárjától 1997 júniusáig. A szövegszerkesztésbe öt párhuzamos belső monológ ékelődik be. Van néhány betét is. Az egyik típus Márió könyveiből közöl néhány rövid részletet. A másik a belső monológ sajátos esete: két-két alkalommal Mária és Márió is novella-kezdeményeket szövegez meg. Előbb egy régi személyes és fontos emléket, majd a maguk viszonylag jó sorsával szemben az elképzelt, elhagyatott és nyomorgó öregséget.

A regény gazdagon és árnyaltan mutatja be az egymással nem is találkozó Mária és Márió rejtett kapcsolatát. Már a névadás is ezt hangsúlyozza, bár etimológiai szempontból a Mária és a Márió nem rokona egymásnak, a köznapi szemlélet szinte azonosnak tartja őket. Vezetéknévük is a párhuzamosságot erősíti (Mérő Márió és Marth Mária), mindegyikük monogramja M. M. A neveknek nem csupán az ő esetükben van jelentéssugallata. Most csak a másik két főalakot idézve: Richárd vezetéknéve Schwestern, azaz nővér, Villőnek meg a foglalkozása az. Az ő keresztnéve a tavasztündérre utal.

Szimbólumképző szerepe van a jeles napoknak is. A három rész kezdő és végpontjai: újesztendő – Mihály-nap (szeptember 29.), újesztendő (január 2., Ábel-nap) – pünkösd, Mihály-nap – pünkösd. S ismétlődően funkciója van a karácsonynak (Mária december 23-án született) és a húsvétnek is. E jeles napok közül talán csak a Mihály-napi igényel külön magyarázatot. Ez Jókai Anna egyéni mitológiájának, ünnepképzetkörének meghatározó dátuma: „Amikor megtörténik az a csoda, hogy minden meghal körülöttünk, az egész természet, de az ember nem hal meg. A Mihály-nap ezt a csodát hozza el. Hogy túl tudjuk élni azt a halált, ami a természetben végbe megy.”

Mária és Márió a halál előtti pillanatokban fényt lát, s ennek sugara földi életükre is visszavetül. Kereső embereknek bizonyulnak, akik bár el-eltévednek útközben s félnek is, végső soron megigazulhatnak. Mindegyiküknek van „tanítványa”, a maguk módján „emberhalászok” tehát. Camus híres tézise szerint az ember azért abszurd lény, „mert a kisujját sem mozdítja az örökkévalóságért”. Mária és Márió ellenpéldává válnak, olyan Sziszüphoszokká, akiket boldognak kell elképzelnünk.

FÖLDES ANNA: *Próza jelen időben*. 1976. 171–196. ♦ HARMAT ÁGNES: *Jókai Anna = Kézikönyv* III./2. 1077–1082. ♦ KIS PÉTER IMRE: *Helyzetjelentés*. 1979. 51–62. ♦ VASY GÉZA: *Tartozik és követel = 7×7 bíres mai magyar regény*. 1997. 248–256. ♦ BÁRDOS LÁSZLÓ: *Regény, innen és túl (Ne féljetelek)* = Kortárs, 1998. 12. ♦ VASY GÉZA: *Ezredvégi regény (Ne féljetelek)* = Műhely, 1999. 4.

❖ *Ne féljete* ❖

(Részlet)

Mária

... „A boldogtalan Minotaurus által, aki az áthatolhatatlan sötétség lakója, mi, akik talán ártatlannak hittük magunkat, homályos módon felhalmozódott bűnök részeseivé válunk. Ha azonban minotaurusok lettünk, azonosulunk egyúttal a diadalmas naphóssal is. Eros a mi kezünkbe is adott egy fonalat, amely elvezet bennünket a szörnyeteghez, s ha majd fénylő kardunkkal legyőztük őt, a fonál ismét kivezet minket a nagyvilágba, s az örök sötétségben magunk mögött hagyjuk a legyőzött állatiaság immár mozdulatlan testét. A szerelem végigvezet bennünket, egészen legkevesbé emberi érzéseink legrejtettebb zugáig, s miután az állatiaságot legyőztük, visszavezet minket a fénylő égbolt alá...”

Ezt a könyvet még 1971-ben kaptam, az ötvenedik születésnapomra, Ábeltől. Furcsállottam, hogy mi ketten már régen nem, és ő mégis ajándékot ad. Se előtte, se utána, aztán. Ábelben mindig volt valami „tüllihégesé” a transzcendenciának, „labirintus”, ugyan nem gyengéd célzás-e az akkori életvitelemre? Féltettem... és most mintegy belepottyant a kezembe. Vajon Ariadné fonala, a *szerelem* a megoldás? Vagy a szerelem inkább csak *adja* a fonalat, a *lehetőséget*, úgy kell értelmezni? Hiszen a Mária-história is, hova vezetett? Csak még mélyebbre az útvesztőben. Drága jó Richárd, te se mentettél ki. Utólag se ármítom magam. De velem voltál, a szűk teret szentjánosbogárka-fénnyel otthonossá világítottad, legalább... „... Talán valami bizonytalan vágy is elfog bennünket az elhagyott sötétség után, egy homályosan gyengéd érzés a szörnyűséges élet iránt, amelyet szétzúztunk magunkban és örökre elhagytunk. Az éjszakában, amelyben ezt az áldozatot bemutattuk, lényünk pokoli fele gyászolva zokog a szörnyeteg holttestén...”

Csoda, hogy ezt a marxisták kiengedték!

(A könyv lehanyatlik Mária kezében. A szemüveg félrecsusszan. Mária a megszokott mozdulattal dugja a lábfejét jobbra. Aztán a semmi előtt gyorsan visszahúzza.)

Mária

... még mindig! Még mindig keresi a test a testet. Vagy talán nem is a test. Hanem a lélek. Mert a fizikai dolgokat ügyes szervezéssel azért meg lehet oldani. Márk kapta a Ladát, éppen abból a meggondolásból, hogy ő, háromsaroknyira, rendelkezésemre áll, ha valahova feltétlenül kocsival kell furikázni... és azt is ígérte, „ne emészd magad, anyukám, majd mi ápoljuk a kertet, és gyere át gyakrabban, neked is annyi az ide, mint nekünk az oda...” Angelikát kárpótoltam, nincs lelkipurításom, *ezért* nincs, aranyóra, arany cigarettatárca, cizellált, finom kivitel, nő is hordhatja, Tímeának a türkszköves antik nefelejcsmedál, *eleve* nem férfiholmi, az ikrek ráérnek örökölni, majd utánam! Angelika nagyon fel van dobva, sikerült a pesti panelt jó áron elsózni, elegánsan bebútorozkodtak, és melegen hangsúlyozza, az egész szabadságát együtt töltjük majd Balatonvilágoson, „és már előre készülj, anyukám, szülinap, karácsony, lesz nálunk télre egy külön szobád...” Szerencse, hogy vannak gyermekeim. Hogy *ilyen* gyermekeim vannak. Ábel, derék Ábel. Te vagy az apjuk, a te jó tulajdonságaid, részben... Talán a zaklatott Mária-éveket sem sínylették meg annyira, Richárd pedig csak támogatta-segítette őket... Helyrezökken minden. Richárd, apaszívú Richárd, *köszönöm*. Hallod?!

(Július közepén Villő megbontja a takarékkönyvét, kivesz ötvenháromezer forintot, valutát váltanak, befizetnek Márióval egy tíznapos mallorcai utat. Szavadat adtad, hogy ha meggyógyulok, nem szívhatod vissza! mondja Villő, keresi a térképen Mallorca szigetét. Dehogysis, mondja Márió, ha te örülsz, én is örülök, majd csak

kibírom valahogy... Csak arra kérek, mondja Villő, ne kürtöld szét a csoportban, hogy nem mint törvényes feleség... *Te* ragaszkodsz a társasúthoz, mondja Máriaó, a papírokból úgyszólván kiderül. Ha nem tudsz felülemelkedni a kispolgári normákon, jobb, ha itthon maradunk!

Villő

...nem ettem meszet, nem hagyom magam a jogos élménytől megfosztani. *Egyszer élünk*, ez a biztos, s nem az, amit Máriaó fejteget... Néha azt hiszem, pályát tévesztett. Papi hivatás, ami igazán kielégítene. A cölíbatús. Az önmegtartóztatás. *Most már* nem esne nehezebbre. De talán a napfény, az izzó déli atmoszféra...

Máriaó

...senki másért meg nem tenném, természetlen lötyögés, a napkúrát sose bírtam, úszni meg a tengerben nem lehet, a szálloda ócska, külön medence a kelet-európai csóráknak?! De megesküdtem rá... Lám, *egészséges, mint a makk*, még a visszerei is megnyugodtak, és hátha, hátha lesz majd ott egy magányos szikla és a habok, ahogy mossák a fővenyt, „Lee Annácska”, hátha mégis valamiféle inspiráció...

(Máriaó a balatonvilágosi nyaralóban a fűnyírógép akadozó zsinórját húzkodja, a kés alig viszi a magasra nőtt fűvet. Kora reggel van, mélykék ég, rózsailat, savanykás műtrágyaszaggal keveredik.)

Máriaó

...ide már kasza kéne! Szegény Richárdom, hányszor emlegette, hajnalban még harmatos a fű, de aztán ká-nikula, este meg kinek van rá energiája? Nem lett volna szabad ennyire elhanyagolni, de hiába, Márkot nyári táborra beosztották, Olimpia pedig egy kavicsot se rúgna arrébb, betegesen irtózik méhtől, darázstól... A gyom is ellepett mindent. Nem fogadhatom ilyen elvadult, ápolatlan környezetben Angelikát... és az én Meámat... még majd azt hiszik, dolgozni hívtam ide őket. Mindenkinek jár a nyári pihenés. Csak szegény Richárdom nem pihent soha. Halálra hajszo-lta magát. De hát lóval se lehetett megfékezni. Ilyenkor már a kávét is megfőzte. A friss, ropogós pékszömlé ott várt az asztalon, szinte hallom, „Marcsikám, megszoktam a korai kelést, ha majd nyugdíjban leszek, átáll a szervezetem.” Nem roppanhatok össze. A hit. Az akarat. Meg kell mutatnom. Le kell vágnom a fűvet. Gereblyézni. A fridzsideret feltölteni éle-lemmel. Aztán átöltözni. A kapuhoz kiszaladni elébük, csinosan, fitten. A hét végén Márk is befut, az ikrekkel súlyosbít-va. Illetve épp ez a feladat: Dalmát és Zelmát megszelídíteni. Magamhoz édesgetni őket, végre... A magánynak jó ol-dala is van. Csak meg kell találni. Ábel állítólag fölcsípett egy szimpatikus nőt, hála Istennek! Máriaó éli a világát a tör-pepipivel. De hát nekem a család a támaszom... *akiknek fontos vagyok.*

(*Július huszonnyolcadikán* déli tizenkét óra. Máriaó a bérelt napernyő alatt ül a tengerparton, vászon-széken. Villő a szállodai frottírtörölközőn hanyatt fekszik, karját-combját a napfénynek kitérve.)

Villő

...a világért ki nem bújna a napfényre! Rossz nézni, fehér tejbőr, hosszú, fekete szőrök. Még a hátán is szőr-csimbók! Hogy szerettem belekapaszkodni! Eleinte... amikor még volt köztünk valami, helyesbíték, amikor még funk-cionált a testi kapcsolat... De hát Villon, hol van már a tavalyi hó? Gubbaszt, mint egy sebzett sasmadár. Vagy elcsel-leng, ki tudja, merre, csak izgulhatok... Egyetlenegyszer merészkedett a vízbe, egy kagyló a kisujját akkor is megvág-ta. Született pechfogel, erre szokta a nagymama mondani! Mindenkit elijeszt, *különösen a férfiakat*, olyan gúnyos vagy kifejezetten mogorva. Ezek a szép, meleg esték! Színes lampionok, ír kiskocsmá, „pub”, kínai vendéglő, indonéz bár,

csupa *táncos* hely, behallom a szobánkba a muzsikát, bizsereg a talpam, évek óta nem voltam ilyen jó kondícióban, de vele csak a begyöpösödött öregség, semmi romantika...! Körös-körül gusztusos, barna, izmos testek, a domborulat még a bermuda-gatya alatt is látszik...

(Megéheztem, mondja Márió, meddig aszalódsz még? Az ultraibolya sugarak déltájt a legveszélyesebbek! Nekem semmi se árt, mondja Villő, *nekem* nincs rákfóbiám, hagyd, hogy legalább *én* élvezzem az életemet! Nézd a fodrokat, kék, zöld, szürke, *megannyi* játszi szín!)

Márió

...„Milyen volt szeme kékje, nem tudom már...” De hát nem is kék volt. Barna. Minek tud ez a Villő ennyire örülni? „Megannyi.” A világból kifutnék. A homok az olajos testébe beleragad. Mégiscsak moderálhatná magát! Ez a csitri-vihogás! Kinek akar tetszeni? Egy nő, ötvenen *jóval* felül... Még ha sikerült is valamennyire kikupálnia magát. Legyünk őszinték. De a bőr, a bőr... a bőr nem hazudik. A fáradt bőr. A repedezett sarok. A sötét pöttyöcskék. A naptól mindig újabbak jönnek. A szeplő csak a bakfisoknál bájos. Később már májfoltnak nevezik. Monokinit se hordhatna... Mária melle gögösen fölfele nézett, itt ezek az egészen fiatal mellék szinte a számba lógnak, én a bimbók körül a halványbarna holdudvart szeretem, és a háromszögű, dús fanszőrzetet... illetve szerettem. És „táncolni”, komikus! Hogy valaki ennyire ne tudja a helyzetét felmérni!!! Persze, a felszabadultságát megértem. A nagy szorongás után. De éppen ezért! A maradék időt nem elpocsékolni, hanem felhasználni! Magamba mélyedni. Ebben a nyüzsgő tömegben...? Talán alkonyatkor, amikor szellő támad, a part kiürül, és a nap a tengerbe fullad... ahogy érzem, a homok, bármily szilárdan is vetem meg a lábam, a talpam alól szüntelenül kiszalad... az apró hullámok kimossák. Nincs betű, ami a fövényben megmaradjon... eltűnik, bármilyen erősen vésem... a nagy M.

Villő

...rajta kaptam, a háta mögé lopóztam! A *saját monogramját* írja a homokba! „M. M.” ...„M. M.” ...Akkor én meg az én jeletem: „V”. Ami egyenlő a győzelemmel.

(*Augusztus kilencedikén vasárnap* Balatonvilágosan elered az eső, a levegő hirtelen lehül. Márk, Olimpia, Angelika és Lóránt a teraszon römiznek, Tímea a tévét bömbölteti, „Superman”, az ikrek a főtt kukorica csutkájával dobálóznak, visonganak a kerek asztal alatt. Mária a szerszámos kamrába behúzza a locsolócsövet, a száradó fürdőruhákat az ágakról lekapdossa, a székeket vigyék be a férfiak, kiáltja. Mindjárt, anyukám, kiált vissza Márk, csak a lapot leosztom!)

Mária

...mindjárt, mindjárt...! Szétázik minden. De hadd szórakozzanak. Be tudom én is cipelni!

(Mária két nádszékot egymásba tesz, megemeli. Lassan araszol hátulról előre. Egyre kövérebb esőcseppek paskolják a hátát. A ház oldalánál megáll szuszogni, a terhen kényelmesebb fogást keres. A terasról a hangokat a szél Mária arcába vágja. Olimpia az ikreket szidja, így nem lehet kártyázni, folyton rángatjátok az asztallábat, nagyanyátok se akkor vigyáz rátok, amikor kéne, hanem amikor kedve szottyan... Meg lehet itt társaság nélkül örülni, mondja Angelika, és csak fogy a benzin, amíg lepöfögünk a strandig. Az a probléma, mondja Márk, hogy ha mi holnap elmegyünk, ki hurcolja le anyut a vízhez? Lecaplat gyalogosan, mondja Olimpia, az idejébe belefér és a mozgás csak jót tesz. Ne légy már ilyen, Olimpiám, mondja Márk, egyszer mi is megöregszünk!)

Én előbb fölöttem magamat, Olimpia leszórja a kártyalapokat, minthogy másra hagyatkozzam. Kopogjuk le, szól bele Lóránt, azért ő még mindig remekül ellátja magát... Úgy van, mondja Angelika, csak hát mind nagyon be vagyunk fogva... és azt a kis szabad idejét szeretné az ember *szűk családi körben* tölteni. Tímea kirohan a szobából, győzött a superman, viszketek, csupa kiütés a combom megint, ne hagyjatok itt holnap, vigyetek magatokkal, *annyira unom*, nincs a környéken egyetlen gyerek se, és ti nem tudtok, mint a nagypapus, emelgetni, dobálni a tóban, mondta is a Má-mami, rozzant népség, persze, ő is csak azokat az állati hosszú meséket meséli...)

Mária

...lefeküdni ide a betonszegélyre, az eresz alá. Föl sem is kelni többé. Most mit csináljak? *Mi a helyes?* Istenem. „Szűk családi körben.” Hát én nem tartozom bele? „Annyira unom.” A süketet nem játszhatom. Vagy söprűt fogok és kizavarom az egész pereputtyot a házamból, vagy nagyot lélegzem és *humorra* veszem. Ha nem akarok végképp kívül rekedni. *A humor*. Ha bele is dögölöm, *igen*.

(A fülem még jó, mondja Mária, a nádszékeket a terasz sarkába tolja. Alaposan kitárgyaltatok, véletlenül hallottam... Angelika elvörösödik, Márk dühödtt pillantást vet Olimpiára, Tímea visszazalad a tévéhez. No semmi baj, Mária kihúzza Dalmát és Zelmát az asztal alól, alómars, irány mosdani... Frontátvonulás... mindenkiben fölmeleg a pumpa.)

Mária

...„fölmeleg a pumpa!” Richárd szavajárása. Amiért annyit nyüstöltem őt.

(Anyukám, nem úgy értettük, anyukám, Márk a zsebkendőjével szárogatja Mária esőáztatta haját, Angelika majdnem sír, mindenféle hülyeséget fecseg az ember, ne vedd, *nagyon kérlek*, anyu, komolyan...! Á, Mária legyint, mosolyog, rámfér már egy kis nyugalom, nem ez a fárasztó permanencia... S ki sértődik meg azon, ha egy nyolcéves gyerek vágik a barátai után...?!)

Bertók László

A Somogy megyei Vése községben született 1935-ben, földműves családban. 1954-ben Csurgón érettségizett. A következő évben államellenes izgatás vádjával, egy barátjának levélben elküldött verseiért néhány hónapra börtönbe került. 1959-től Nagyatádon, majd 1965–1996 között Pécssett könyvtáros, a tanárképző főiskolán, majd a városi könyvtárban. Közben Pécssett magyar–történelem szakos tanári, majd Budapesten könyvtárosi diplomát szerzett. 1975 óta a *Jelenkor* belső munkatársa. Kitüntetései közül a legrangosabb a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja (1997). Versei mellett szépprózát (*Priusz*, 1994, *Dongó a szobában*, 1998), írói életrajzokat (*Így élt Csokonai Vitéz Mihály*; *Így élt Vörösmarty Mihály*) és bibliográfiákat is publikált. Legújabb gyűjteményes kötete a *Válogatott versek* (1999).

Költészete

A kései indulású költők közé tartozik, bár az államvédelem már zsenéire fölfigyelt. Publikálgatott is, de első önálló kötete csak 1972-ben jelent meg. Ennek okát életkörülményeiben és a lassan érlelődő költői személyiségben egyaránt fellelhetjük. A 70-es években viszont már gyorsan haladt előre a pályán a szívósan építkező alkotó. Válogatott kötete, a *Hóból a lábnyom* (1985) az 1958–1983 közötti negyedszázad művei alapján egyértelműen tanúsítja ezt. Indokolja a lassú érlelődést az is, hogy a fiatal költő – származása miatt is – vonzódott az ugyancsak falusi indíttatású, „népi” gyökerű lírikusokhoz, elsősorban Nagy László költészetéhez. Csak később ismerkedett meg behatóan az ötvenes évek másik meghatározó lírai forradalmával, az újholdasok eredményeivel. E körből elsősorban Nemes Nagy Ágnes volt rá hatással. Két nagyon eltérő szemléletmód, poétikai eszköztár anyagából okulva dolgozta ki a magáét, amely egy lényegesen másfajta „között”-helyzet, mint Nemes Nagy Ágnesé. A természetközeli felnövekvő ifjú kiszakad környezetéből, városlakóvá lesz, a falusi gyerek értelmiségivé képezi magát, de sokáig félhomályban marad a művész. Többszörösen peremhelyzetben létezik. Polifon módon lehet ezt csak kifejezni, a korszak viszont jobban szerette, méltányolta az egyeneműséget, egyértelműséget. Bertók László mind összetettebben megmutatkozó bizonytalanságélménye viszont nem volt e módon kifejezhető. Folytonosan érzékelnie kellett, hogy „kizökkent az idő”, s nincs mód „helyretolni azt”. Meghatározóvá válik az időélmény is, mégpedig a személyes életidő, a természeti és a történelmi idő egymásra rétegzésével, ütköztetésével. E léthelyzetben különböző igenek és nemek működnek egy időben, azaz nem csupán érték és értékhiány kerül egymással szembe, hanem az értékek polifóniája is kikezdi az egyenemű világképet.

E megélt tapasztalatok első nagyszabású verse a *Villanyvilágított fák Jajcéban*. Ez a cím voltaképpen idézet: egy Csontváry-festményé, s a vers a kép meglehetősen pontos leírása. Természetesen másról is szó van. A festmény egyetlen jelenetet ábrázol, amelyet persze számtalanszor megtekinthetünk, akár úgy is, hogy szobánk falán e kép reprodukciója szerepel. Így, a befogadó oldaláról nézve van különös jelentősége a versbeli gyakoritásnak („*általában alkonyodik / általában már ég a lámpa*”), amely ugyanakkor el is távolítja a szöveget a festménytől, s egy élethelyzet azonos vagy rokon módon ismétlődő tapasztalatát rögzíti, amelyben Jajce, Bosznia esetleges; a meghatározó a valahová való megérkezés és a mégsem-megérkezés disszonanciája, az elméleti és a gyakorlati tudás különbözősége, az otthonosság-vágy és a felszámolhatatlan otthontalanság ütközése. A kép és a vers látványleírásában van egy komoly különbség: a Nagy Fekete Kutya a festményen egy félhomályban sötétté vált domboldal a folyócska partján. Ez a természeti kép válik a versben szimbolikussá. A szimbólum kezdetben még barátságos képzetkört is magába ölel („*elját-szik*”), a befejezésben azonban a szövegösszefüggés baljóslatúsága a Kutyra is visszaháramlik, illetve a Nagy Kutya kifejezés is növeli a baljóslatúságot. Ez a szimbólum fejezi ki leginkább a léttapasztalatot: az ember jóhiszeműen tevékenykedik: alkot, utazik (az utazás maga is életmetafora), elér – elérni vél – valamilyen célt, s akkor kiderül, hogy nem ott van, ahová készülődött, nem azt érte el, amit szeretett volna. A „mindenütt otthon” optimizmusával szemben (Váci Mihály verse, kötete) a seholsem lehetünk egészen otthon felismerése a meghatározó.

E vers indítása azonos József Attila *Reménytelenül* című verséével („*Az ember végül...*”), de nem a legvégő felismerést ragadja meg, nem az utolsó stáció „*az ember*” léthelyzete, hiszen valami pozitívnak tudott, képzelt helyre érkezik, ám a megérkezés küszöbén, az átkelés előtt megérzi, hogy csalódnia kell. A „között” léthelyzetében van, „*még innen de már odaát*”. S ha valóban cölöppé fog merevedni, akkor soha nem is érkezhetsz meg sehová, akkor Jajcéból marad a jaj, akkor az ember baljóslatú fabálványként figyelmeztethet majd másokat arra, hogy ideál és való nem esik egybe. Illúzióknak bizonyult tehát az is, hogy az innenső parton „*még mindent lehet*”, voltaképp illúzió a megérkezés is.

Bertók verse egyetlen, tagoló írásjelek nélküli mondat, amely 33 soron keresztül árad. A sorterjedelem utal a krisztusi életkorra is: a felnőttiségre, a feladat- és áldozatvállalásra. Az írásjelek hiánya nem teszi tagolatlanul egybefolyóvá a szöveget, kitévésük nem okozna különösebb gondot, hiányuk viszont érzékelteti az átmenetiséget, a bizonytalanságot. A szöveg egységét erősíti, hogy végül az egész „*az emberre*” vonatkozik, nyíltan vagy áttételesen, de ő az alanya minden elemnek. S növelik a koherenciát az ismétlések, a halmozások a szavak, a tagmondatok szintjén is. A 8 és 9 szótagú sorok lazán jambikus ritmusúak, olykor erőteljes az ütemhangsúlyos jelleg. A szabadság és a megkötöttség polifóniája tehát a költői eszközökben is érvényesül.

Különös című könyvet publikált 1995-ben a költő. *Három az ötödiken* – hirdette a borítólapon, majd magyarázólag hozzátette: *243 szonett*. Igen, ez éppen három az ötödik hatványon. A gyűjtemény kilenc év anyagát tartalmazza, jelentős része korábban is megjelent: a *Kő a tollpibén* (1990) 81 (azaz három a negyediken), a *Ha van a világon tető* (1992) 66 verset tartalmazott.

Szonettet nem az ötvenéves költő kezdett el írni, korábbi könyveiben közel félszáz, tehát szintén kötetnyi alkotás található e formában. Szonettjei eleinte hagyományos felépítésűek voltak, még abban is, hogy szinte kizárólag költészettani kérdésekkel foglalkoztak. Vagy elődöt, kortárs mestert, barátot szólítottak meg, idéztek fel, vagy valamilyen más, személytől független ars poetica jellegű kérdéssel néztek szembe. A költő előbb a 4+4+3+3 sortagolású szonetteket írt, majd áttért a 4+4+4+2 soros strófákra. A 10–11 szótagos sorokat lerövidítette 8 szótagosra – megszületett a jellegzetes Bertók-szonett. A sorhosszúság ilyen mértékű rövidítése nem csupán számtani kérdés. Köztudott, hogy a sorterjedelem és a közlendő jellege, műfaja között komoly összefüggés van: a *Toldi* elképzelhetetlen kétütemű hatosban vagy nyolcasban, a dalok viszont a *Toldi* versformáját nem vehetik fel. Amikor a költő 8 szótagossá rövidítette a sorterjedelmet, kétféle hagyományt is módosított: sem a sor hosszúságát, sem jambikusságát nem tekintette törvényszerűen előírtnak. A kétütemű nyolcas a hazai fejlődésű versritmus egyik legősibb és leggyakoribb formája, s mivel ütemhangsúlyos, nem lehetne jambikus, legfeljebb trochaikus lejtésű. A módosítással a legmagyarosabb ritmusú szonett született meg. Bertók nem szakít a jambikussággal, csak nem tekinti azt többé kizárólagosnak. Az Ady meghonosította szabálytalanabbul jambikus sorfajt alkalmazta a szonettformára.

Vajon mi történik a szonett gondolati jellegével e sorrövidülés közben? Nem sikkad-e el, nem válik-e fikcióvá a „dalformában”? Nem, mert a sorok lerövidülnek ugyan, de nem csökken a beléjük zsúfolt közlendő, sőt még sokrétűbbé válik a mondatépítkezés sajátosságai miatt. Már Bertók László korábbi verseiben is meghatározó poétikai sajátosság volt a hiátusos építkezés és a mozaikosság. Eleinte inkább a gondolati-képi közléssor egyes elemei maradtak ki, de a hiátus, feltűnően legalábbis, nem vonatkozott a mondatépítkezésre. E szonettek jelentős részében viszont ez válik lényegivé. Mondatok sora csonka, formailag mégis lezárt. A mondatot, tagmondatot lezáró írásjel és a befejezetlenség feszültséget kelt, a hiányérzet állandósul, állandó gondolati anyaggá válik. Egyetlen szonetten belül a mondatok a költői logika szerint hibátlan sort alkotnak; nemcsak a hiátusosság feszültséget keltő, hanem a mozaikosság is: az egyes közléselemek között nemcsak mondattani a kihagyás, a gondolati ugrás is nagy, az asszociáció is távoli.

Jellemző példa lehet a 111. szonett, a *S mint aki törököt fogott* című. Első olvasásra is szembeötlenek a kulturális rájátszások. A *Szózatot* mindenki ismeri, de ki mondaná meg egyértelműen, hogy a szabad idézet: „*még jóni kell, mert jóni fog*” Vörösmarty művének melyik részére vonatkozik. Vajon nem tudatos egybejátszása-e ez a megfogalmazás a „jobb kor” és a „nagyszerű halál” kétféle jövőképének, ráadásul oly módon, hogy a halál elől a „nagyszerű” mai jelentésköre szinte teljesen hiányzik. Könnyű ráismerni a záró sorpár ballada-képzetére, Kőműves Kelemenre is. De kifordul az eredeti történet, a tragikust nem oldhatja fel a katarzis, hiszen „*se Kelemen, se cement*”, vagyis se cselekvő személy, se a cselekvést lehetővé és értelmessé tevő eszköz nincsen. A ballada-motívum feszültsége még kiélezettebbé válik. S nem árt tudni azt sem, hogy az 1956 utáni magyar irodalomban gyakori volt az átértelmezett Kőműves Kelemen-motívum: a szocializmus, a „szebb jövő” építéséért hozott hiábavaló, tragikus áldozatokat jelképezve.

E versben Kelemennek nincsen vezetékeve. S ez a török-motívum révén, másrészt

pedig a „lyukas zászlók” kapcsán felidézi a bujdosó alakját, a legendává vált Mikes Kelemen, sőt a fejedelmet is. A „regiment” pedig ráutalhat Kossuth Lajosra, aki „azt üzent: elfogyott a regimentje”, ezért kellett neki is bujdosóvá válnia.

Mi célt szolgálnak a rájátszások? Segítenek értelmezni az alaphelyzetet, amelyet egy közismert szólással fejez ki címbe is kiemelten a vers. Olyan helyzetben vagyunk, mint aki törököt fogott, azaz mint aki olyasvalamire tett szert, amitől inkább szabadulni szeretne, ami inkább teher, mint adomány. A cím egyetlen személyre utal inkább, de a versegész összefüggésében ez a személytelenül általános valaki nemcsak a beszélő, nem egy valaki más, hanem egy nagyobb közösség, talán az ország népe. Erre utal „*az egész regiment*”, a „*mindenkinek mást jelent*”. E versbeli helyzetet viszonylag egyértelművé teszi a „*lyukas zászlók*” kifejezés, amely 1956 októberében vált látvánnyá és szimbólummá. Ilyen zászlók 1989-ben, a vers keletkezését nem sokkal megelőzően kerülhettek ismét nyilvánosság elé. Így a vers a rendszerváltozás verse, annak kritikája. De nem csak azé. Vonatkoztatható a szöveg 1956-ra, sőt minden hasonló korszakra. A vers történelemszemlélete mintegy 500 év magyarságának sorsáról beszél. (Az már véletlen lehet, hogy a népballadák keletkezésének kora is annyi idővel ezelőttre tehető.) A zászlókat bármely csatában átluggathatták a golyók.

A zászló általában valami magasztos eszmei tartalom, az abrosz ugyanakkor a mindennapi kenyér kifejezője. Az előbbi a forradalmas utcára, a regimentre s a férfiakra egyaránt vonatkoztatható, míg az abrosz inkább az asszonyokra, a családra, közvetve a csipeszre és a mosolyra is. Az előbbi az ember társadalmi arcát, az utóbbi a személyeset, a családiasat mutathatja fel. A lyukas zászló a lázadás jelképe is, a hősi csatáké is, az abrosz, ha fehér és zászlóként kiterítik, a megadásé. Az igazi fehér zászló viszont a feltámadást jelképezi. A zászló és az abrosz egyaránt élet- és halál-szimbólum: győzelemre és vereségre is vonatkozik.

A rájátszások, a hiátusosság és a mozaikosság mellett a szonettek szembeötlő vonása a paradox jelleg, amely nyelvi, képi és fogalmi szinten is megfogalmazódik. Mint e versben is: semmi sem tekinthető egyértelműnek, bizonyosnak, kivéve a tényt, hogy a létezés véges, ám éppen ez: élet-halál ellentétének feloldhatatlansága a legnagyobb paradoxon. Ez vezet el ahhoz, hogy mindennek a színét és a fonákját is meglássa a szemlélő, s szinte mindig egyszerre. A szonettkönyv talán legjellemzőbb sajátossága ez a hullámmozgásszerűen változó, de következetes villódzás. Nincs nyugvópont, s ha meg is fogalmazódhat a remény-elv, mindig ott van a kétely is mellette, ott a kérdés, ott a feltételeesség.

CSÜRÖS MIKLÓS: *Bertók László. Esszék.* Kaposvár, 1995. ♦ NAGY IMRE: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány.* Pécs, 1995. ♦ VASY GÉZA: *Sors és irodalom.* 1995. 156–173.; *Tárgyiasság és látomás.* 2000. 69–75.

❖ *Most* ❖

Most kellene a szeretet,
most, hogy húga kiszenvedett,
ebben a kozmikus huzatban
az ókeresztény mozgalmi dallam,
egy kő, ahol egymásnak háttal,
park, szabadságos katonákkal,
egy melegítő kiskutya-orlyuk,
most kellene egy bekötőút,
egy holdkomp, értekezlet, valami,
nem tudok hasonlítani.

(Kötetben: 1972)

❖ *Villanyvilágított fák Jajcéban* ❖

Csontváry képére

Az ember végül útra kel
és eljut eljut Boszniába
általában alkonyodik
általában már ég a lámpa
a Nagy Fekete Kutya háttal
még eljátszik kicsit a házzal
mögötte még mindent lehet
hát belecsobog a folyóba
szamara farkát megszorítja
ordítsa el megérkezett —
a Kutya mögött sikló népek
megrökönyödve visszaneznek
fölmutatják a csecsemőt
és érzi a víz elfolyik
ez itt a se-nappal-se-éjjel
megnézi a csacsin a nőt
és nem tudja hogy mihez kezdjen

mihez kezdjen a két kezével
se-folyó-se-út félhomályban
ha szólni nincsen ereje
ha meg kellett érkeznie
ha se csónak se gyereke
csak ez a lány itt a csacsin
aki majd utánuk úszik
ha már eleget tündökölt
villanyfényben között mögött
mikor minden valószínűtlen
még innen de már odaát
és semmi sincs az útikönyvben
arról hogy Jajcéban a fák
hogy fák mögött a Nagy Kutyát
hogy cölöppé kell merevedni
ha elért elért Boszniába.

(Kötetben: 1978)

❖ *Elmenni kevés, itt maradni sok* ❖*Nemes Nagy Ágnesnek*

Mint a szemét a föld lágy részein,
összegyűlnek a hülyeségeim.

Forgolódom, hogy ne süsse a nap,
de árnyékból is föltámad a szag.

Ami állat volt bennem valaha,
kifeszül rám a végleges ruha.

Boldog lehetnék, mint a többiek,
de kerülgettem csak a ketrecet.

Kintről befelé, bentről kifelé,
odaát sem szólt szebben a zene.

Építettem a végtelen falat,
és álmodoztam, mint aki szabad.

Mindig behorpadt az ég valahol,
én elhittem, hogy jön az egy akol.

Szerettem volna szeretteimet,
de nem hagytam, hogy megszeressenek.

Elfogadott az erősebb csapat,
s nem tartottam be a szabályokat.

Megközelített egy nő, egy gyerek,
de kiderült, hogy csodák nincsenek.

Tágul tovább a világegyetem,
nehéz lettem, mint számár a hegyen.

Lábamnak égig ér a gyökere,
kocsimnak nincsen ki a kereke.

Elmenni kevés, itt maradni sok,
emberré az tesz, ha megszólalok.

Egyedül vagyok, ez végső szavam,
mint akinek még egy tölténye van.

És annyi joga újra kezdeni,
hogy önmagát is agyonlőheti.

(Kötetben: 1984)

❖ *Mintha előlről kezdeném* ❖

Március mennyi költemény
vizesruha a bokrokon
végigfut a hazán a hon
csattog a drótnélküli fény

mintha előlről kezdeném
anyám nevét kiáltozom
jaj torkom jaj forradalom
mekkora kő a tollpihén

s az utcákon is mintha én
megvan csak ki kell mondanom
ország bukhat el egy ragon
világokat szül a remény

most minden mozdulat enyém
most átlépek árnyékomon.

(Kötetben: 1990)

❖ *S mint aki törököt fogott* ❖

Eddig, ami előtte ment,
most az, ami csak toporog.
Robban az egész regiment,
s mint aki törököt fogott.

Egyébként elfogy, annyi szent.
Lyukas zászlók meg abroszok.
S mert mindenkinek mást jelent,
még jőni kell, mert jőni fog.

Csak a gyerekek s asszonyok.
Csak ők értik a hirtelent.
Egy csipesz itt, egy mosoly ott,
s megvan, hogy kinek, mit üzent.

Hiába kavics, könny, homok,
ha se Kelemen, se cement.

(Kötetben: 1992)

❖ *Mért képelem, hogy rajtam áll?* ❖

Milyen anyaméhben bolyong
élet s halál között, ha már
se ajtó, se köldökszín,
csak a fal, ami ki-be jár?

Anyám! Édesanyám! Ki szól?
Ha a nyelvbe botlik a száj?
Mekkora súly? Merre sodor?
Mért képelem, hogy rajtam áll?

Miért kegyetlenebb, ha fáj,
mint ez a gyógyszeres sehol?
Melyik sarokban a halál,
ha úgy cselekszünk, mintha jól?

Milyen anya? Apa? Ki vár?
Ki szül meg? Kinek? Hol a hol?

(Kötetben: 1992)

❖ *Egyre többször az apámat* ❖

Egyre többször az apámat.
Mintha ő tartaná bennem.
Áll közöttem rezdületlen.
Nézi, ahogy ordibálnak.

Hallgatók, mint akit várnak.
S engedik, hogy befejezzem.
Minden irány egyenesben.
Minden idő ráadás csak.

Néha, mint a mozgó ágak,
Égre írja, amit éppen.
Ellebben, ha észrevettem.
Nem dicsér meg, nem hibáztat.

Mintha a huszadik század.
Fogjuk a nagy semmit ketten.

(Kötetben: 1992)

❖ *Uram, ezek nem emberek* ❖

Nem volt közénk való, csak egy.
Valami költő. Kölcsény?
Nem, mi nem a barátai.
Csak figyeltettük. De ezek.

Ez mind félvak és gyermeteg.
És egytől-egyig azt hiszi.
Írt egy verset is. Valami.
Ez írta a Himnusz? Lehet.

Uram, ezek nem emberek.
Nagy baj, ha komolyan veszi.
Hagyni kell őket játszani.
Jobb, ha megoszlik a tömeg.

Aztán úgy is megdöglének.
El lehet róluk mondani.

(Kötetben: 1995)

❖ *Mint a madárszárny* ❖*Fodor Andrásnak, odaáttra*

Egy héttel a haláloz után a
lepecsételt Balatonban. Piszkos hab
csap a számba. Itt még
minden a tiéd. Fölizzott pléhdoboz
a pillanat. Csurog belőle a
kiszámíthatatlan. Nagy,
vízszintes szavak a tájban. Az ég

főlemeli őket, ledobja. Ha
megszólalnál, mint a madárszárny
suhannál el közöttük.
Berényiek? Tótiak? Buzsákiak?
A fonyódi kabinosnő, akivel
utoljára beszéltél? Nem tudom,
kik ezek, de mind ismernek. Az

unokámnak te is örülnél. A legtöbb,
amit adhattál, a visszakötött
másik vége volt. A családias
végtelen. A lehetetlen a cseppben.
Indiák? Árkádiák? Az univerzum egy
diófa alatt is bejárható. Csak a
naphoz kell kifeszíteni a vitorlát.
Csak a fűszálon kell
áthúzni a kötelét. A többi
bennünk van. Vagy nincs. Nagyon
itt vagy még. Aki a pecsétet feltöri,
jól teszi, ha előbb imádkozik.

(Kötetben: 1998)

Bodor Ádám

Kolozsvárott született 1936-ban értelmiségi-tisztviselő családban. Idős édesapját 1950-ben a Márton Áron-féle koncepció perben 5 év börtönre ítélték, őt 1952-ben államellenes szervezkedés vádjával két évre. 1960-ban végezte el a református teológiát, de nem szolgált lelkészként. Levéltáros, majd fordító volt 1969-ig. Ekkor jelent meg első kötete (*A tanú*). Szabadfoglalkozású író lett. 1982-ben áttelepült Magyarországra, 1984-től a Magvető Könyvkiadó lektora. Romániában további három, nálunk öt kötete jelent meg, köztük a *Vissza a fülesbagolyhoz* (1992) válogatott elbeszéléseinek gyűjteménye. Az igazán széles körű figyelem a *Sinistra körzet* megjelenésekor (1992) fordult feléje. Önálló kötetei jelentek meg román, angol, német, francia, norvég nyelven. Számos irodalmi díj birtokosa.

A kisepikai formák nagymestere. Fő műfaja az elbeszélés és a karcolat. A *Sinistra körzet* egyes darabjai először novellákként jelentek meg, a szerző műfaji meghatározása: *Egy regény fejezetei*. A mozaikszerűen felépített szerkezet a legutóbbi műre, a még egyértelműbben regénynek (kisregénynek) nevezhető *Az érsek látogatására* is jellemző. Bodor Ádám írói világa szinte kezdettől kész, még ha sokat érlelődik is. S ha művei nagyobbrészt el is vonatkoztatnak a konkrét földrajzi környezettől és társadalmi körülményektől, egyértelmű, hogy alapélményei szülőföldjéhez és a megélt időhöz kötik mai napig. Mint kevés számú interjúinak egyikében megvallotta:

„Ő nem, nem a független nyugalmat kerestem, hanem egyszerűen a túlélést. Nekem ott, Erdélyben már leáldozóban volt, lehetőségeim napról napra szűkültek. Amikor végre sikerült eljőnnöm, már a puszta létemet mentettem. De nem jelentett ez kiszakadást, hiszen az én életem, akárhonnan is nézzük, Erdélyben telt el. Identitásom azzal, hogy onnan elköltöztem, még csak nem is csorbult – más meghatározó élményem nincs, nem is lehet. Lényegesen a közérzetem sem változott. Erre nem is lehetne különösebb okom, mert ez itt ugyanaz a Kelet-Európa, igen hasonló morális környezet. És ez nem a nyugalom, a megnyugvás helye.

A mozdulatlan alföld alatt háborog szüntelen valami, és én nem ismerem magyar gondolkodót – legalábbis ebben a században –, aki ne szédült volna ebbe minduntalan bele.” (1995)

A magyar irodalom Erdély-képét Trianon után rokonszenvesen józan, mégis alapvetően romantikus pátoz hatotta át, s a megmaradás reményét a természet örök megújulása és az emberi helytállás egyaránt sugallta. Meghatározónak mutatkozott ez a szemlélet még az ötvenes-hatvanas években is. Ezután kezdett távlatlanabbul kietlenné válni a létezés, komorabb horizontúvá az irodalom. A totális diktatúra a nemzetiségi elnyomással párosulva fel-

növesztette a lét abszurditásának élményét; a természet sem sugározhatott megnyugvást, az is fenyegetővé, ellenségessé vált. S nem csupán ráértés volt ez: a természet átalakítása, a falvak eltüntetése, a mindent megmérgező, oktalan és korszerűtlen iparosítás is figyelmeztetett erre. E változó szemlélet jegyei megmutatkoztak már Sütő András, Székely János későbbi alkotásaiban, de még inkább Szilágyi István, Bodor Ádám vagy Csiki László szépprózájában.

Bodor Ádám ezt az újfajta léttapasztalatot tárgyiasságra, szenttelen előadásmódra törekedve adja elő. Amiként nincsenek illúziói a világ kaotikus rendjéről, az embert is végzetesen tökéletlen lénynek látja. Alakjainál sokkal jobban bízik az olvasóban, aki meditálhat, értelmezhet. Hiszen többnyire nem egyértelműek a cselekvések, a hősök. Homályban marad az író véleménye, s igen gyakran elvarratlanok a szálak, a kihagyásos történetekből, életsorsokból hiányoznak lényeges információk. Hőseihez való viszonyáról ezt mondja:

„Azt hiszem, meglehetősen hüvös. Ha érződik bizonyos fokú rokonszenv, azt hiszem, az csak a helyzet természetéből következik. Mindenesetre a magam részéről nagyon is igyekszem hőseimmel szemben betartani a tisztes távolságot. Ez nem mellékes dolog, tisztelem önállóságukat, döntéseiket, s ha hibáznak, nem szívesen török pálcát fejük fölé. Vigyázok erre még akkor is, ha történetesen éppen alanyi előadásmódban szerepelnek. A távolságtartás a tárgyilagosságot, az arányosságot, a művészi egyensúlyt, végső soron az írás hitelét biztosítja.” (1995)

A személytelenségre törekvő tárgyiasság különös erővel növeli a művek mítoszi sugárzását. Bodor Ádám újabb művei nem parabolikus, szimbolikus vagy mítoszi alkotások, mindezek a rétegek együttesen jellemzik őket. Így a realista, a fantasztikus, az abszurd elemek szervesen és ellentmondásmentesen illeszkednek egymáshoz. Van azonban egy igen lényeges különbség az ősi mítoszok és Bodor Ádám történeteinek mítoszi sugárzása között. Az övéi ugyanis negatív mítoszok: leginkább ezzel kötődik az abszurdhoz. A mítosz valójában az alig ismert, a kaotikus világ elrendezése, értelmezése. A negatív mítosz egy ugyanolyannak látott világot mutat be, de elrendezhetetlennek, értelmezhetetlennek, így távlattalannak, nem emberszabásúnak festi azt. Vagyis a mítosz nem képes teljesíteni eredeti feladatkörét. S talán éppen ez a legfőbb üzenete.

Sinistra körzet

A mű címe egy közigazgatási, katonai körzetre utal. A valóságban ilyen nevű terület nincs, illetve mondhatjuk azt is, hogy az interjúban emlegetett Kelet-Európában mindenhol ugyanerre találhatunk. A körzet elnevezése a latin nyelvcsaládban balsorsot, balvégetet jelent. A cím tehát meglehetősen beszédes. A helyszín felismerhető, mégis felismerhetetlen. E térségben csak a román neolatin nyelv. A körzet határos Ukrajnával, északra Lengyelország, délre a Balkán terül el, s a közelben van Moldva is. Magyarországról még véletlenül sem esik szó, bár a főszereplő félig magyarnak mondja magát, s több magyar, még több részben magyar nevű alakja van a műnek. S a főszereplő évekkel később görög útlevéllal keresi fel a körzetet. Ez itt a világ vége. Magashegyek vidéke, ahová egyetlen út vezet, s tovább egyetlen hágon lehet átjutni a szomszéd országba, azt is hetente egyszer, néhány órára nyitják csak ki.

A körzetet a hegyivadászok irányítják, voltaképpen katonai telep, ahová érkezni, ahonnan távozni sem egyszerű. Található itt egy szigorúan őrzött rezervátum, több tucat medvével. Velük nem, csak őrzőkkel találkozhatunk. A rezervátum célszerűségéről semmi sem derül ki.

A mű cselekménye a jelenben játszódik, közelebből meg nem határozott kezdő- és végponttal. A főhős, aki részben elbeszélő is, feltehetően éveket tölt el a körzetben, ahová önként érkezett. Fel akarja kutatni, majd megszöktetni nevelt fiát, akit büntetésként száműztek a rezervátumba, legalábbis a hírek erről szólnak. Andrej Bodornak 4-5 évet kell várnia a találkozáshoz (az egyik fejezetben 4, a másikban 5 év említődik), de hogy ebből mennyit töltött el a Sinistrán, nem tudjuk. Azt sem, hogy a találkozás után mennyi idővel szökik meg a körzetből. De nyilvánvalóan többéves az ott-tartózkodása. Az időnek ez a teljesen elbizonytalanított, relativizált volta a távlatnélküliség logikus velejárója. Az idő múlik, a dolgok történnek, de nincs változás, dinamizmus. Még a természet körforgása sem különbség. Van ugyan ős, tél, tavasz – talán még nyár is –, de ez igazából nem érzékelhető, pontosabban: nincs igazán jelentősége. Ha valójában nem is, képzetesen mindig tél van a magas hegyek között, s hideg, olyan átható, mint József Attila *Téli éjszaka* című versében. S az emberek mindezt „természetesnek” tartják, megszokták, létük szinte animálissá válik. Az ott-tartózkodása idejére Andrej Bodornak elnevezett főszereplő látszólag teljesen azonosul a körzetbeli helyzettel és szemlélettel. A történetbeli időszemléletet jelentős mértékben ő közvetíti, képviseli. Ugyanakkor kívülálló is, aki idegenként érkezik a körzetbe, hozzáidomul, majd megszökik, s évekké később ismerősként, mégis idegenként tér vissza. A mű szerkezetéből adódóan már a legelső fejezetben viszonylag részletesen értesülünk az utolsó rész kizárólagos tartalmát képező kései és egyetlen napra korlátozódó visszatéréséről. Vagyis arról, hogy Andrejt nem nyelte el, nem ölte meg a Sinistra körzet. Van másfajta világ is, Sinistra nem általában a világ, hanem egyfajta társadalmi forma megtestesülése. S ha teréből ki lehetett szökni, egyszer talán ideje is múlttá válhat. A hét év ehhez kevés volt, a látogató megtapasztalhatta, hogy Sinistrán lényegében semmi sem változott. Őt már a legelső éjszakán örökre kitiltják a körzetből, „mivelhogy kijelölt szálláshelyemet elhagytam, idegen létemre visszaéltem a nép vendégszeretetével”.

A *Sinistra körzet* nem novellaciklus; pontos a műfaji meghatározás: valóban egy regény fejezeteit olvashatjuk. Ez a körülírás jelzi a műfaji átmenetiséget: a regényre és a novellára egyaránt utal. A klasszikus novella és regény egyaránt lekerekített történetet adott elő, amely a kiindulóponttól tartott a csattanó, a megoldás felé. A *Sinistra körzet* 15 fejezetének legtöbbje önmagában is megáll, ugyanakkor a nagyobb egész szerves része. A mű mást is, többet is mond, mint egy-egy fejezet. A műfajra utaló alcím azt is jelzi: állhatna ez a regény több fejezetből is. Nem a töredékességre, hanem a hiátusosságra utal elsősorban. Ez azonban nem hiány, hanem sűrítés, ugyanakkor a polifon jelentéssugárzást katalizáló poétikai tényező.

A 15 fejezet mindegyikének azonos szerkezetű a címe: egy szereplőt kapcsol össze egy tulajdonával, jellemzőjével.

1. (*Borcan ezredes esernyője*) – a körzet parancsnoka, „erdőbiztos”, elviszi a járvány, egy hegycsúcsra hal meg.
2. (*Andrej dögcédulája*) – a főszereplő, Borcan ezredes ad neki nevet és munkát (erdeigyümölcs-begyűjtő lesz).

3. (*Aranka Westin ablaka*) – varrónő, az élettársa borbély, de őt hamarosan elküldik. Helyébe Andrej léphet.
4. (*Coca Mavrodin*) – Borcan ezredes utóda a nő. Évekkel később elaludt az erdőn és megfagyott.
5. (*Mustafa Mukkerman kamionja*) – külföldi kamionos, Andrejt végül ő szökteti meg, de Elvirát nem vállalja. Különleges óriás, hatmázsás ember.
6. (*Elvira Spiridon férje*) – amikor Andrej útkaparó lesz, Coca engedélyével Elvirát választhatja szeretőnek. A nő férje egy hegyi tanya gazdája.
7. (*Bebe Tescovina vére*) – kislány, aki szerelmes lesz Géza Hutirába, majd megszökik vele.
8. (*Hamza Petrika szerelme*) – nevükben is azonos albínó ikerpár, akik a főmedvész mellett állatápolók, s mindhárman homoszexuálisok. Amikor a főnök – járványos betegségtől félve – elküldi őket, öngyilkosok lesznek.
9. (*Connie Illafeld szőre*) – az üvegfestő lány Béla Bundasian szerelme. Ideggyógyintézetbe zárják és kényszerkezelik. Olyan szőrös és eszelős lesz, mint egy állat. A medvék mellé küldik ápolónak. Feltehetően Béla öli meg.
10. (*Géza Hutira fiúle*) – a rezervátum meteorológusa, 1936-os születésű, mint Andrej. Belé lesz szerelmes Bebe. A hegyeken át szöknek meg. (Egyik fülét balesetben veszíti el.)
11. (*Severin Spiridon meglepetése*) – az útkaparó házhoz közel fekvő tanya gazdája.
12. (*Nikifor Tescovina palástja*) – a rezervátum kantinosa. Ő „fogadta” a körzetbe érkező Andrejt. Egyik gyermeke Bebe. Másik két kisgyermekével ő is elhagyja a körzetet. Ócska bundáját Andrejre hagyja, elvesz húsz dollárt ellenértékként.
13. (*Gábrriel Dunka nevenapja*) – törpe, a börtönöknek készít átlátszatlan ablaküvegeket. Ő hozza le a hegyről az ott hagyott meztelen Elvirát, majd feljelenti őt mint kémeket.
14. (*Béla Bundasian tüze*) – Andrej nevelt fia, s bár elengednék, ő marad. Gyilkosnak vallja magát, öngyilkos lesz.
15. (*Géza Kökény éjszakája*) – a legrejtélyesebb szereplő. Benzinkutas, akinek szobra van a helységben. Ő ad benzint Bélának az előző fejezetben. A fejezet nem róla, hanem a hét évvel későbbi látogatásról, az Arankától való elbúcsúzásról szól.

A fejezetcímek a fontosabb szereplők nevét emelik ki. Csak Oleinek doki, a főmedvész marad ki, továbbá két „átutazó”: a vörös vándor, aki Borcan ezredesnek titkos üzeneteket hordott, és a fekete táskás idegen, a ligás ember, aki a rendszerellenes zavargásokra érkezett. S kimarad a három Tomioaga ezredes. Közülük Titus a halottkém, Valentin a fényképész (ő is elkapja a titkos kórt), Jean pedig a rezervátum egyszemélyes őrségének parancsnoka, a zárófejezetben az új fogadó csaposa.

Igen jellemző a szerző névadási gyakorlata. A mű írója Bodor Ádám, az elbeszélő-főszereplő viszont a mindenható ezredestől kapja az Andrej Bodor nevet, amelyet egy fémlapocskán – mint a körzet minden lakója – ő is magához erősítve hord. S ha Andrej, akkor valóban csak „félíg” lehet magyar. A Sinistra vidéke nagyon kevert etnikumú. Ezt jel-

zik a szereplők nevei is: legtöbbjükénél más-más nyelvi eredetű a vezeték- és a keresztnév. Elképzelhető az is, hogy neveiket a körzet parancsnokaitól kapták.

A foglalkozások is furcsák. Persze, ne feledjük, szigorúan őrzött területről van szó, ahol az őr is rab és a rab is őr bizonyos mértékig. Nevetséges a címkórság: ezredes a halottkém, a fényképész, a sorompóőr. A legtöbb munka, feladat eleve értelmetlen, vagy rég elveszítette értelmét. A borbélyt elküldik, a gyümölcsgyűjtést megszüntetik, a meteorológus munkájára nincs szükség, „játék” az egész. A sokat emlegetett medvék egyszer sem kerülnek elő, létük kérdéses, ápolásuk funkciótlan. A halottkémekek éjjel-nappal azt ellenőrzik, tényleg halott-e a halott. Az üveges kizárólag börtönöknek gyárt üveget, de azt sokat. A tevékenységek zöme – az irracionális diktatúrák gyakorlata szerint – az ellenőrzési, szabályozási mániából, a félelemből fakad.

A regény főhőse Andrej Bodor, de nem mindig ő a főszereplő. Ezt is kifejezi a beszéd-mód változása. A mű első felében az én-forma a meghatározó, a 7., majd a 11–14. fejezetekben harmadik személyű a közlésmód. A 13. és a 14. fejezetben nem szerepel Andrej, az események már a szökése után történnek. Elgondolkodtató, hogy a személytelen közlésmód akkor bukkan fel, amikor Andrej találkozik végre nevelt fiával (7. fejezet). A közlésmód változása sok mindent kifejezhet, az elszemélytelenedést is: a találkozás előfeltétele, hogy Andrej bizonyos mértékig a hatalom emberévé váljon, csavarjává annak a gépezetnek, amely végül az emberölésre is ráveszi őt. Igaz, előtte ígéretet kap: fiával együtt távozhat hamarosan. De kifejezheti az eltávolodást is a sinistrai világtól. Miközben Andrej egyre inkább azonosul kapott nevével és az ahhoz kötődő szereppel, a határozott céllal odaérkező „idegen” mindjobban eltávolodik alakmásától. Ez abból válik egyértelművé, hogy a regénynek van távlata: az idegen hét év múltával szabad emberként keresi fel még egyszer a körzetet.

A regény mottójaként az ismert Illyés-idézet is állhatna: „hol zsarnokság van, / mindenki szem a láncban; / belőled bűzlik, árad, / magad is zsarnokság vagy;” (*Egy mondat a zsarnokságról*). A totális diktatúra mindenre és mindenkire kiterjed. Az embertelenség megszokottá válik, s előbb-utóbb mindenki alkalmazkodik a legabszurdabb társadalmi formák szokásrendjéhez is. Az egyedüli reményt az jelenti, hogy a diktatúra térben korlátozott, s így időben is szükségképpen behatárolt. (Ez utóbbit a regény nem állítja, ezt az olvasó teheti hozzá.) A diktatúra csak zárt világban létezhet, legnagyobb ellensége a nyitottság, az emberek, gondolatok szabadabb áramlása. Az el- és bezártan élő embereknek azonban nem lehet fogalmuk a másfajta világról, s az időtávlat elvesztésével nem tudhatják, lesz-e, s mikor, milyenféle változás. Ezért akarva-akaratlan is alkalmazkodnak, hiszen egyetlen életüket kell leélniük az adott viszonyok között. Nem kell a lázadás gondolataig sem eljutniuk, hogy gyanússá váljanak. Béla Bundasiannak, aki kottamásolással foglalkozott, feltehetően volt valami ellenzéki kapcsolata, de Connie Illafeldnek csak az volt a bűne, hogy szeretőjévé vált. Ezért bolondították meg, állatiasították.

Ebben a világban, ahol mindenki és minden gyanús, elsorvadnak az emberi kapcsolatok. A körzetben nyilván nagyon sok ember él, de a regény harmincvalahány megnevezett szereplőjén kívül csak utalásszerűen tudunk a hegyivadászokról, a gyümölcsbegyűjtő asszonyokról, a sinistrai lázongókról. A megnevezett fontosabb szereplők közti kapcsolatok legtöbbje is formális, hivatalos. Az emberek jobbnak látják, ha nem ismerik egymást, a hata-

lom viszont mindenkit, a titkos gondolatokat számontartja. Egyformává, személyiség nélkülivé kezdenek válni az emberek, s köztük sok a külön, különös lény: az óriás, a törpe, az albínó ikerpár, s annak számít a vörös vándor, a vörös hajú lány is. Különössé deformálják a „gyógykezeléssel” Connie-t. Különc a kiismerhetetlen Géza Kökény is, akiről nem tudhatjuk, mikor látjuk őt, mikor a szobrát. Furcsa az ezredes parancsnokok sora: Borcan ezredest egy nő követi, a Coca becenevű, végül a látogatáskor egy „fiatal, még gyermek ezredes – arca csupa púder, ajka merő rúzs” – fogadja a vendéget. Jellemző a Tomoioaga-ezredek hármassága. Furcsa a magánkapcsolatok rendje is, mely leginkább a szerelmi-szexuális vonatkozásban mutatkozik meg. Andrejnek megtetszik a férjes Elvira, majd parancsnoki javaslatra őt választhatja szeretőjének, amit a férj is tudomásul vesz. A már koros Géza Hutirába egy kislány lesz szerelmes. A főmedvész és az ikerpár homoszexuális kapcsolatban élnek. A távozásra kényszerített borbély is tudomásul veszi, hogy élettársa ottmarad, s Andrej máris szemet vetett rá.

Feltűnő az elhalálozások módja. Legjobban a tunguz náthának nevezett járványos betegségtől félnek, amelyet hitük szerint a telet is jelző csonttollú madár terjeszt. Ennek esik áldozatul Borcan ezredes, a fényképész is. A nyugalmazott erdészekre pedig ráfogják, hogy elkapták a kórt. Rájuk gyűjtják a beszögelt házat, egyikük megmenekül, egy föld alatti barlangban bujkál, vele Andrej végez. Connie-t Béla öli meg, ő pedig később fölgyújtja magát. Severin is megkísérelt öngyilkosságot, de Andrej megmentette. Az iker is megöli magát. A feljelentett Elvirát elviszik, sorsa végzetes lehet. Coca egyszer ülve elalszik az erdőn és megfagy. Meghal a törpe is, csontváza a múzeumba kerül. Severin sorsáról nem tudunk meg semmit, házának már csak porrá égett nyomai láthatók. A visszatéréskor az egykori szereplők közül csupán Aranka és az őrpapancsnok-csapos ezredes tűnik fel. S Géza Kökény – vagy a szobra. S feltehetően még élnek, akik el tudtak menni: Géza Hutira, Bebe Tescovina, Nikifor Tescovina és a gyermekei. Ne feledjük azonban, hogy illegálisan is csak azok távozhatnak, akik erre „engedélyt kapnak” a parancsnoktól. S ehhez bizony gyilkossá, gyilkosság résztvevőjévé kell válni. Géza Hutira és Nikifor ha nem is közvetlenül, de részt vesz az erdészház felgyújtásában. Andrej megöli a szökött erdészt, Béla pedig volt szeretőjét, akit nyilván tudatosan helyeztek el a rezervátumban, az ő közelébe. Közülük egyedül Béla nem képes elviselni az erkölcsi terhet: most már bűnösnek tudja magát, tűzhallal bűnhődik tetteért, ami ugyanakkor megváltás volt Connie számára. Egyedül ő nem feledi el a hagyományos erkölcsi értékek normáit. Ezért viselkedett közönyösen nevelőapjával szemben is, aki nyilvánvalóan a hatalom kiszolgálásával érdemelte ki, hogy felkeresse őt. Ugyanakkor ő is gyenge: éjjel lemegy a faluba és följelenti hívatlan látogatóját.

De gyenge itt mindenki az erkölcsi értékek, normák szerint. A Sinistra körzet világában igazából nincsenek értékek: sem erkölcsiek, sem másfélék. Elsősorban ezért negatív mítosz.

BÁN ZOLTÁN ANDRÁS: *A föld* = Kritika, 1992. 7. ♦ SIMON ATTILA: *Bodor Ádám: Sinistra körzet* = Alföld, 1992. 9. ♦ SZILÁGYI MÁRTON: *A tárnicsgyökér fanyar illata* = Tiszatáj, 1993. 2.; *Kritikai berek*. 1995. 112–122. ♦ TÁRJÁN TAMÁS: *A sötétségről való tudás* = Forrás, 1993. 12.; *Nagy László tekintete*, 1994. 111–128. ♦ POZSVAI GYÖRGY: *Bodor Ádám*. Kalligram, Pozsony, 1998.

❖ *Sinistra körzet* ❖

(Részlet)

1. (Borcan ezredes esernyője)

Két héttel azelőtt, hogy meghalt, Borcan ezredes magával vitt terepszemlére a dobrini erdőkerület egyik kopár magaslatára. Arra kért, tartsam nyitva a szemem, főként az út menti berkenyés bozótot figyeljem, megérkezett-e már a csonttollú madár. Ősz közepe volt, a cserjés idegen hangoktól zibongott.

Az erdőbiztos szemléje máskülönben abból állt, reggelente ellátogatott a medvékhez, szemrevételezte az állományt, majd hazatérőben végigbaktatott valamelyik hegyhátán, s miközben magába szívta a rezervátum bódító csendjét, a völgyek mélyéről áradó patakzúgást, jelentést fogalmazott a látottakról. Most azonban járatlan ösvényeken, a hegyi vadászok útjelzéseit követve egyenesen titkos kilátóhelye felé tartott. Állítólag megjelentek a csonttollúak, nyomukban az erdővidéket telente meglátogató láz, amelyet Sinistra körzetben ki tudja, miért, tunguz náthának neveztek.

Borcan ezredes a tetőn kőből rakott, mohával bélelt pihenőhely várta, közelébe érve jégesőkre való, bőrből készült hegyivadász-ernyőjét a föbe ejtette, megoldotta köpenyét, és mindjárt kényelembe helyezte magát. Sapkáját is levette, nehezékek néhány zuzmótól tarka követ dobott rá, aztán hajadonfőtt, szélben lobogó hajjal, rezgő fülcimpákkal órákon át meredt távcsövével a keleti látóhatárra.

A fenyvesből éppen csak kibukkanó bérc már a Pop Ivan gerincéhez tartozott, messzire el lehetett róla látni a határon túlra, a ruszin erdővidék egymást követő kék vonulataira. A legutolsó halmok mögül, talán már a róna messziségéből sötét füst emelkedett, az égbolt nagy részét keleten, mintha máris az éjszaka közelednék, lila függöny takarta. Ahogy a nap emelkedett, tompultak a távoli színek, s amikor a völgyek kiteltek a délután opálos fényeivel, az erdőbiztos eltette messzelátóját, vette a sapkáját, jelezve, hogy a szemle véget ért.

Soha nem derült ki, megpillantotta-e a túloldali lankákon azt, amit keresett, a csonttollút vagy a bokorról bokorra közeledő tunguz nátha valami más jelét, és az sem, miért pont engem, az egyszerű erdei gyümölcs-gyűjtőget idegent vitt magával aznap az ukrán határra.

Hazafelé menet már az aljban megkérdezett, láttam-e csonttollút. Amikor azt feleltem, úgy rémlik, igen, kettőt vagy hármat, azt mondta, akkor meg fogja rendelni az oltásokat.

Már a laktanya közelében jártunk, amikor esernyőjét megint a föbe ejtette — egyébként ő volt az egyetlen hegyivadász, aki a nyirkos erdőket télen-nyáron ernyővel a hóna alatt járta —, és újra elővette tokjából a távcsövet. Túl a patakon, a kifakult őszi réten éppen arra haladt el a vörös kakasnak nevezett idegen. Lábával a földet alig érintve, kevélen lépdelt a mezsgyén, amely az erdőt a kaszálótól elválasztotta, piros haja, szakállá föl-föllobbant a fekete fenyők előtt. Borcan ezredes addig követte messzelátójával, mígnem eltűnt egy sereg sárgán villogó nyírfalevél között. Akkor halkan, szinte bizalmasan megszólított:

— Mondja csak, Andrej. Nem hagytak mostanság véletlenségből magánál egy kis csomagot? — Aztán amikor látta, mintha nem is érteném a kérdést, bután meredek rá, hozzátette: — Mármost számomra valami apróságot. Mondjuk egy frissen fogott halat.

Bár a kérdés furcsa volt — még furcsább az, hogy válaszom, miszerint nem tartogatok számára semmiféle csomagot, mennyire elkedvetlenítette —, bizonyára elfelejtettem volna az esetet. Csakhogy nem sokkal ezután fölkeresett a gyümölcsbegyűjtőben a vörös kakasnak nevezett idegen. Kezében párával befutott tasakot lóbált, alján kevés vízben egy hal villózott, mindez az erdőbiztosot illette volna meg. De Borcan ezredes akkor már nem élt.

Sinistra lakói jobbra sötétbarnák vagy feketék, a szőkeség ritka, vörös közöttük pedig egyáltalán nem akad. Kivételnek a rezervátumbeli kantinos kislánya, Bebe Tescovina számított, akit messzire világító berkenyeszínű hajáról mindenki ismert a környéken. Ezért, ha valahol vörös ember tűnt fel, minthogy arrafele a hajfestés nem volt divat, mindjárt tudni lehetett, csak átutazó idegen.

A vörös kakas egyszerű vándornak mutatkozott, könnyű léptekkel szelte át a lejtőket, haja, szakállja, mint az égő csipkebokor, hol itt, hol ott lobbant föl a fekete fenyves alatt. Ősz közepén, csipkebogyóérés idején, a korai fagyokkal egyszerre érkezett; egy reggel csak ott sötéttettek idegen gyátrmányú gumicsizmája nyomai a deres ösvényeken.

Cingár, keszeg ember volt, ukránul, románul, magyarul vagy cipserül egyaránt rosszul beszélt, és valószínűleg tisztességesen egyetlen errefele használatos nyelven sem tudott. Járása is olyan kevély és magabiztos volt, mint aki nem az idevaló népekhez tartozik. Amellett egész idejét a szabadban töltötte, mintegy jelezve, csak azért csatangol nap-hosszat a Sinistra mentén, hogy a körös-körül pipáló hegyormokat csodálja.

Dobrin környékén, ahol az idegen mondhatni naponta tisztelétét tette, a Sinistra vize patakokra ágazott, meredek völgyek mélyültek a Pop Ivan oldalába. A vízmosások mentén szögesdróttal borított acélrudak, betonoszlopok, őrtornyok, csapdákkel teli árkok kanyarogtak föl a sziklás hegygerincekre: a magasban, a vízválasztón húzódott a határ. A kerítések, árkok, akadályok szövődése csak egy huzatos hegyszorosban nyílt meg résnyire, ahol a régi földút átbukott a túloldali lejtőkre, amelyek már észak idegen fényeiben áztak.

Az utat ott kék-sárga sorompó zárta el, közelében kicsi őrszoba állt és egy kopott tábori sátor, tele didergő katonával. Ez az egy határátkelőhely működött Sinistra körzetben, a sorompót itt is csak hetente egy alkalommal emelték fel néhány órára, méghozzá mindig csütörtök délelőtt. Ilyenkor helyet cseréltek a katonai járőrök, hogy a fegyverbarátság jegyében a határsáv két oldalán egymás területét is végigfűrkésszék, ugyanakkor áthaladt az a két vagy három cívil jármű, amely az útvonalat kormányzósági engedéllyel igénybe vehette.

A vörös vándor, bár haja, öltözeke, gondtalan délceg tartása messziről elárulta, hogy külföldi, mégsem csütörtökön bukkant fel először, hanem egy szombati napon. Az erdei kápolna bontásán dolgozó kőművesek találtak egy reggel lábnyomaira, délután Géza Kőkeny éjjeliőr — aki nappalait álmatlanul a falu szélén egy magaslesen töltötte — elevenen is megpillantotta, ereszkedőben a Pop Ivan lejtőin. Úgy látszik, mint a szél, csak úgy szabadon járkált a sövények, drótkadályok között. Az aljban többször is igazoltatták, ám iratait — vélhetően hamisak voltak — a hegyivadászok mindig rendben találták.

Barna gumicsizmát viselt, amolyan zöld kordbársony kivágásokkal televarrt szürke posztózekét, amelyet a Pop Ivan túlsó lejtőin hordanak, hajadonfőtt járt, keskeny karimájú, kék vércsetollal díszített kalapja hosszú pánthon lógva a hátán fityegett. Feje búbján tarajos vörös haj lobogott, állán két oldalra fésült hetyke szakáll.

Mivel névről senki sem ismerhette, kezdettől fogva, hogy a nappal is vigyázó éjjeliőr megpillantotta — mindjárt el is keresztelte —, az egyszerű és sokatmondó vörös kakas név ragadt rá. Vállán átvette veretektől, rézcsatoktól ékes tarka borjúbőr táskát hordott, jobb kezében, homályosan áttetsző műanyag tasakot lóbált, amelyben, mint valami ezüsthajú hal, fényes tálca fickándozott. Néha megállított erdőn vagy mezőn dolgozó embereket, eladásra kínálta nekik, holott tudhatta, tálcat arrafele nemigen használnak az emberek. Egy darabig találgatták, igazából mit is akarhat: az emberek vásárláskedve felől puhatolózik, avagy csak barátkozó oldalukról kívánja megismerni a helybelieket. A hegyivadászok vagy másfél napon át nyakra-főre igazoltatták, aztán úgy látszik, leintették őket, többet ügyet sem vetettek rá. Ilyen pompázatos külsővel, még ha nagyon erőltetné is, emberfia ügynöknek, kémnek el nem szegődhet.

Az erdők alját reggelente már dér szürkítette, vagy égy-egy futó éjszakai havazás, a hamvas halmok messzire mutatták a nyomokat, amelyek rendszerint a Pop Ivan felől vezettek Dobrin irányába. Vándorútján az idegent néha véletlenségből egy sereg csonttollú madár kísérte. Ez a madár olyankor költözik a Sinistra völgyeibe, amikor nyomában észak felől már a tél dermesztő szelei közelednek. A fakó réteken lépdelve, feje fölött a kavargó madarakkal, az idegen mintha nem is Ukrajnából, hanem valami régi képeskönyv lapjáról keveredett volna a hazai tájra.

A csonttollút egyébként nem kedvelték errefelé; kövel hajkurászták, a szemfülesebbje egyszerűen leköpte őket, azt tartották, ahol a madarak seregestől megjelennek, követi őket a tunguz nátha. A láz, ami a végén Borcan ezredes is elemésztette.

Szegény még a halála előtti valamelyik utolsó napon is fölkeresett — ilyesmit igazán nem sokszor tett —, és szintén könyörögve faggatott a bizonyos csomag felől.

— Mondja, Andrej, de becsületszávára. Nem hagytak magánál egy tasakot? Benne egy hal, semmi egyéb. Nem baj, ha megette, csak mondja meg.

Bár megesküdtem neki, tekintetében a gyanakvás és neheztelés homályával távozott, aztán többet nem is találkoztunk. Nemsokára Nikifor Tescovina, a természetvédelmi terület kantinosa újságolta, az erdőbiztos eltűnt. Medvések és ezredesek ittak nála a kintinban, ő mindenről tudott. Hamarosan azt is ő hozta hírül, Borcan ezredesre rátaláltak földobott talpakkal egy csupasz hegytetőn. Sajnos nem idejében, tátott szájában már egy madár fészkel. Később valaki a halottat odaszögezte — csakis hegyivadásznak öltözött pecér lehetett —, kezén át szuronyokat döfött a földre, lábát pántokkal fogta a kövek közé, nehogy a griffmadarak elragadják.

Ezekután keresett fel a vörös kakas, akkori munkahelyemen, az erdeigyümölcs-begyűjtő központban. Áfonyával, szederrel, gombával foglalkoztam, s magam is a tároló egyik kamrájában laktam kádak, dézsák, illatos hordók között. Jól emlékszem az esetre, mert ugyanaznap járt nálam a begyűjtőben először portékájával az új gyűjtőgető asszony, Elvira Spiridon. A hegyi lakó Severin Spiridon felesége — elárulhatom, későbbi kedvesem — bemutatkozásul egy puttony szedret és egy tarisznya őzlábgombát hozott.

A dobrini természetvédelmi területen pár száz medvét tartottak, ezek imádják az őzlábgombát, a szedret, az általam igazgatott gyümölcsbetakarító szállítmányozta nekik az eleséget.

Észrevettem, Elvira Spiridon, ez a mászor nyughatatlan, remegő inda, tüzes kígyó, parázs cinege most fél lábára sántikált, bicceg. Magamban azt kívántam hirtelen, bárcsak tüske ment volna a talpába, és én lennék az, aki kiveszi neki. Bármennyire is botor kívánság volt ez, a fennvaló meghallgatott. Amíg a szedres puttont hordóba ürítettem, és szítán széttergettem az őzlábkalapokat, Elvira Spiridon leült a küszöbre, és miközben hatalmas fülbevaló rézkarikái körbe villámlottak, örömmre tekergetni kezdte bokájáról a bocskorszíját. Nem haboztam, elébe térdeltem, ölbe vettem a lábát, és saját kezűleg bontottam ki a fehér posztókaptából. Zömök kicsi lábfeje a nyári szénatakarások óta még mindig barna volt, illatosan borult rá az erek lila hálójá. Talpa, mint aki mindig lábujjhegyen jár, majdnem rózsaszín volt, kicsit nyirkos és puha, ráadásul nem is tüske lapult benne, hanem egy szírom aranyos-ezüstös bábakalács. Természetesen a fogammal szedtem ki, aztán a köröm hegyén megcsillantva megköpdöstem, és az ingem alá rejtettem. Elvira Spiridon lábát a kezemben szorongattam, és ha valaki akkor megpillant, azt hiszi, éppen bemutatkoztam neki.

És az a valaki tényleg ott ácsorgott a közelben: a küszöb elé hirtelen minden nesz nélkül színes szegélyű árnyék vetült, a vörös kakasé. Persze hogy ő volt az, mellén, a széles táskaszíjról, a derekán hordott bőrtüszőről veretek, csatok vakítottak. Tasakjában, amelyet jobb kézben tartott, kevés zavaros vízben, mint egy tálca, ezüsthasú hal fickándozott.

— Figyel rám, Andrej — szólított mindjárt keresztnevemen. — Eztet vinni Borcan ezredes nekije. Mignem lemegy a nap.

— Rendben — hagytam rá, Elvira Spiridon közelségétől zavarodottan —, tegye csak oda.

Borcan ezredes akkor már nem élt, de hát ez nem az idegenre tartozott. A tasakot, benne a hallal egy üres hordóba dobtam, és miután az idegen távozott, Elvira Spiridon után siettem, aki félig meztláb, bocskorát kézben lóbálva, csillámló fülbevalóival ijedten tűnődött el a berekben. Bókjaime sorra elröppentek a füle mellett, ahogy észrevettem, a találkozás a vörös kakassal őt is elkedvetlenítette.

Akkoriban egyébként a vén csataló Aranka Westinnek csaptam a szelet. Apró jelekből ítélve közömbös ő sem volt

irántam, s arról álmodoztam, egyszer egy éjszaka, mialatt borbély élettársa a laktanya szobáit járva a hegyivadászokat nyírja, ő lenge pendelyben vagy éppen teljesen ruhátlanul kiszalad a faluból, a holtág mentén egyenesen az erdeigyűmölcs-tárolóba, ahol magányosan éltem. Varrónőként ő is a hegyivadászoknak dolgozott, és a valóságban én voltam az, aki foszlott gallérokat, fityegő gombokat használva ürügyl, néha kései órákban is fölkerestem.

Ez történt a vörös kakas látogatása után is. Éjszaka a vadludak ébresztettek, őket akkor ősszel a keleti rónaságot elborító füst terelte Sinistra ormai fölé. A csend süket és néma deres éjszakái megteltek a vonuló madarak gágogásával, nyikkanásaival, elcsukló hangjuk — mint néha a bakter klarinétjáté — bekúszott a kéményeken, s virradatig mottozott a tűzhely hamujában. Idegeket borzoló nyivákolásuk mindig magányomra ébresztett, s eszembe juttatta Aranka Westint.

A kertek mélyén, a lombtalan szilvafák rácsai mögött még világított Aranka Westin ablaka. Letéptem zubbonyomról egy gombot, s néhány kerítésen átszökellve nemsokára megzörgettem az ablakát. Kinyúlt a zubbonyért, s miközben öltögetett, ezt kérdezte:

- Mi az ördögöt keresett magánál a vörös idegen?
- A kakasra gondol? Nem is emlékszem, azt hiszem, semmit. Csak egy jó árnyékszék iránt érdeklődött.
- Andrej, Andrej, bele ne keveredjék valamibe. Mindenki tudja, magánál hagyott egy tasakot. Benne szép ezüsttálca.

Bosszantott a dolog, hazatérve a gyümölcstárolóba, a halat, amely még mindig a hordóban vívta tusáját, kivittem az udvar végébe, s a latrina gödrébe pottyantottam. Hallgatni szándékoztam róla s a vörös kakas látogatásáról. Nem szerettem volna kétes históriákba keveredni, hogy a végén még kitiltanak a területről. Évekkel korábban titokban tudomást szereztem arról, az egyik közeli természetvédelmi területen él kényszerlakhelyen Béla Bundasian, a fogadott fiam, őt kerestem. Azért szegődtem el erdei gyűjtőgetőnek, hogy nyomára bukkanjak. Kár lett volna most óvatlanul mindent, amit eddig elértem — már a diszpécseriségig vittem —, könnyelműen elrontani.

És volt a dologban valami: a következő nap hajnalán újra a vörös kakas keresett. Ápolatlan volt, csapzott, combig csatakos, lucskos, ahogy a gazzal, fűvel benőtt réten sebtében keresztülcsergetett. Még a haja sem tüzelt most, inkább a bőre, orra és füle hegye szikrázott, fénylett, egyszerre a rémülettől és haragtól.

- Embernek fia, Andrej — vett elő sziszegve. — Miért nem mondta nekem, ezredes Borcan nem él!

Miért is. Megvontam a vállam: csak.

A halat kereste, s amint megtudta, nem ettem meg, és pillanatnyilag hol található, rohant érte a sárból elővájni. A holtág vizében tisztára sikálta, lapiba csomagolta, eltette tarka szőrös borjúbőrtáskájába, és távozott. A vörös kakas örökre eltűnt Dobrinból.

Borcan ezredes helyébe a dobrini hegyivadászokhoz új erdőbiztos, Izolda Mavrodin érkezett. Valamelyest megváltozott az életem. Eltűntem onnan egy fergeteges tavaszi napon magam is.

Sok évvel később, zsebemben görög útlevelemmel, vadonatúj négykerék-meghajtású metálzöld Suzuki terepjármómmal végigurultam Sinistra körzet útjain, és Dobrinban töltöttem szinte egy napot. A Baba Rotunda-hágó felől érkeztem, gondoltam, megnézem, hogyan irul-virul a kakukkfűves réteken egykori kedvesem, Elvira Spiridon, aki férjével, Severin Spiridonnal egy boronaházban lakott a tetőn, egy út menti tisztáson. De telkük helyén már nem állt semmi, csak egy halom eső- és jégverte kövesedett sötétkék üszök. Körülötte zsenge sárga fűszál, friss hajtás család és sáfrány növénygetett. Alighanem a hantjuk lehetett.

Késő délutánra járt, a keleti égbolton a bánat felhője, hatalmas narancsvörös gomolyag világított. Újabban egy-egy ilyen távolodó, tornyoktól ékes, pompás habos felhő, elmerülőben a közeledő este lila leplei között, a múlt időre emlékeztetett, és kicsit elszomorított. A terepjárót az út mentén hagytam, s lógó orral jártam végig az erdőszél néhány jól ismert zegét-zugát.

Előttem, a tisztáson kanyarogva jégből vagy ki tudja talán üvegből való kettős csík ragyogott a felhő visszfényében. Az izzó tavaszi fűvön saját sítalpaím egykori nyomai kanyarogtak el, tova az erdő homályába, odatapadtak a földhöz, megmaradtak a legutolsó télről, amit évekkor korábban pont ott, a hágón töltöttem. Aki valaha is sítalpakon járt az erdőt, jól tudja, ha az ember néhányszor saját nyomain végighalad, alatta megkeményszik a hó, néha kicsit megolvad, majd újra meg újra megfagy. Egy ilyen páros nyomvonal, ezüstös fényektől selymes pántlika, ha elolvad is, csak nyár elején enyészik el végképp. De van közöttük olyan, amelyik soha.

Azon az utolsó télen nap mint nap erre jártam el sítalpakon a Kolinda-erdő bűvópatakjai felé. A föld alatti nyirkos odúkban, barlangokban néhány engedetlen vadóc húzta meg magát a hegyi vadászok elől; sem felszólításra, sem könyörgésre nem voltak hajlandók előbújni. Előbb úgy volt, csapdákat, csapóvasakat állítok nekik, aztán a vége az lett: a járatokat egyszerűen beöntöttük cementtel. Hátamon a cementeszsákokkal heteken át csúszkáltam errefelé, mindig ugyanazonokon a nyomokon. A cement nehéz, súlyom alatt a hó gyémánttá kövesedett.

Már-már elmerengtem régi dolgaim fölött, amikor a közelben két darab vörös parókát találtam; fenyőgallyra akasztva, himbálózva szikkadoztak a szélben, föl-föllobbantak a bánat-felhő fényében. Vesszővégre tűzve közelebből is megvizsgáltam őket, egyik fejre való volt, a másik formáját tekintve szakállnak. A tisztás egyik homályos szegletében, elnyúlva a nyálkás tavalyi avaron, álomban nagyokat horkantva, színes legyekről körülrongott fiatalember aludt. Oldalán tarka szőrös borjúbőr táska, mellette fölborult üres üveg. Valakire nagyon hasonlított, elszettem onnan.

Külföldi lévén, bejelentkezés után a dobrini fogadóban béreltem szobát, de a sötétség beálltával — közben persze kortyoltam is egy keveset — kiosontam, és az estét régi barátnőmnél, Aranka Westinnél töltöttem. Tőle tudtam meg, Borcan ezredesnek — akit halála után még külön halálbüntetéssel sújtottak — cimborája volt a lengyel határőr ezredes, valamiben törhették a fejüket: a lengyel mindig egy hal hasába rejtve juttatta el hozzá üzeneteit, ha nem éppen valódi dollárokat.

Hollani sem akartam többet az ügyről.

Az még a történethez tartozik, hogy Aranka Westinnel, bár jócskán eljárt fölöttünk az idő, az éj leple alatt újra összedörgöltük a csülkeinket. Ütőeremet tapogatva, ernyedten heverészttem mellette, és már szinte fontolgattam, maradhatnék közelében legalább még egy napot, amikor a magasságos égből nyivákolás, távoli klarinétvívijogás hallatszott: a Dobrin felhői között megszólaltak a vadludak. Úgy látszik, végképp odaszoktak. Az éjszakai csendben tisztán hallatszott, délről, a Kolinda-erdő felől közelednek, és a Dobrin fölé érkezve hirtelen északnak kanyarodnak, a Pop Ivan felé. Kisujjam begyében is őket éreztem, esküszöm, nincs nyugtalanítóbb hang az övékénél.

Úgyhogy amikor hajnalját értem jöttek a hegyivadászok, és tudatták, mivelhogy kijelölt szálláshelyemet, a fogadót titokban elhagytam, tartózkodási engedélyemet bevonják, és örökre kitiltanak Sinistra körzetből, én már réges-rég éberen vártam a reggelt, hogy végre mehessek innen.

Lázár Ervin

Budapesten született 1936-ban. A meghatározó gyermekéveket a Tolna megyei Alsó-Rácegrespusztán töltötte, ahol apja gazdatiszt volt. A székszárdi gimnázium után a budapesti bölcsészkarra került, 1959-ben szerzett magyar szakos tanári diplomát. Pécssett újságíróskodott 1965-ig, majd 1971-ig az *Élet és Irodalom* munkatársa a fővárosban, 1992–1996 között a *Hitel* szerkesztője. Számos kitüntetése közül a legjelentősebb a Kossuth-díj (1996). Első könyve egy meseregény, ez 1964-ben, első novelláskönyve 1966-ban jelent meg. A gyermek- és ifjúsági irodalom élő klasszikusának számít. Novelláinak modern kiadásai: *Hét szeretőm* (1994); *Csillagmajor* (1996); *Kisangyal* (1997). Regénye *A fehérrigó* (1971), hangjátékai: *A Franka cirkusz* (1990).

Irodalmunkban eléggé szokatlan módon Lázár Ervin egy időben jelentkezett a gyermek- és a felnőttirodalom alkotójaként, s ez a kettősség máig jellemzi munkásságát. Igazából azonban inkább csak a címkézni szerető szemlélet nevezheti ezt kettősségnek, hiszen a feltűnően egységes írói világ lényegükben nem különböző megnyilvánulási formáiról van szó: a gyermekmesék felnőtteknek is kedves olvasmányai lehetnek, a felnőtt történetek pedig legfeljebb az életkori korlátozottság miatt nem válhatnak mind gyermekek, kiskamaszok olvasmányává. A könyvkiadók a gyermekek szellemi fejlettségi szintjének alapján szokták az egyes műveket x éven felülieknek ajánlani. Lázár Ervin erről így vélekedett: „*Én nem bány éveseknek írom a meséket. Abból fogalmazok meg valamit, ami megmarad az emberben a gyerekségből... Számon kérték a mese tanulságát is néhány helyen. Semmi – mondja az ember. Tanmeséket írni, nekem nem fekszik. Régen sem szerettem a tanmeséket. Leginkább a vershez áll közel a mese, ha jó. Minden szónak megvan a jelentése. A hangulati tartalma nagyon fontos... És hát játszik az ember...*” (1969, Bertha Bulcsu interjúja).

A felnőttben megőrzött gyermeki én, versszerűség, hangulati tartalom, játék – mindezek a szerző felnőtt történeteinek is jellemző sajátosságai. „*Realistának érzem magam, s realitásnak fogom fel azt, ami az ember belsejében lakik. S valahogy mindig innen indulok ki*” (1976, Nádor Tamás interjúja). Pontos ez az önjellemzés, s alighanem ebben keresendő a művek varázsának legfőbb magyarázata: nemcsak a valóság kézzel is tapintható történései, nem is csak a képzelet teremtményei jelennek meg ebben az írói világban, hanem e kettőnek igen szerencsés szintézise valósul meg, s így a csoda is hiteles lesz, a földhözragadt tényyszerűség is csodával itatódik át.

A tanmese valójában nem Lázár Ervin műfaja, mindazonáltal egész életművének az az alapvető léttapasztat a vezérelve, hogy az ember meghatározó vonásai etikai nézőpont-

ból ragadhatók meg. Az írói világképet a szeretet, a jóság igénye, a korlátozottságukból, hiányukból következő szomorúság érzése határozza meg. A mesei világban az igazságnak kell érvényesülnie, a hamisság lelepleződik – mindez a csodák segítségével. S amíg akadnak a világban a csodákban hívő emberek, addig meg is történhet a csoda. Ne feledjük: olykor már az is csodaszámba megy, hogy az ember pusztai életét megmentheti. Nemcsak a fantasztikus, hanem a nagyon is hétköznapi történetek is átíthatódnak tehát a csodalatossággal, s ez nem feltétlenül valamiféle naiv világszemlélet kifejeződése.

Az asszony

Az elbeszélés a *Csillagmajor* című kötet (1996) egyik legszebb alkotása, a kötetegész az író legfontosabb munkái közé tartozik. Valóban „egész”, hiszen a 15 elbeszélés összefoglalása nyilvánvaló: ciklus, amelynek főhőse egy helyszín: Rácpácesz. A játékos-becéző földrajzi név természetesen a felnevelő tájra, a pusztára és annak lakóira utal, amit egyértelműsít, hogy a környező települések nevei mind valóságosak. Az önéletrajzi jelleget sejteti még, hogy a kötetnek van egy laza, de felismerhető időrendje: a két világháború közötti korszaktól, illetve annak egy meseivé, balladaivá stilizált s így némileg időtlenített változatától haladunk a második világháború időszakán át a közelmúltig. Ennek megfelelően a fő- vagy mellékszereplő, néhol tanú, néha hallott történetet megíró elbeszélő gyermekből felnőtt lesz, s olykor a gyermeki, a diákkori azonosulás, olykor a messze távozó felnőtt különös, azonosságot és elszakadást egyaránt kifejező magatartásával viszonyul az előadotakhoz.

Téved, aki azt feltételezi, hogy a gyermekkori világ az emlékezetben idillivé varázsolódik. Nem. Kemény, küzdelmes, tragédiát, kudarcot, groteszket is megélő világ ez, amelyben a helytállás szép példáit, a gonosz legyőzését, a szolidaritást, a kisközösség tagjainak egymásrautaltság-tudatát egyaránt megtalálhatjuk.

Az irodalmi elemzés nem hagyhatja említetlenül, hogy Felső- és Alsó-Rácpáceszpuszta, azaz Illyés Gyula és Lázár Ervin szülőföldje a szomszédság okán azonos, s hogy e tájnak, az itteni életformának van már egy remekművű megörökítése: a *Puszták népe*. Illyés műve irodalmi szociográfia és önvallomás, személyesség és tárgyiasság szintézise, időszemléletében pedig az évtizedek múlásával is a változatlanságot, sőt: a rosszabbodást mutatja meg a pusztaiak sorsában. Lázár Ervin elbeszélésciklusa – az esetenként szociografikus hitelességű történetek mellett is – tiszta széppróza, s ha valamilyen előzménnyel egybevethető, akkor az leginkább *A jó palócok* Mikszáth Kálmán által megteremtett világa. Időszemléletét a változástudat határozza meg. Az elbeszélő pontosan tudja, mégha olykor szívesen el is feledkezne erről, hogy az az 50–60 évvel ezelőtti pusztai világ már régóta nincsen meg. Pontosabban: sehol máshol föl nem lelhető, mint az ő emlékeiben, s most már: a *Csillagmajor* történeteiben.

Egy régi elbeszélés, a *Rozmaring* (kötetben: 1973) főszereplője, az író alakmásként sokszor színrelépő Illés Ézsaiás élete egy válságos helyzetében felkeresi a pusztát. Elhagyta a felesége, aki ezt mondta neki: „Az a hülye gyerekkorod, az! Mit akarsz, vén ló

vagy, és mindig ezt a gyerekkort fújod! Az a pocséta pusztád! Beledöglesz, vedd tudomásul, sobase lesz semmid! Illés Ézsaiás nagyon szerette a kis spinkót.” A pusztá, messziről közeledve feléje, ugyanolyannak látszott, amilyen régen volt. (Tizenöt éve járt ott utoljára.) Ismerős azonban már nem lakott ott, s minden megváltozott: a házak, a fák, a kertek, a kút. Hazaérve éjjel „próbálta magában felidézni a pusztát, s egyszer csak azon kapta magát, hogy a régi pusztát látja, két kúttal, juharral, górékkal, fehércseresznyefákkal. Elnevette magát, fölugrott, villanyt gyújtott.” Ennek a régi pusztának a legteljesebb megjelenítése a *Csillagmajor*.

Aki a kötetegészből kiszakítva olvassa *Az asszonyt*, eleinte bizonytalan a cselekmény idejét illetően. Az elbeszélés így indul: „Azon a télen nem akart megjönni a hó, néhány héttel karácsony előtt még feketében, fagyott göröngyöket didergetett a táj.” Aztán megérkeznek a katonák, először dzsippel, figyelmeztetni, másodszor tankkal, rombolni, s ebből tudhatjuk, hogy a XX. században járunk. Maga a történetmag azonban – ártatlan emberek üldözése, menekülés, segítségnyújtás az üldözötteknek – ősi elem, mítoszokban, mesékben is gyakori. Az Újszövetséget kevésbé ismerő olvasó is azonnal Máriára és a kisdéd Jézusra asszociál, ezt nyomatékosítja a menekülő asszony „furcsa, aranyszegélyű, világos köpenye” is, amelyet később a följelentő leszakít róla. Hamarosan megtudjuk azt is, hogy az asszonyt és a csecsemőt keresik a hatalom emberei, hogy tilos nekik menedéket adni: „A parancs megszegőjét a helyszínen agyonlövik, bázát porig rombolják.” A betlehemi gyermekgyilkosság mellett itt már e századi eseményekre is gondolnunk kell: a második világháborúban is üldöztek, kivégeztek ártatlan civileket, rejtegetésük is életveszélyes volt. Az asszony története, üldözöttsége tehát teljes egészében hiteles 1944 karácsonyára vonatkoztatva, de hiteles a bibliai történet modern parafrázisaként is. Mítoszi erejűvé nőtt legenda és komor újkori történet utal egymásra, ugyanakkor a *Bibliát* esetleg nem forgató olvasó számára is nyilvánvaló a példázatos jelleg, az asszony sorsának szimbolikus ereje. A történet nem nevezi néven az üldözötteket, az elbeszélés címe is az általánosítást erősíti. A befogadók jó okkal nem kérdezősködnék: öröklődő tapasztalatból tudják, hogy mindig vannak üldözöttek, akik menedékre szorulnak. Egy másik elbeszélésből tudhatjuk: „Rácpácegresen az volt a szokás, hogy nem kérdezték a vándort, kiféle, miféle, egy éjszakára megalhatott az istállóban, ennivaló is került – s másnap mebetett Isten hírével” (*A kujtorgó*). Itt azonban több napról van szó, a katonák parancsának kihirdetésekor is még öt nap van karácsonyig, ameddig rejtőznie kell az asszonynak. A pusztaiak valódi közösségnek bizonyulnak: kézzel kézre adva bújtatják az üldözötteket. Egymástól nem kell tartaniuk, de a nem helybeli, nevében is idegen Bederik Duri, ez a csősz, mezőőrfele, gyerekek, asszonyok és kutyák réme, a parancshirdetéstől kezdve egyfolytában kutatta az üldözöttek nyomát. S a legutolsó pillanatban, ha elfogni már nem is tudja őket, a markában marad a köpeny. Ezzel a bizonyítékkal hívja másnap a katonákat, hogy rombolják le Rácpácegrest. S alighanem az élen haladó őr kezében lobogó „aranyszegélyű, kék köpeny” idézi elő a csodát: a házak és lakóik köddé válnak, átlátszóvá, láthatatlanná. A katonák dolguk végezetlenül távoznak, de egyet még megtesznek: jól elverik a följelentőt. Szinte igazságot szolgáltatnak: az ártatlanok helyett az árulót büntetik olyannyira, hogy „szinte sajnálja

már az ember”. S a gonosztságot, annak uralmát is jelképező feketeség, majd a hajnali, megmentő ködvarázs után „mint a kegyelem, hullani kezd a hó”, meghozva az igazi karácsonyt.

A tömör, feszes építkezésű elbeszélés két szerkezeti egységre tagolható. Az első az üldözött asszony megjelenése, rejtegetése, majd szerencsés távozása. A második a rejtegetők büntetésének veszélye, majd a csodálatos megmenekülés. Győzött a jóság tehát, lehet karácsonyt ünnepelni. Ugyanakkor ne feledjük, hogy Bederik Durit jól megverték ugyan, s rémülten menekül, de aligha lesz öngyilkos, mint Júdás. Valóban: *A keserűfű* lapjain ismét katonákat vezet a kitelepítés elől bujkáló idős sváb házaspár rejtekhelyéhez. Mi tudhatjuk, hogy ezek már egy másik hadsereg más ideológiát valló, de ugyanúgy embertelen parancsokat végrehajtó katonái, s Júdásnak is mindegy, hogy miféle a hatalom, ő a parancsok szellemében eljáró őr. A köddéválás és a verés tehát nem használt, e modern Júdásnak nincsen büntudata. Az elbeszélés pozitív kicsengést ismétlő szerkezete (veszély – győzelem, veszély – győzelem) tehát a ciklus egészében mutatja meg érvényességének viszonylagosságát. Hiszen ha a rácpácesgresiek körében nem is tudott gyökeret eresztetni az ádáz gyűlölet, a világból árad feléjük. S eddig mindig akadtak olyan hatalmasok, akik gyűlöletüknek katonáikkal és besúgóikkal érvényt tudtak szerezni. Ezért a kérdés, amelyet a rácpácesgresiek s az elbeszélő egyaránt feltehettek: „*Ki lehet ez az asszony meg ez a gyerek, hogy ilyen ádázul gyűlölök?*”, költői. A választ a lét- és a történelem-filozófia különböző szintjein kereshetjük, s csak akkor találhatjuk meg, ha legalább annyira etikusak vagyunk, mint a rácpácesgresiek.

BERTHA BULCSU: *Meztelen a király*. 1972. 9–28. ♦ TUSKÉS TIBOR: *Pannóniai változatok*. 1977. 211–229. ♦ NÁDOR TAMÁS: *33×10*. 1980. 281–289. ♦ (MUNKAKÖZÖSSÉG) = *Kézikönyv III/2*. 1990. 1245–1249. ♦ SZILÁGYI ZSÓFIA: *Csillagmajor* = Alföld, 1997. 3. ♦ FRÁTER ZOLTÁN: *Csillagmajor* = Kortárs, 1997. 4. ♦ MÁRKUS BÉLA: *Csillagmajor* = Tiszatáj, 1998. 6.

❖ Az asszony ❖

Azon a télen nem akart megjönni a hó, néhány héttel karácsony előtt még feketében, fagyott göröngyöket didergetett a táj. Ebből a sötétségből jött elő az asszony, csecsemő fiát a melléhez szorította. Nem tudni, merről jött, azt sem, mennyi ideje állhatott kinn az ajtó előtt, mert nem kopogott.

- Az istenért, jöjjön be, hiszen megfagy – mondta neki anyám.
- Az asszony nem mozdult, szemét szüleimre emelte, és csendesen így szólt:
- Engem üldöznek.
- Egy nőt? Csecsemővel? Miért? – kérdezte apám.
- Anyám szelíden megfogta a karját.

— Jöjjön már be.

— Nem követtem el semmi rosszat — mondta az asszony, de még mindig nem indult befelé. — Azt mondták, aki segít rajtam, azt is nagyon megbüntetik.

— Jöjjön csak be.

Nagyon szép asszony volt. Levetette furcsa aranysegélyű, világos köpenyét, kibontotta a pályából kislát, tisztába tette, megszoptatta. A kisgyerek ránc nevetett, fogatlan, bölcs nevetéssel.

— Csak karácsonyig. Karácsonykor már lesz hova mennünk — mondta az asszony.

Anyám ránc nézett.

— Gyerekek, senkinek se mondjátok meg, hogy a néni nálunk van! Megértettétek?

— Nem azért, mintha bárkitől tartani kellene — mondta apám —, itt Rácpácren nincs senki, aki elárulna bennünket. De biztos, ami biztos.

Tudom, akkor mindannyian Bederik Durira gondoltunk. Aki ugyan nem lakott Rácpácren, de itt ólálkodott mindig a környéken. Valami csász, mezőőr vagy erdőkerülőféle volt. Lelövéldözte a határba tévedt kutyáinkat, megriktatta a gyerekeket, ijesztgette az ebédvivő asszonyokat.

Igen, őtőle félni kellett.

Pedig mióta az asszony a gyerekekkel megérkezett, egyre gyakrabban keringélt körülöttünk, s azután, hogy a hirtelményt felolvasták, egészen elszemtelenedett.

A katonák terepszínű dzsippel érkeztek, addig nyomták a dudát, amíg mindenki előszállingózott a házakból. Egy katona fölállt, ordítva olvasott. Egy nőt keresnek, csecsemővel. Bárki látja, köteles jelenteni. A parancs megszögőjét a helyszínen agyonlövők, házat porig rombolják.

Fagyott szívvel álltunk, kutatnak-e? De nem, odébbálltak. Csak Bederik Duri nem állt odébb, sőt megindult a házuk felé.

— Ha akarja, most rögtön elmegyek — mondta az asszony apámnak. — A kerten át, nem veszi észre senki.

— Nem megy sehova! Őt nap múlva karácsony, addig ki kell bírunk. Bújjanak el!

Bederik Duri estig ott ült. Fülelt, gyereksírára lesett.

Azt aztán leshette! Mert alighogy kényelmesen elterpeszkedett a konyhában, odakint, a gazdasági épületek takarásában megjelent Jósai Jancsi. Addig integetett anyámnak, amíg észre nem vette.

— Mit akar, János?

— Az asszony meg a gyerek miatt. . .

— Milyen asszony? — rebtent meg anyám.

— Ne tessék félni, tud róla az egész puszt. . . Amíg ez itt ül, jobb helyük lenne nálunk. A kerten át észrevétel nélkül átjöhetnek.

Így került az asszony a gyermekkel Jósaiékhoz, majd amikor Bederik Duri körülöttük kezdett szaglászni, átmentették őket az alsó ház családjaihoz, aztán a felső házba került, majd vissza a középsőbe, nem volt Rácpácren egyetlen család sem, amely nem bújtatta volna, ha csak fél órára is.

Eljött a karácsony, a lányok ezüstpapírral borított diót, cérnára fűzött pattogatott kukoricát aggattak a fenyőágakra. Az asszony a kicsivel akkor már újra nálunk volt.

— Sötétedés után a palfai Öreghegy alatt várnak rám.

Apám befogta a lovakat, és a biztonság kedvéért nagy kerülővel, a Sió fölötti erdők között vitte az asszonyt meg a fiát a megbeszélthelyre. Még kicsit mosolygott is magán, túlzás ez az óvatosság, ki kóricálna szenteste ezen az elhagyott vidéken. De bizony kóricált. Előlépett a fák közül Bederik Duri.

— Állj! Kit visz maga?

Apám nem válaszolt, a lovak közé csapott, meglódult a kocsi, de ahhoz nem elég gyorsan, hogy Bederik Duri ne tudja elkapni az asszony aranszegélyű köpenyét. A kezében maradt, diadalmasan lobogtatta.

Vágtázva értek az Öreghegy alá, valóban egy kocsi várt ott. Az asszony sebtében búcsúzott, átszállt, a könnyű parasztszekér elzörgött vele a sűrű éjszakába.

Apám megfordította a lovakat, hazaindult. Most az országúton, egyenesen. Amikor a Paphegy tövébe ért, az úti menti bokrok mögül ijesztő nevetés harsant. Apám tudta, hogy ki az, és szívszorongva nézte, ahogy a fagyos sötétségben ballangkórókat hömbölget a szél.

Másnap hajnalban fölbolydult Rácpácegres. Jönnek. Ki hozta a hírt, nem tudom, de már az is elterjedt, hogy egy láncfalpas monstrum is közeleg, azzal rombolják le a házakat. Bederik Duri nem sokat késlekedett. Ő vezeti őket, a tank előtt jön, kezében a bűnjel, az aranszegélyű, kék köpeny.

Egy darabig hihettük, hogy csak ijesztés, de ahogy a hajnal kibontotta a tájat a homályból, kibontotta a lőrinci úton vonuló sereget is, igen, jönnek, fegyverrel, láncfalpas monstrummal, végünk van, véged van, Rácpácegres. Meneültünk volna, az asszonyok batyukat kötöttek, de akkor már valaki jött vissza a magtár felől, nincs kiút, igen, akinek jó szeme volt, láthatta: mint a szögesdrót tüskéi az őrszemek szuronyai, körös-körül, a ráadási úttól a Paphegyen át a Vitéz-tanyáig mindenütt katonák, körülzártak bennünket.

Ki lehet ez az asszony meg ez a gyerek, hogy ilyen ádázul gyűlölik?

A batyuk a lábak mellé estek, hátráltunk, összetorlódtunk, mint egy delelő nyáj, szorongtunk a Nagyszederfa alatt. A monstrum már a Kissarak felé dübörgött, hallottuk a kélhetetlen hangot, már idevillant Bederik Duri kezéből a kék, amikor Keserű Pisti felkiáltott:

— Oda nézz!

A házak körvonalai megbomlottak, mintha köd ereszkedett volna rájuk, de nem lehetett köd, hiszen minden mást élesen lehetett látni, idelátszott az Erzsébet-domb fenyőfája, a lőrinci torony. A házak mégis elmosódtak, tűnékenyen lebegtek, mint forró nyarokon az utak fölött a délibáb, újabb kiáltás, a kezem, a kezem, idenéz, a kezem. Tényleg, mintha elpárállana a testünk, áttetsző lesz a kezünk, megfakul a ruhánk, egy pillanatra látom a mellettem levők testén át a dombokat, aztán már csak a dombok, a fák. A házak és az emberek, mint a pára, nincsenek, üres pusztaság Rácpácegres helye... de mégis itt vagyunk, hiszen érzem, hogy fogom anyám kezét, a hátam mögött szuszog a húgom.

A had hökkenten áll az üresség közepén, Bederik Duri eszelősen kapkodja a fejét, itt volt, itt van, itt kell neki lennie, a páncélosról leszáll egy tisztféle, Bederik Duri kapkodva mutogat, lobog a kezében az aranszegélyű, kék köpeny. A tiszt botot emel, Bederik Duri vállára sújt vele, aztán az arcába. Itt meg, miköztünk, valaki hangosan fölnevet, csönd, sziszegi apám, de nem lehet visszatartani a kárörvendő hangokat, sziszeg, fortyog, sistereg, úgy kell neked, áruló gazember. Most már a többiek is ütik, Bederik Duri szűkülve rohangál a körben, szinte sajnálja már az ember.

A katonák sorokba rendeződnek, a páncélos megfordul, mennek dolguk végezetlen, Bederik Duri, mint egy rongycsomó, a földön. Amikor a katonák már látótávolon túl vannak, föláll, az arcán gyűlölet, rázza az öklét az égre, a katonákra, ránk, belőlünk meg, láthatatlanokból, föltör, főlzárnyal a felszabadult nevetés, Bederik Duri rémülten rohan át a földeken, egyre messzebb, egyre távolabb, olyan lesz, mint egy szélüzte ballangkóró.

Halvány vibrálás, helyükre sűrűsödnek a házak, fölködlik a kezünk, az arcunk, juhé, itt vagyunk, világítanak a boldog emberek. S mintha csak erre várt volna, nagy pelyhekben, mint a kegyelem, hullani kezd a hó.

(Kötetben: 1996)

❖ *Foci* ❖

Odajön a fiam, elgondolkozva néz rám. Mint egy mélytengeri bűvár a víz alól, kiemelkedem a munkából, mert látom, hogy valami fontosat akar kérdezni.

— Apu, Isten szokott focizni?

Furcsa képet vághatok, mert egy ijedt kis fintor fut át az arcán, bálint, mint aki a tekintetemből megértette, hogy sületlenséget mondott. Nem is alkalmatlankodik tovább, elmegy. Hosszan bámulok utána, a hátán is látom, hogy elszomorodott. Na, mormogom magamban, most megbántottam. Próbálok visszazökkenni a munkába, de a távolodó, szomorú hát emlékképe nem hagy. Persze, mindig ez a hülye foci! Tele van a feje focista-nevekkel, gólpasszokkal, cselekekkel, bombákkal, hosszú indításokkal. A gólokról nem is beszélve. Betéve tudja a világ bajnokság összes gólját. . . Na ebből elég! Hol is tartottam? De kicsi lesznek a betűk, a téren vagyok. . . Fociznak a srácok a téren, egy rosszul eltalált labda nagy ívből repülne az autók közé, de ott jön egy elegánsan öltözött úr, diplomatatáskával, hopp, egy fantasztikus légstopppal leveszi a lasztit, a jobb lábáról áttesszi a balra, dekázik egy kicsit, bámulatos a technikája, az égbe rúgott labda pontosan a vállára esik, vállal veszi le, egy kicsit egyensúlyozza, „fölvállazza” a fejére, pörgeti a homlokán, aztán le a térdére, pattogatja, dekázik. Nincs mese, ez egy labdaművész. Megindul a labdával a srácok felé, a háta mögé emeli, egy oxforddal maga elé teszi.

— Na vegyétek el — az arcán játékre kész mosoly.

A fiúk rárohannak, de a diplomatatáskás habkönnyű cseleivel szemben tehetetlenek. Már ott áll a kapu torkában, elfekteti a kapust, lő, gól. A srácok száj tátva állnak, ilyet még nem láttak. Az idegen meg már nincsen sehol. „Mi volt rajta olyan furcsa?” — kérdezi az egyik fiú. „Nem láttad, fénylett az arca!” . . . Na tessék, nem vagyok normális! Most aztán ennek vége, koncentrálok és. . . Tulajdonképpen miért lenne idegen Istentől a játék? Hogy is írta József Attila? Ha a téren játszanak a gyerekek, Isten közöttük ott őgyelegg. Miért ne?

Nagy elhatározással fölállok. Rányitok a fiamra.

— Gondolkoztam a dolgon — mondom eltökélten —, Isten igenis szokott focizni.

Kivirul.

— Akkor meg lehet rá kérni?

— Mire?

— Hogy álljon be egy kicsit a magyar válogatottba.

Aha, hát erre ment ki a játék.

— Akkor még bejuthatunk az Európa-bajnokság döntőjébe — mondja kérlelően, mintha bizony az én elhatározásomon állna vagy bukna a dolog.

— Azt gondolom — ráncolja a homlokát —, hogy neki öt perc is elég volna. Csak öt percre álljon be.

Nem rossz! Tessék elképzelni azt a meccset. Öt perc van hátra, az ellenfél három-nullra vezet. A hangosbemondó bemondja, hogy a magyar csapat cserél. Limperger helyére beáll. . . hogy kicsoda, nem lehet megtudni, mert a nagy zibongásban nem érteni a nevét. . . meg hát három-nullnál?! Ugyan, kérem!

Azért az új játékosban van valami figyelemreméltó. Látják? Hallják, ahogy elhalkul a lármá? Micsoda halotti csend. És aztán micsoda ováció! Negyven méterről, mintha zsinóron húzták volna. Ekkora gólt! De hiszen ez csak a kezdet. Szíszeg a közönség, kéjesen sóhajt, ordít, tombol. Te Úristen, ekkora játékos! Naná! Négy-háromra győzünk.

— Mit gondolsz, beáll?

— Reménykedjünk — mondom és visszaballagok a munkámhoz. De sehogy sem akaródzik visszajutni hozzá. A betűk helyett egyre csak azt a fénylő alakot látom a pályán.

— Istenem — motyogom magamban —, mi az neked, tedd meg már, ha ez a gyerek annyira kéri. Állj be öt percre. Vagy kettőre. Akárha láthatatlanul is. Segítsd ezt a szegény csetlő-botló csapatot. S ha már itt jársz köztünk és volt öt perced a focira, miután leveszed a szerelésed, lezuhanyozol és újra utcai ruhába öltözöl, ne hagyj itt rögtön bennünket. Mert nemcsak a csapat csetlik-botlik. Állj egy kicsit a hátunk mögé, tedd a vállunkra a kezéd.

Valaki megérinti a vállam. Hátrakapom a fejem. A fiam.

— Megígérte? — kérdezi.

— Meg — mondom elszorult torokkal.

Látod, Uram, most már nincs visszaút.

❖ *Pávárbeveszévéd* ❖

— Turgudsz igriggy bergeszérgélnirgi?

— Nergem.

— Hávát ivígy?

— Ivígy seve.

— Avakkovor nevem tuvuduvunk beveszévélgevetnivi.

— Bivízovony.

(Kötetben: 1973)

Orbán Ottó

Budapesten született 1936-ban. Édesapja a fasizmus áldozata lett, ő 1945-ben egy budai nevelőintézetbe került. Már itt megmutatkozott költői tehetsége, számon tartották a „csodagyereket”. 1955–1960 között a bölcsészkar magyar–könyvtár szakos hallgatója. Szabadfoglalkozású író, 1981-től a *Kortárs*, 1998-tól az *Élet és Irodalom* munkatársa. 1987-ben amerikai egyetemek meghívott tanára. Számos egyéb elismerés mellett 1992-ben Kossuth-díjat kapott. Első verseskönyve 1960-ban jelent meg (*Fekete ünnep*). Válogatott és gyűjteményes kötetei: *Szegénynek lenni* (1974); *Összegyűjtött versek* (1986); *Válogatott versek* (1998, A Magyar Költészet Kincsestára). Számos nyelvből fordított, de főként angol és spanyol költőket. Összegyűjtött versfordításai: *Hatvan év alatt a Föld körül I–III.* (1998). Gyermekversei, badar versei és paródiái az 1986-os gyűjteményben is helyet kaptak. Indiai útinaplója az *Ablak a Földre* (1973, bővített kiadása 1989). Esszékötetei: *Honnan jön a költő?* (1980); *Cédula a romokon* (1994).

Orbán Ottóhoz hosszú éveken át két kritikai közhely társult: csodagyerek volt és poeta doctus lett. Az előbbiből szükségszerűen kiöregedett, az utóbbi pedig nem feltétlenül volt dicséret még 1970 táján sem. A tudós költő fogalmához még mindig kárhoztatandónak vélt polgári hagyományok is tapadtak, másrészt azt is jelentette, hogy a mesterséget nagyon ismeri, de nem igazán eredeti, hiszen rendre „mások” beszédmódját ölti magára. Az ezredvégi posztmodern felől visszatekintve a hagyományok, szerepek, hangnemek megidézése, az azokra való rájátszás már korántsem számít azonban hibáztatandó eljárásnak, a műveket olvasva pedig az is belátható, hogy a költő nem utánzó, hanem sokoldalú. Igaz, ennek a hátrányait is érzékelnie kellett: lírájára nem a robbanásszerű, hanem a lassú érlelődés a jellemző. Ő maga többször megírta, hogy rosszkor született, két jeles irodalmi nemzedék közé: Juhász Ferencékhez képest kamasz volt még, saját nemzedékében pedig korelőző; az 1945 után indulók világmegváltó társadalomképét, költészetfelfogását sajátította el, s mire költővé vált, az addigi értékek megrendültségével is szembe kellett néznie. Nemcsak világképek, hanem hagyomány és újítás kielezett vitáját is át kellett élnie, s ez a vita, újabb kisebb irodalomtörténeti korszakokba lépve át – azóta is tart. Így érthető, ha a pálya kezdő szakasza a felfokozott keresésé, amelyben nem annyira a kétségbeesés, mint inkább a büszke tudatosság a meghatározó. S ha a korai versekben ez nem mindig mutatkozik egyértelműnek, annál inkább ilyen ifjúság-képet vázolnak fel az érett férfi alkotásai.

A *Zöld ország* még ifjúkori alkotás, 1964-ből való, mégis egy örökre eltűntnek tudott életszakaszt idéz meg a boldogság, a teljesség világaként: a gyermekkort. Mint a költő vallomásaiból kiderül: ez a gyermekkor korántsem volt felhőtlen, s legkésőbb 1944 tava-

szától, azaz nyolcéves kortól a diszharmónia meghatározóan beleépült. Egy, e verset értelmező beszélgetésből azt is tudhatjuk, hogy a szerző nemcsak a háború hozzánk érkezése előtti boldog nyaralás emlékeit építette be a műbe, hanem még nagyobb nyomatékkal a budai intézeti éveket is. Az önelemzés egyértelművé teszi azt is, hogy ez az intézet – a maga jóakaratusága ellenére – sem lehetett a boldogság szigete. Mostoha körülmények között, kevés és silány étellemezésen éltek ott árvák és félárvák, a háború elvadult meghurcoltjai, s bizony a nagyobbak visszaéltek testi erejükkel. A *Zöld ország* tehát nem az átélt valóság teljes körű, tárgyiasan pontos felidézésére törekszik, hanem olyan látomás, amely átértelmezi a múltat, s annak csak egy vonatkozásrendszerét emeli ki: azt, ami szép és jó volt. A vallomás szerint „egyszeriben megvilágosodott előttem az a filozófiailag mindenképpen banális, de költőileg egy életre szóló, komoly fölismerés, hogy nekem ez volt a gyerekkorom, a legszebb és visszabozthatatlan korszak mindannyiunk életében, ez a nyomorúság. Ami nyomorúság is volt, de egyben a tökéletes szépség is, amit a felnőttkor csak irigyelni tud.” E vers tehát, fordulatot is hozva a költői önszemléletben s így a pályán is, átlényegíti, széppé varázsolja, ami meglehetősen sivár volt a valóságban. A háború, a harc képzetköre folytonosan jelen van a műben, de főként mint gyerekjáték, mint a boldogságtudatot erősítő közösségi élmény. A vers alapmondata: „a zöld időben hatalmasak voltunk és szabadok.”

A zöld időben zöld ország a gyermekkorral együtt magasztalja a természetet is. Sarkítva, az is kijelenthető, hogy az emberi lét normális állapotának itt a gyermekkori természetben létezés mutatkozik, s hogy a boldogság ösztönös fellelésének képessége teszi gyönyörűvé és győztessé a létet. A színhasználat is kifejezi a szemléletbeli változást: a fekete ünneptől jut el a költő a zöld országig. A vers ihlető forrásai közé tartozott Dylan Thomas angol költő (1914–1953) híres verse, a *Páfránydomb*: „Még zöld vagyok, a gondtól szűz, csűrök közt hirhedett, / Éneklek boldog udvaron, s major az otthonom.” (Nagy László fordítása. – Az ő ugyancsak 1964-es verse, *A Zöld Angyal* más összefüggésekbe ágyazza a természetszimbolikát, a látomást mítoszivá formálja.)

A költemény ugyanakkor a saját versbeszéd megtalálása is. A formaművész a megkötöttség és a szabadság poétikai-verstani határmezsgyéjén lelte meg a termékeny utat: szabad ez a ritmus, de titkos, belső szabályoknak engedelmeskedik.

Nem csupán a keresés esztendeiben volt fontos a költői hivatás értelmezése, a pálya egészen azzá vált. Miért oly magától értetődő ez? Mert Orbán Ottó eleinte a saját hangját kereste, majd a modern világlíra számos jelentős alkotóját fordítva, olvasva rendre szembe-sült a sokféle, gyakran egymást is tagadó változattal. Mindezt fölerősítette a nyolcvanas évektől a magyar irodalom radikalizálódó változása, a posztmodern betörése. Orbán Ottó felfogása szerint bármi is történt a XX. században, bármi is az ő nemzedékének és személy szerint neki a költői-emberi sorsa, a költészet lényege, értelme érdemben nem változott, nem változhatott meg. A *XX. század költői* a vereséget, a halált tartja a nemzedéket meghatározó minősítéseknek, de még így is, ekkor is, mindennek ellenére az életet és az alkotást a legfőbb, a földadhatatlan értéknek. Rájátszik e vers Karinthy Frigyes híres ars poeticájára, az *Előszóra*, vitázik vele, igazolja is. A befejező önbiztatás pedig emlékezetünkbe idézheti Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című költeményének zárlatát („kiálts rám! s fölkelek!”).

Az előbbi vers nem konkretizálja a nemzedéket, nem hangsúlyozza a különbségeket. A *Viszonyunk a poszt-premodernhez* ezt teszi, szellemesen a száz évvel ezelőtti premodernnek nevezhető kor zeneszerzőivel hasonlítva össze a mai magyar költőket: Tandorinak Wagner, Petrinek Muszorgszkij, magának Orbánnak Brahms a párja, aki „a céhhagyományok összeszorított fogú mestere”, „megátalkodott klasszicista”, „késő romantikus futóbolond”. E kijelentések – dicséretként is, lesajnáló minősítésként is vonatkoznak mindkettejükre. Egy adott kor, annak meghatározó kritikusi gyakran nem ismerik fel a botrányosnak tetsző újban a hamarosan klasszikus értékévé váló művet. Zenében, irodalomban, minden művészetben így van ez. S miként Brahmsnak is voltak értetlen kritikusi, a vele azonosuló Orbán Ottónak is. Ha nem vagyunk túlságosan borúlátóak, feltehetjük, hogy újabb száz év múlva is létezni fog az emberiség, s el fogja olvasni az ezredvégen írott verseket. „Minddel” szembesülni fog: szólamokkal és ellenszólamokkal, igenekkel és nemekkel, posztmodernnel és késő romantikával, s ebben az összhangzatot aligha mutató diszharmonióban fogja felismerni és megérteni a korszakot, amely a vers szerint „a teljes szétrohadás kora”, ugyanakkor mégsem válhat azzá, mert akkor nem tehetjük fel, hogy száz év múlva is elhangzanak majd a ma írott versek egy hangversenyteremben. Egyértelmű, hogy a költemény nem a másként gondolkodó, másként alkotó társak ellen szólal meg, hanem azokat az elméleti szakembereket bírálja, akik tévedhetetlennek hiszik magukat, s ezen az alapon ítélik meg a kortárs művészeket.

Többszörösen a költészettel foglalkozik *A holló* is. Először is: hihetetlenül tökéletes rájátszás Poe azonos című költeményére. Ez a múlt század közepi mű a modern világírá egy kiindulópontja, rendkívül bonyolult szerkezetű, ritmikájú, rímelésű alkotás. Orbán Ottó verse e formai elemek mellett tartalmi-hangulati szempontból is felidézi a Poe megalkotta félelmetes világot, ugyanakkor beépíti saját emberi-költői útjába, mintegy befogadástörténetet ad, végül az egyéni értelmezést korjellemzővé tágítja. Az első szakasz egy jelenbeli életérzést jelenít meg, azt a rosszkedvet, amellyel megelégtethető a polcra leemelt Poe-mű. A második szakasz a hajdani lelkes megismerkedést idézi fel, s azt a pályaindító költői korszakot, amelyre a tökéletességre törekvő formaművészet a jellemző. A harmadik szakasz a hajdani költői továbblépést idézi meg: a formák fellazítását, a neoavantgárd, az amerikai beat-költészet hatását: „a vers csak zörömböl”, de „akkor is isten fiát / menekítjük egy számaron”, s „megújulhat a világ”. Az utolsó előtti két versszak Poe-hoz fordulva teszi fel s válaszolja meg a legdöntőbb kérdéseket: a világ nem újult meg, a legszebb dallam sem fedheti el a lét tragikomédiáját. Ezért lesz – jelenti ki a záró szakasz – a század vég világának pontos jelképe Poe hollója. Itt szinte már teljes az azonosulás a régi verssel, amely így fejeződött be:

*S szárnyán többé toll se lendül, és csak fent ül, egyre fent ül,
ajtóm sápadt Pallaszáról el nem űzi tél, se nyár!
Szörnyű szemmel ül a Holló, alvó démonhoz hasonló,
míg a lámpa rájaomló fényén roppant árnya száll,
s lelkem itt e lomha árnyból, mely padlóm előttve száll,
fel nem röppen, – soba már!*

(Tóth Árpád fordítása)

A költészethez, tágabban az anyanyelvi kultúrához való szerelmes viszony hatja át *A magyar népdalhoz* írott költeményt [1]. Az 1992-ben keletkezett mű egy korabeli politikai-kulturális szembenállásban foglal állást, amikor egyértelműen megkülönbözteti a magyarsághoz tartozás egészséges tudatát és a magyarkodást. A kérdés nem új keletű, nem is lezárt, s nagyon bonyolult, hiszen a pontos határt megvonni szinte lehetetlen az egészséges és az ártalmas, az építő és a szándéktalanul is rontó hazaszeretet között. Ugyanaz a cselekedet, megnyilatkozás egy adott történelmi helyzetben hasznos lehet, egy másikban káros. A népdalok igen gyakori ritmusában, kétütemű nyolcasokban megírt vers kétszer vált ritmust: előbb a harmadik szakaszban, mintegy előkészítve a feltűnően eltérő ötödiket:

*Sírnék én is, de dübömben,
bogy ott robadunk a régi körben,
s föltámadnak aholt rögeszmék –
láthatom újra a közös ügy vesztét.*

A zenélő-zengő szövegben ez a teljesen szabálytalan, 8+10+9+11 szótagú sorokat tartalmazó szakasz szándékoktan prózai, ritmustalan, ezzel is kifejezve az üzenetet: a közös ügy veszte miatti dühöt. A népdal csak jelképes ürügy lehet ebben; itt feloldhatatlannak mutakozó ideológiai-politikai ellentétekről van szó: bal- és jobboldal, liberalizmus és konzervativizmus szembenállásáról. Ne feledjük: magával a népdallal nemigen lehet visszaélni, legfeljebb a közélet fórumain lehet indokolatlanul hivatkozni a népi kultúrára, az ahhoz való kötődésre. Való igaz, napjaink társadalmára egyáltalán nem jellemző a népdalok éneklése, a magyarság népi és nem népi – kulturális hagyományainak megbecsülése, folytonos használata, idézése. Ezért is oly felemelő, ha egy költő, akire ráadásul kimutathatóan kevésbé hatott a népköltészet, ilyen vallomást fogalmaz meg. Egy későbbi vers, a *Hallod-e, te sötét árnyék* példázhatja, hogy nem egyszeri ez a vonzalom.

A modern és a posztmodern kor metszéspontján létezve, a történelmi fejlődéstudat lángoló hitével, majd annak kilobbanásával, sőt kikacagásával szembesülve, s e pontról el nem távozva a korábban még a pátoztól sem elidegenedett elégikus költő óhatatlanul megleli a groteszk, az irónia, az önirónia tájait. A vázlatosan bemutatott versekben is gyakran találkozhatunk velük. „*Kidöglik alólám a vers Richard alól a ló*” – így kezdődik *A XX. század költői*. A Shakespeare-drámára való utalás egyszerre helyezi történelmi és irodalomtörténeti távlatba a közlést: ami akkor tragédia, „királydráma” lehetett, az ma groteszk komédia, amelynek hőse a clown, a bohóc, akinek életútja „seggencsúszás, önbíztaás, mánia”. Groteszk és irónia hatja át a *Viszonyunk a poszt-premodernhez* [2] írott „elemzést”, már a címben is. S az az egyre súlyosbodó, gyógyíthatatlan betegség, amely a nyolcvanas években jelentkezett, s állandóan az elmúlással szembesít, elkerülhetetlenné teszi a hol durvább, hol szemérmesebb ironiát, már a kötet címek közé is ilyeneket sorol: *Egyik oldaláról a másikra fordul; él* (1992); *A keljőljancsi jegyese* (1992); *Kocsmában mé-láz a vén kalóz* (1995).

ORBÁN OTTÓ: *Az ádáz szemtanú* = Uő.: *Honnan jön a költő?* 1980. 7–127. ❖ ÁGH ISTVÁN: *Egy álom következményei*. 1983. 367–373. ❖ BORI IMRE: *Huszonöt tanulmány a XX. századi magyar irodalomról*. Újvidék, 1984. 542–549. ❖ DOMOKOS MÁTYÁS: *Varázstükrök között*. 1991. 170–177. ❖ KIS PINTÉR IMRE: *Esélyek*. 1990. 114–130. ❖ NYILASY BALÁZS: „A szó társadalmi lelke”. 1996. 165–175.

❖ Zöld ország ❖

Milyen fiatalok is voltunk gomba-sisakunkban;
tenger fű közt, halálíg boldog utazók,
milyen határtalanul vadak a málna-ország
darazsakkal áldott harcterein,
hol a zöld idő kicsordult az égből és
koronásan járkált fel-alá a mennyei áradatban
a szerelem pávája, kényes lépteivel
aranyos sebeket pecsételve a rétre!

Milyen gyönyörűen oktanok és örökéletűek;
fehéren viharzó fák közt
tört és zúzott a mézfolyó, és hajótöröttek énekét
áldozta az égnek a szél a dombtetőn,
és sarkig tárult a föld öle is: beszélhettek nekünk
üszkösödő erdők az idő fondorlatairól,
bántuk is mi a cselvetést, forrásvízről
fuldoklók, földtől ízesek!

Milyen badzakirályok voltunk, milyen indiánzöld
palást lebegett a vállunkon; micsoda nyár haja! —
hatalmunktól hajtotta az út a folyóra madárnyakát
s tűrte a víz az édes kortyokat, mint csókot az ég,
míg szarvasvattát gyűjtve a szélben
átlebegett az égen az esti vadászat is, és hazatértünk
bolond-szagu almafa-úton, selymes bégetés
puha lándzsái közé.

Milyen gyönyörű háborúk törték meg itt a mezőt;
bárányok pajzsát, levelek páncélját
mi viseltük itt, győztesek;
madárcsőről vérzett a tölgy s fészek zsvajától
gazdagodott a csillagok alatt az este,
és a zöld időben hatalmasak voltunk és szabadok,
hogy csak a haláltól felejtheti el azt
az emlékezet.

Hová suhantál, kifogyhatatlan ég?
Bámulok csak utánad és nem hiszem el,
hogy mások viselik már kertet örökzöld díszeit:
én lovagolok tigrisfüveken a birka-csatába,
én kiabálok teli torokból: gyönyörű, add meg magad! —
én húzom a körtefa őrült, kis harangjait,
én élek itt, mint a csengettyűk tengere, örökké,
mezítláb, klottyatyában.

(1964)

❖ És fölragyognak szétszórt csontjaik ❖

És fölragyognak szétszórt csontjaik —
nem érezték cipőjükben a kavicsot,
ha a lábukon volt is, nem volt cipőjük,
s nem volt koruk, foglalkozásuk, gyerekük:
egymás tekintetébe fűzve, mintha tűbe,
úgy botorkáltak, mint a részegek;
attól lehetett tartani, rögtön orrabuknak,
ahogy a rezes képpel izzó gyümölcsök között
maguk is gyümölcs módjára lebegtek,
diadalittasan és nevelésesen...

És fölragyognak szétszórt csontjaik —
a préselt torokhang, a páradús pupillák,
a csak nekik fontos, személyes részletek,
amikben testet ölt a testtelen egész,
az elvont eszméből tapintható bársonnyá
bolyhozódó (s így véges) végtelen:
zöld dzsungelrobbanás a csillagközi térben,
s a tajtékzó levél- és liánzuhatagban
láttni a Föld rejtett természetét,
a sötét párdupofából villámló tűzgolyót...

És fölragyognak szétszórt csontjaik —
most ők a mindenség, a hal a vízben,
de a fodrozódó víz is a hal körül;
a helyhatározószó értelmét veszíti:
egymásban, egymásból, egymáson át
zuhannak, emelkednek, gomolyognak,
egyhelyben suhanva se-le-se-föl;
most ők a völgybe gördülő, mennydörgő veritékcsöpp,
most ők a süket ég a fogcsikorgatás fölött:
teli üresség, fényes arccal őrző sötét...

És fölragyognak szétszórt csontjaik —
a nyílt törés röntgenfelvételén
csillogó csigolyasor, a generációk;
nyomukat belepíti az idősvatag
szüntelenül szitáló kvarchomokja,
de egy vízcsofnyai sejt tovább emlékezik:
amíg van halál, van öröklét,
s az öröklétben ők bölcsésznek a kavicsos úton,
és mintha fújna a szél a falu felől,
az elragadtatástól lobog a hajuk.

(1984)

❖ A holló ❖

Rosszkedvem van mostanában, tengek-lengek a szobában,
kézbe veszek egy-egy könyvet, angol antológiát,
s egyszerre csak, ni, a *Holló*, ez a puha, selymes, omló,
ráolvasáshoz hasonló, tébolyult vers rámkialt,
alvilágból károgó hang, csábítóan rámkialt,
dallamával legkivált.

Ó a titkos, régi dallam, szellem moccan így a falban,
rég költők, régi versek, olvastam, mint kisdíák,
égő füllel, felhevülve, skandáltam nagy lelkesülve,

hogyan ez a költészet üdve: Apolló elcsent nyílat
mindig új íjból kilőve, korról korra lopni át
a makacs melódiát.

És ha a vers csak zörömböl, csetres edényként csörömpöl,
ha szövete csupa rongy is, akkor is isten fiát
menekítjük egy számaron, át valamilyen határon,
gondoltam később, egy nyáron, már mint felnőtt, nem diák;
akkor is jövőt jövendől, s lelj bár benne csak hibát,
megújulhat a világ.

Dehát, mondd csak, világ ez még? Hol vannak a nagy koreszmék?
Hol a megtervezett éden, melyet századunk kínált?
Kósza, kóbor Edgar Allen, mire jó a vers, a szellem
szédítette, gyöngye jellem? Mire zenés mániád?
Hiába a legszebb dallam, szebbé ő sem költi át
a tragikomédiát.

Századvég, leszáll a holló, fekete ködhöz hasonló,
s lassan-lassan, moccanatlan fészkel belénk magát,
világnagy, lidérce álom, *élek*, álmodja halálom
és mozdulna bármi áron, de hisz ő maga a gát —
csillagszöggel földre tűzve bámulja az éjszakát
s nem rázhatja meg magát.

(1989)

❖ Ballada a nagy modernekről ❖

Hol van Baudelaire, a lélek *utazása*?
És hol Rimbaud? Hol a *részeg hajó*?
Hol a múlt század vak várakozása? —
hisz' rossz korban is készülhet a jó...
Hol van Wagner, a tűzoltóparancsnok,
s a lángnyelv, mely a Walhallába kap?
S Gauguin — nők, fénykőd, tenger és narancsok...
De kelhet-e ma a tegnapi nap?

S hol Alma Mahler, a nagy-ágyú nőstény,
ki ölébe vont össze tűzerőt?
S a faun Debussy, Sztravinszkij, az őslény,
s a vakító kubista háztető?
Hol Apollinaire? És hol az *avant garde*?
Hol a ricsaj, az elv, a vaskalap?
S az irányzat, a lángoló aranykard?
De kelhet-e ma a tegnapi nap?

Hol a nagyhangú világmagyarázat?
Hol a megégett hullából a hit?
Mit hagyott ránk e gyalázatos század,
a tömeggyilkos, mocskos huszadik?
Legyünk modernek? Legyünk posztmodernek?
Legyen a vers pöröly, mely odacsap?
Szellemünk pára, s jeges úrbe dermed...
De kelhet-e ma a tegnapi nap?

AJÁNLÁS

Herceg, világod pusztá semmitől.
Időd, mint nyitva hagyott kerti csap.
Jobb lenne mindent kezdened előlről!
De kelhet-e ma a tegnapi nap?

(1993)

❖ *Illyés Gyula hangfelvételről*
az Egy mondatot mondja ❖

Domokos Mátyásnak

Ahogy a költő mondja,
más úgy senki se mondja;
ha ő mond verset, egy nyersebb
erő formálja a verset,

sodorja sorról sorra,
zökkenve és botolva;
nem úgy, mint a színészek,
úgy mondja, mint a végzet,

enyhe tájnyelvi ízzel,
telve fűvel és vízzel,
a rövid u-kból és i-kból
a gyerekkor szökik föl,

rekedtes férfihangot
kondítva, mint harangot,
mely lélekbe és fülbe
zengő ércként nyomul be,

és elménkben tovább ég
égig lobogó gyószképp,
mint lánggal írt világkép;

ahogy a költő mondja,
úgy csak Isten bolondja,
nem profimód fokozva,
csak szavak közt botozva,

kihagyva a sorok közt
iskolásan a sorközt,
és mégis, mint a lélek,
ha poraiból éled

és dadog és beszél,
mint fák között a szél;

mondja, s az angyal lázad,
se tábor, se irányzat,
csillapíthatod lázad,
rádgyújtja a házat;

mondja, s a vers több versnél,
s mintha Istent keresnél
s hirtelen ráakadnál,
te is több vagy magadnál,

mert hang és hallgatója,
mint tenger meg a sója;
oldott és oldhatatlan
hullámmozgás alakban —

hogy szegény a szegénnyel,
mulathass a reménnyel,
egy szívverésnyi fénnel.

❖ *Egy szép ezüst fejűhöz* ❖

Íme a nő akit szeretek
 Szép öregasszony lesz belőle
 Ezüst fejjel huszonhárom éves
 Kiborítja az igazságtalanság
 Bevágja az ajtót potyog a vakolat
 Orpheusz úr és ősz felesége
 Alászállnak éveik mélyére
 A férfi félig béna a nő nagyot hall
 Nem tudod hol a mixtura
 Hogyhogy nincs szóda
 Ott van az asztalon
 Szegény szegény kis öregek
 Nevetségesek és sírni valók
 De ha egymásra néznek megszépülnek
 Ez az ő nagy titkuk és varázslatuk
 Ezt irigylük tőlük és
 Ezért gyűlölik őket az istenek
 Akik ostoba mítoszaik arany kódében
 Sisakban és páncélban háborúznak
 S pihenésképp a szél testét felöltve
 Hideg szívvel fújnak át a világon
 És a halandók szétszórta
 Sípcsontján fuvalóznak

(1991)

❖ *Shakespeare-ből* ❖

*Francis Bacon őexcellenciája nyugalmazott koronaügyésznek és lordkancellárnak,
 aki épp úgy nem szerzője Shakespeare műveinek, ahogy bárki más sem,
 kivéve William Shakespeare-t, a sebonnai csepűrágót*

A CLVI. szonett

A mesterség a kisujjamban, akármilyen meg tudok írni,
 csak azt nem, amit egy fiatal költő ma ír.
 Újíthatok, amennyit akarok, az újító is csak én vagyok, nem ő,
 aki előtt még nyitva a szélrózsza kelyhe,
 és aki a teljes horizont összes zsákutcája és tévútja közt keresi
 a hold felé kanyargó, nyaktörő ösvényt, a versekét.

Élni annyi, mint expedíciót vezetni a Déli Sarkra;
 előbb a málha fogy el, aztán a szánhúzó kutyák, végül mi magunk —
 ha helyesen éltünk, csontig azok vagyunk, akik.
 Számon kérhetjük-e Scott kapitányon a naplója stílusát?
 Ha igen, ha nem, éreznünk kell a szél törét, a szikrázó fagyot...
 Vén róka vagyok, az antológiák réme, minden hájjal megkent költő;
 bölcs is, bohóc is, de egyharmad részben maga az Isten,
 mint Zelk, az öreg pancser, s a viharban bolyongó, őrült Lear király.

(1995)

❖ *Hallod-e, te sötét árnyék* ❖

változat egy csángó népdalra

Lászlóffy Aladárnak

Hallod-e, te sötét árnyék, ember vagy-e vagy csak árnykép.
 Nem vagyok én sötét árnyék, sem ember, sem pusztai árnykép,
 Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok,
 Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok.

Ha te vagy az ég kabátja, én vagyok az, aki váltja.
 Én vagyok az, aki vakon bámulok ki az ablakon.
 Hívlak, Isten, nyújtsd a karod, mikor szemem eltakarod.
 Hívlak, ha vagy, nyújtsd a karod, legyen úgy, ahogy akarod.

Nyisd meg nekem a dombtetőt, a dombtetőn a temetőt.
 A dombtetőn a temetőt, adj odáig menni erőt,
 Hadd készítsek ott heverőt, hadd feküdjem le a sárba.
 Hadd feküdjem le a sárba, ahogy kulcs talál a zárba.

Búcsúznék már, de nem könnyű, szakad szememből a könnyű.
 Ősz szakállal mennydörögve gyöngyöt szór az ég a rögre.
 Szakad az eső a földre, fehér szemfedővel föd be.
 Szakad az eső a földre, belemosódom a ködbe.

(1995)

❖ *Mi van Schubert dalában?* ❖*Egy szál virág Vas István sírjára*

Schubert dalában, Schubert dallamában,
drága barátom, bizony a halál van.
Édessége azért mondhatatlan édes,
mert mélységes mély, vad keserűség ez,
a szultán méregcseppje kristálypoharad alján,
az árny, mely mindig ott áll minden mátka balján,
amelytől elsötétül az édes, édes élet,
és kihangzik belőle az Utolsó Ítélet,
nem villámló szavakkal, de zengő zongorával,
a moll akkordok összhangzattanával,
Schubert dalával, Schubert dallamával.

Schubert dalában, Schubert dallamában
minden hangban hallható halál van,
mégsem úgy hallgatod, hogy halálra váltan,
kacérkodsز és táncolsz, vigadsz, mintha bálban.
Egy szekérderek halál túl sok a halálból.
Schubert kábítószer túladagolással ápol.
S belőve bolyongsz az öldöklő világban,
hol a gyors patakban pisztráng, a réten vadvirág van,
s látsz egy sötét erdőt, mélyén rózsetűz ég,
s meggyakod ott a Halál és a Lányka szűzét,
izzol a zene ölében, hallhatatlan lángban,
s fültámadsz a halálból, mint Ő a Bibliában,
Schubert dalában, Schubert dallamában.

(1997)

Ágh István

A Veszprém megyei Felsőöskázon született 1938-ban, ugyanabban a házban, amelyben költőbátyja, Nagy László. (Vezetéknévét azért kellett Ághra változtatnia, amikor publikálni kezdett, mert meg kellett különböztetnie magát az erdélyi prózaírótól.) Mindhárom idősebb testvére továbbtanult – azidőben még egészen kivételes falusi-paraszti példaként –, rá nyilván a gazdaság továbbvitele várt volna, ha nem következik be 1948 után az erőszakos téjeszesítés, s ennek következtében nem gyorsul fel az elvándorlási hullám a városi munkahelyekre, iskolákba. Neki „szerencséje” is volt ezzel, hiszen így családi konfliktusoktól mentes útja volt előbb a tapolcai gimnáziumba, majd a budapesti egyetem bölcsészkarára, ahol magyar–könyvtár szakot végzett (1956–1961). A diploma megszerzése után könyvtárosként, majd újságíróként dolgozott 1970-ig. Azóta, bár volt az *Új Írás*, később a *Hítel* szerkesztőségének munkatársa is, többnyire szabadfoglalkozású író. Kitüntetései közül a legjelentősebb a Kossuth-díj (1992).

Sok műfajú alkotó. Bár költőként vált ismertté, prózája hasonlóan fontos. Írt szociográfiai műveket (*A madár visszajár*, 1973; *Dani uraságnak*, 1984; *Utolsó terelés az őszi legelőn*, 1989), családtörténetet (*Kidöntött fáink suttogása*, 1990), regényt (*Egymás mellett*, 1986; *Rókacsárda*, 1993), esszéket, kritikákat, gyermek- és ifjúsági irodalmi műveket. Szláv és finnugor népek költészetéből fordított. Gyűjteményes verseskötetei: *Boldog vérem* (1979), *Mivé lettél* (1998), *Válogatott versek* (2000).

Költészete

A második világháború előtti utolsó békeévben jó helyre született a kései kisöccs. A falu a Somló aljában fekszik, síkságon, de közel a képzeletet megmozgató hegyhez. A porta faluszéli, ám az apa törekvő ember, mintagazda, aki vezető tisztségeket töltött be. A család látóköre messze túlterjedt már a falu határán. Ebben az időben még elevenen éltek a hagyományos paraszti kultúra elemei, de megkezdődött már az átalakulás is, amely Ágh István életidejében viharosan felgyorsult, a hetvenes évekre szinte el is törölve, csak az idősebbek emlékeztében tartva meg azokat. S ott volt Nagy László, a báty példája. Nemcsak a hozzá képest felnőtt férfi, hanem a kezdő irodalmár is, aki a két-három éves öccsét József Attila, Sinka István és mások verseire tanította, s eszményi életmintát jelentett. Kamaszként nemcsak olvashatta, hanem érdeklődő verselőként testközelből és egyre szakszerűbben figyelhette-követthette azt a szemléleti-poétikai költői forradalmat, amely Juhász Ferenc és Nagy László műhelyében 1953 és 1956 között robbanásszerűen lezajlott. E lírai megújulás egyik központi témája az eredet és a kiválás drámai feszültsége a tragikus történelmi események következtében. Ennek hatására alakult ki a felstilizált költői felelősség- és küldetésstudat.

Ágh István költői eszmélése és indulása azonban az 1956 utáni évekre esik. Hiába testvér vér szerint és gondolatban-érületben is, ha önálló hangú szeretne lenni, másként kell megszólalnia. Az ő számára ez nem okozott különösebb gondot, mert nemcsak egy másik évtized szülötte, hanem másfajta alkat is. Nem a tragikum és a pátosz, hanem az elégikusság hatja át szemléletmódját. Tudjuk, hogy a személyiség mindig közösségbe, társadalomba ágyazottan formálódik és létezik, azonban vannak olyan alkotók (általában: olyan emberek), akik számára nem ez a fajta kapcsolatrendszer, nem a közéletiség, a közösségi eszme az elsődleges, hanem maga a személyiség és az őt körülvevő kisvilág. Ez utóbbiak közé sorolható Ágh István is. A tragikum természetesen ugyanúgy áthathatná ezt a líratípust is, ám ő elégikussá szelídíti a létezés drámaiságát.

Az első kötetre még nem ez volt a jellemző. *Szabad-e énekelni?* – kérdezte a cím (1965), azaz szabad-e kiválni. A közvetett választ a kötet versei adták meg, melyeknek meghatározó jegye a szinte bukolikus szülőföld-, természet- és ifjúságkép. Ez a következő kötetben megcsöndesült, az alkotó a teremtdés mögött a romlást is megérezte. Az ének (a mű) az örök élet, a halhatatlanság képzetét idézi meg, ugyanakkor könyörtelenül megmutatkozik benne az elmúlás, a befejeződés is. Maga a búcsú, az elszakadás, a költő által is megélt radikális életformaváltás már ezt is tudatosítja – mint az első jelentős sikert hozó, a *Harangszó a tengerészért* című hosszúversben. A tengerész azonos a „szarvasfiúval”, mindazokkal, akik kiválnak, s ezzel olyan tudás birtokába jutnak, hogy már sem a régi, sem az új környezetükben nem láthatják egyértelműnek a világot. Azonosság és különbözőség, otthonosság és idegenségérzet keveredik bennük létezésük minden szintjén és helyén, ami önmagában is érzékenyebbé teszi őket bármifajta változás rendje, jellege, minősége iránt, következésképpen szemléletük kiiktathatatlan elemévé válik időelményük.

Egyértelműen ezt is kifejezi a *Világvégi otthonom*. Irodalmunkban nemes hagyományai vannak az édesanya-verseknek. Az elkerülhetetlen eltávolodás mindig fájdalmas, különösen akkor, ha földrajzi, életformabeli okok is növelik. Budapest és Iszkáz közt a távolság nem bejárható, a modern ember életritmusa azonban nem engedi meg a rendszeres hazautakat. Különleges eseménnyé válik a találkozás évi néhány alkalma. Például egy névnap kell hozzá. (Az édesanya Erzsébet volt.) Pedig az édesanya „isten”, tehát menedék is (a „tengerész” most is felölti „mentőkötélét”), hasonlóan, mint a gyerekkorban. A gyerekkor, a teljes azonosulás időszaka azonban visszahozhatatlan. Olyan messze van, mint az Androméda-köd, talán már a részletei is ködbe vesznek, csak a fényesség maradt meg belőle (a virágos álom, a fényes nap a *Virágosat álmodtam* című versben). Érdemes tudni, hogy a Tejút csillagkép az őszi égbolton, éppen Erzsébet-nap táján ragyog a legfényesebben. A képzelet által formált emlékkép és a ritka találkozások sora azonban bármiként is mintázódik egymásra, nem hozhatja vissza az időt: most már az otthonhoz kiiktathatatlanul hozzátartozik a búcsúzás is. Nem az együttlét a mindennapos, hanem a távolság, amelyet csak a „gondolj rám” és a „rád gondolok” hidalhat át. Az otthon helyett „a semmiben”, a rend világa helyett a káoszban kell létezni. A harmadik szakasz már nemcsak arról szól, hogy a gyerekkor és idillje visszahozhatatlan, hanem arról is, hogy a letűnt világnak a mai folyamatossága, új változata sincs meg: a gazdaság, a ház, a porta roncsoló-

dik, sokasodnak a halottak. Elhagyott, lepusztult hely már a hajdani gyerekkoré: olyan messze van, mint az Androméda-köd zöld rétje. Csak az idő lineáris rendjétől elszakadva, a tér és az idő képzetes koordinátaiban lehet keresni a „régit anyát”, a most már elérhetetlent. E képzetességet fejezi ki a „fejjel lefelé” test- és léthelyzete: ami lábon állva nem látható, emígy talán megmutatkozik. Halvány groteszk jellege is van, különösen a pók-hasonlaltal összefüggésben a képnek. Az úrbeliségre is utal: a csillagok közt más lesz a fent és a lent jelentése, amiként más, bármily fájdalmas is a „régit” és a „mai” édesanya. A záró sorok igéi ezt hangsúlyozzák:

*rád gondolok mint pókjaid,
ha névnapjára elmegyek.*

Meghatározó az összetett időélmény a Balassi előtt tisztelgő műben is. A jelen idő itt: a költő halála előtti néhány perc. Vagyis 1594-ben, május 30-án, Esztergom alatt vagyunk, de mégis magaslaton (lentről fölragyog a Duna). A május 19-i comblövés vált végzetessé: a költő napokig haldoklott. Eközben még elkészítette az ötvenedik zsoltár parafrázisát. A mellette lévő szerzetes feljegyezte utolsó szavakkal fejeződik be Ágh István költeménye:

*te katonád voltam Uram,
és az te seregdben jártam.*

A bölcső, az ágy és a ravatal (koporsó) hármasa az emberi életút jelképe. A Szózat óta a bölcső és a sír képe mellé a hazáé társul. A vers legvégű számvetést végző beszélője is ezt fogalmazza meg, ami nem anakronizmus, hiszen Balassi a hazáért áldozta életét, tehát koszorút érdemel. S még inkább azért, amit mindaddig tett: európai rangra emelte a magyar költészetet. Közismert, hogy munkásságának három nagy témaköre a szerelem, a hazát védő vitézi élet és az Isten-élmény. Érthető, ha e búcsúban az utóbbi kettő a meghatározó, motivikusan azonban a szerelem is jelen van (*bölcső, nászág, a szél két emlője, most születik*). Pünkösöd a kereszténység számára a Szentlélek eljövételének ünnepe, azt jelképezi, hogy a tömeg Isten népévé, törvényeinek követőjévé vált. A költő keresztény felfogású ember, számára a halál az Isten színe előtt való megjelenés is: „*most születik / szakállas fiad, Isten*”, ami rájátszik Jézusra és a Jézus katonája szerepre is. A „sehovase út” viszont arra utal, hogy test és lélek viszonya megváltozik a halállal, s áttételesen sugallja azt is, hogy a kései utód Isten- és halálképzete eltér elődjétől.

Ahogy múlnak az évek, mind követelődzőbben kér helyet a tudatban a halál képze- te, s ezzel összefüggésben, tehát már nem ellenpont nélkül nyilatkozik meg az élet akarása, mégis létező szépségének felmutatása. A *Következel? Következem?* a még csak harmincas éveiben járó költő vallomása, ám azé, akinek a családi, a baráti körben mind gyakrabban kell szembesülnie a halállal. S nemcsak az öregekével, nemcsak az önsorsrontókéval, az öngyilkosokéval, hanem mind gyakrabban azokéval is, akiknek idegrendszer, szervezete nem volt képes ellensúlyozni a XX. század sokkját. A világháború idején ka-

maszkorú, 1945 után felnövő művész-, tudósnemzedékből feltűnően sokan hullottak el idő előtt, gyakran a hatvanadik születésnapjuktól is távol, „túl korán”. Korántsem indokolatlan hát az éji látomás, a verscím kérdéssora. A nagy kérdés azonban az, hogy ki tudja a „titkot”. Azok-e, akik úgy vélték, „hogyan itt már élni nem lehet”, vagy azok, mint a költő is, akik szerint „itt még élni érdemes”. S a halottakkal vitázva, még a naivítás minősítését is vállalva, a vers élethimnusszá változik: a természet, a tavasz, a másik ember, a szerelem, a játék képei-képzetei a lét behatároltságának tudatával is széppé varázsolják-minősítik ezt az egyetlen létet.

Ágh István költői világának történelemszemléletét kezdettől fogva s egyre inkább a természetelvűség hatja át. Egy ösztönösebb élményszinttől jut el a mind tudatosabban vállalt nézetig. Eszerint az emberiség történelmét elsősorban nem a célevűség hatja át egy folytonosan előrehaladó, valahonnan valahová tartó úton, inkább ismétlődések, körkörös-ségek figyelhetők meg, s ha az emberi lét környezete, körülményei változnak is, maga az emberi természet és társadalmainak természete alig. Ha nem az emberi akarat a történelem egyetlen mozgatója és meghatározója, akkor nem is az ember az egyetlen viszonyítási pont a világ rendjében. Az emberközpontság elvét megkérdőjelező tapasztalati tények és a belőlük levont következtetések a természetelvűség jogainak visszapertelésében lelhetnek némi feloldást, már csak azért is, mert az ember kiiktathatatlanul természeti lény: nemcsak ura a természetnek, mint a felvilágosodás óta hinni szeretnénk, hanem kiszolgáltatottja is.

A természetelvűség időszemléletében a fejlődéselv helyett a ciklikusság a meghatározóbb. Az egyes időszakoknak van valami lényegi azonossága: ugyanarra a természeti rendre vonatkoznak. Így a személyiség időszakai is azonosak sok szempontból: az emlék, a jelen és a várható jövő, vagy az ifjú, a férfi és az öregedő ember egy lényegű és egy rendbe illeszkedik, amelyben *Keseredik a föld béja*:

*Elegem volt a nyárból, ó, téli nyárimádat!
nyári, ősze furdaló vágyakozás!
éltem már annyi évet, hogy semmit ne kívánjak,
csak elviseljem, amit mai napom ad,
akár a földműves, mindent a maga idejében,
az égbolt égvírius óralapjához mérten.*

A prózát is író Ágh István költeményeiben elementárisan lírai alkat. Az átlagosnál jobban lírizáló erő az elégikusság, átszőve a dallal és énekléssel, gyakran nemcsak poétikai és hangulati, hanem tartalmi értelemben is. Jellegzetes példája ennek *A bánat vasárnapja*. Epikus elem e művekben a sors történet s annak időbeli vonatkozása, drámai e sors történet magja: az élet-halál kettőssége. A költői felfogásban „minden mindennel” összefügghet: meghatározóak a korrespondenciák a műnemek szintjén is, más poétikai sajátosságokban is. Ilyen a kevert szerkezet, amely a linearitás és a körköröség elemeit vegyíti, megfelelve az időbeliség és az időtlenség ellentét- és kapcsolatpárjának. Ilyen párok a tárgyiasság és a látomásosság, az áttetszőség és a homályosság szerkezetben, képhaszná-

latban, a köznapiság és a fenségesség. Tömör példája mindennek a *Küldjél csomagot*. A vers az eredet és a kiválás mélyen átélt gondolkörének kései változataként érthető meg igazán. Ha nem gondoljuk bele a „származást”, az egykor otthonról küldött anyai csomagokat, szinte abszurdá válik az első szakasz, így viszont reális cselekvésre felszólító. Az alaphelyzetből következnek a lírai mű epikus és drámai elemei, s ezeket elmélyíti, hogy a vers nem életkép, nem a lírikus nosztalgiája, a csomag nem egy csomag: maga az elvesző, ám elfeledhetetlen múlt adja a tartalmát. A zárósorok mindezt általánossá tágítják, már egy ország múltjáról van szó: az egyéni létérzékelés sokak élményvilágát fejezi ki.

BATA IMRE: *Képek és vonulatok*. 1973. 189–202. ❖ KABDEBŐ LÓRÁNT: *Versek között*. 1980. 328–335.; 371–378.
❖ KISS FERENC: *Interferenciák*. 1984., 324–340. ❖ TÁRJÁN TAMÁS: *Nagy László tekintete*. 1994. 193–198. ❖ VASY GÉZA: *Sors és irodalom*. 1995. 195–206.

❖ Balassi ❖

Ha bölcső Magyarország:
koszorús ravatal,
ha ravatal: nászágy,
a szél két emléje kibontva,

fűre dönttettem, pünkösdi havának
gyepére ontattam mint a vér,
itt a tavaszban most születik
szakállas fiad, Isten,

végeztetek volna velem amúgy,
megszabadultam, megszabadultam,
csizmámra letről fölragyog a Duna,
megsarkalja ezüsttel, útnak indít,

most kezdődik a sehovase út,
túl a karokból vetett hurkon,
te katonád voltam Uram,
és az te seregedben jártam.

(Kötetben: 1971)

❖ *Világvégi otthonom* ❖

Anyám, istenem, sodrott
Androméda-köd zöld rétje végén
otthonom, Erzsébet napra elmegyek,
felöltöm mentőköttem,
készítem szögem, kalapácsom,
hogy búcsúzhassak, farolok
másnapos csillagom alá,
holnapi vadlúdsírásba.

Ezután mindig égre nézz,
pengess eltévedt sugarat,
gondolj rám, fejjel lefelé
rád gondolok, mint pókjaid
kapálódzok a semmiben,
nyálamból párolok oxigént,
bukással nyugtatom magam
hátraúszó púpok fölé.

Csak én, még a madár se jár,
hol az a láthatatlan Úr
rendetlenségben hagyta dolgait,
csörlője ronggyal kitömött,
szálló korpája fényt szakaszt,
koccolódva röpködnek katonaládái,
szívverésére csúszkál
egymáson szép halottaim
poshadt disznótök-arca.

Itt keresem régi anyám,
méhét mely súlytalan
óráját mely megállt,
a sodrott Androméda-köd
zöld rétje végén, otthonomban,
gondolj rám fejjel lefelé,
rád gondolok mint pókjaid,
ha névnapjára elmegyek.

(Kötetben: 1971)

❖ Széljelző alkonyat ❖

Tüzes mennybolt, kemence-belső
 lesüllyedt sötétség fölött,
 Nap halálára gondolok,
 lombok feketednek, köpenyes
 árnyak lobognak fülkék körül,
 kagylóba küldöm szívem
 ideges dobaját, megvagy-e még?
 kérdez a szél,

életem egyetlen társa legyél,

A feneketlen szakadék közel
 túlságosan, túl a hegyen, valaki
 trombitál, indulok hozzád, arafelé
 mérgeket kotyvasztanak, hasított
 patahegyen állva, tűz körül
 ráimbolyognak a kamrafalakra
 minden nap, széljelző alkonyatban,
 ég vörös lánya a szél,

életem egyetlen társa legyél,

te előbb hazaérsz, fonál
 gombolyodik lépted után,
 tűskére, szarvra, csipőre
 hiába fonódik a fonál,
 nem halhatok meg, mint az
 albérlők, idegenre hagyva dögöt,
 ideges szerveimet beleálmodom húsodba,
 szappanvirágod habossá kérődzi
 valaholi szél,

életem egyetlen társa legyél.

pincéből fölcibált szűzeken
 innen, zsigereim vonzalma,
 májam, vesém nyugodalma, nem a két
 egymásmelletti fa, mely soha
 össze nem ér, s halotti gyertya
 világítja meg karinges
 águk közt az űrt,
 föltámad a szél,

életem egyetlen társa legyél,

hozzád indulok, ülő vándorok
 megvetett ágya, megfürdött rakodók
 patyolata, malac-álom
 jóllakott aratóknak, közelebb,
 közelebb jobban győzőm,
 bőröm alá nem fülelek,
 sem a szél,

életem egyetlen társa legyél,

(Kötetben: 1973)

❖ *Virágosat álmodtam* ❖

Édesanyám,
virágosat álmodtam,
napraforgó
virág voltam álomban,

édesanyám,
te meg fényes nap voltál,
napkeltétől
napnyugtáig ragyogtál.

(Kötetben: 1973)

❖ *Következel? Következem?* ❖

Következel, következem...
Furcsa ellenség tizedel meg,
ha, ki majd rámló, nem lelem.
Kivel is verekedjek?

Következel? Következem?
Elég a féltő jóslatokból,
mindenki méreggel itat,
aki jósol!

Ő az ellenség! Éji szörny
védi belül s nem őt harapja
e ketreccel közösülő
kentauri nagy macskafajta.

Rámerőszakol hangokat,
ismerős hangok a homályból.
Következel, következem...
Párnám négy levele lesárgul.

Akik elmentek túl korán,
mert életük egy zseniális
percébe beugrott a szörny,
élhettek volna mint a másik,

vagy akkor megtudták a titkot?
s most bölcsőbbek az összeszabdalt,
bejegelt, fölpuffadt, lenyelt,
tavaszba szivárgó halottak,

hogyan itt már élni nem lehet,
s én meg még naívan tekintem,
akár az anya gyermekét,
zöldbe zsendülő földgömbjét az isten,

hogyan itt még élni érdemes,
valaki hosszú, tarka sála
alámterül, mint hosszú rét
kikericslángú parcellája,

valaki kigombolt gallérja
az én kigombolt kockás ingem,
valaki nőstényangyalt küld rám,
hogyan a mennyekkel szeplőítsen,

valaki hamutalpú, kék
cipővel kirug a tavaszba,
valaki játékká lett mozdony-kerekét
levágott kezével nekem gurgatja.

(Kötetben: 1977)

❖ *Küldjél csomagot* ❖

Küldjél csomagot olyan kosárban,
minek vesszejét én vágtam,
én fontam gömbölyítve,
én címeztem címemre,
én veszem át, ha jön a postás.

Tedd bele az akácós nótát,
dió kis agyát, apám csontját,
nagyfiad velejét, könnyeidet dunsztos üvegbe
savanyított ringlóval keveredve,
tedd bele, add föl a postán.

Majd én kiváltom,
megrágom, lenyelem, kihányom
múltunk utolsó csomagját,
megélek belőle,
mint ez az ország.

(Kötetben: 1981)

❖ *A bánat vasárnapja* ❖

Valami selymes állat
japánakác-sziromban
szaglássza cipőm orrán
az eltűnő időt

Morzsája hull a nyárnak
mintha lerázták volna
uzsonna után a tarka
asztalterítőt

És elborong a fákon
a jóllakott kísértet
talán szundít is egyet
vagy éppen rápipál

Minden csak valahonnan
és minden semmi végett
ahogy nyúlok az első
sárga levél után

s beledobom a posta-
ládás reménypirosba

(Kötetben: 1984)

❖ *Keseredik a föld héja* ❖

Keseredik a föld héja, keserű
lapu utolsó lélegzetében
fáim malommá készülődnek,
majd elkezdődik az őrjöngő pörgés,
őrlik a szárazságot nemsokára
korpának feneketlen zsákba.

A halál névről ismerős kutyája,
míg gazdája a betegeket tologatja,
a földet ellepő lapu fonnyadt,
keserű lélegzetében szuszog
a lét csörtető kanjaként,
mibe a mérsékelt égöv évente beleborzad,
gyökerestől az ég, nem félem már,
épp olyan, mint az este
lebukó nap, a függöny leeresztve.

Inkább jut hely a kocsmakertben,
bal kézzel koccintottam két hete még
favrágaszmos sörrel, jobbkezetlen,
mintha bátyám régi rajza valósággá válna:
egy rokkant lábú meg egy félkarú testvér
indul a halhatatlanságba.

Elegem volt a nyárból, ó, téli nyárimádat!
nyári, ősze furdaló vágyakozás!
éltem már annyi évet, hogy semmit ne kívánjak,
csak elviseljem, amit mai napom ad,
akár a földműves, mindent a maga idejében,
az égbolt évgyűrűs óralapjához mérten.

Lomb belsejében kísértő sárga szellem,
rebbegő szemem káprázata csak?
lobogó lepedőben valami külön szélben
tán, amit mondana az a legfontosabb:
hogyan öli meg egymást napra nap,
s amit elkezdtem már be is fejeztem.

❖ *Mivé lettél* ❖

Temetlek egy év óta, hogy ne lássam
mivé lettél szép mivoltodhoz képest,
a mulandóság melyik fázisában
milyen rémséggé gyaláz az enyészet,
de megjelen sz más báva koponyában,
kit műsor gyanánt mutogatnak éppen,
és itt felejtik, mintha üres tárgyat,
vagy teliholdat raknának középre,
mit a déli fertőből exhumálnak,
és összeraknak gumikesztyűs kézzel,
tökéletes mű, bár alig egy éve
lőtték a tömegsírba, Boszniában,

a föld a dolgát, most látom, ne lássam!
micsoda szorgalommal hajtja végre.

(Kötetben: 1998)

❖ *Istenháza* ❖

M. I. templomépítőnek

Szólt valaki? csak egy szálla
hangol mintha húrja volna,
kiért szólna arra várva,
kinek erre semmi dolga,

még aki az Úr nyomában
Istenházát emelt, mára
az is elment észrevétlen,
néma zsoltárt hagyva hátra,

teremtés utáni csendben
a legelső naplemente
borzasztotta így az embert,
árnyéktól éjbe vetve,

szólt valaki? csak egy szálfa,
nyűtt gerenda, pusztá donga,
szelemen metaforája
pendült, jó lenne ha volna,

aki létünk igazolva
arra tudna megfelelni,
miért vagyunk így leosztva,
ha a végünk égi semmi,

mennyi bűnt kell elkövetni,
hogy legalább belénkcsapna
haragjával, ugyan mennyi
áldozat vár áldozatra,

míg a füst az űrt belengi,
hány oltárt kell még emelni
a Genézis mintájára,
néma zsoltárt hagyva hátra?

(Kötetben: 1998)

Tandori Dezső

Budapesten született 1938-ban. A középiskolában Nemes Nagy Ágnes volt az irodalomtanára, már ekkor kapcsolatba kerülhetett az Újhold-körrel. A fővárosi bölcsészkar magyar-német szakán 1962-ben szerzett diplomát. Nevelőtanár, majd főiskolai nyelvtanár, 1971 óta szabadfoglalkozású író. Első verseskönyve, a *Töredék Hamletnek* 1968-ban jelent meg. Válogatott versei: *Vigyázz magadra, ne törődj velem* (1989). A hetvenes évek közepe óta szinte minden műfajban megnyilatkozott: regényei, elbeszélései, drámái, bűnügyi regényei (Nat Roid néven), esszéi, kritikái, gyermek- és ifjúsági irodalmi munkái, képzőművészeti írásai is megjelentek. Az ezredfordulóig mintegy 80 önálló kötete látott napvilágot. Nagyon sokat fordított, főként német irodalmat és filozófiát, de angolokat, oroszokat, skandinávokat is. Képművek mellett indigórajzokat, grafikákat is készít, több kiállításon szerepelt. Nagyszámú kitüntetése között szerepel a Kossuth-díj is (1998).

A XX. századi magyar irodalom jelentős alkotói közül bizonyosan Tandori Dezső a legkülönösebb. A radikális újítók közé tartozik, s már pusztán emiatt is különcnek mutatkozhatna az alapvetően mindig konzervatív olvasótábor szemében, ám ő – műveivel s a nyilvánosság által megismerhető életvitelével – tudatosan el is mélyíti, állandósítja a különc képét-képzetét. Irodalomtörténetünkben példát keresve leginkább Kassák Lajos helyzetéhez lehetne az övét hasonlítani: Kassák a klasszikus avantgárd, Tandori a neoavantgárd-posztmodern legfontosabb magyar költője. Kassák a korai, Tandori a kései Nyugat-hagyománnyal szakított radikálisan, részben értetlenséget, részben a követés lázát provokálva. Mindketten sokoldalú, képzőművészettel is foglalkozó művészek, s mindketten alkotnak klasszicizáló műveket is. A különbségek is jelentékenyek. Kassák egy mozgalom vezére volt, Tandori magányos. Egyikük tanítványokat, másikuk verebeket gyűjtött maga köré. Egyikük egy új világot akart megteremteni a művészet erejével is, másikuk ezt lehetetlenségnek tartja. Kassák a lírai személyességet a kollektív énben próbálta feloldani, Tandori ugyanezt előbb eltüntetné, később a mindennapi események monoton ismétlésével, a tárgyi világgal, a természeti lényekkel való azonosulással változtatja behatárolhatatlanná. Lát-szólag állandóan, tehát sokat beszél önmagáról, s a leírt jelenségek légiójában csak feltételesen mutatkozik meg a lényeg: maga a személyiség. Összefügg ez azzal a szemléletmóddal, amely mindent leltárba kíván venni, de nem állít fel, nem tart helyesnek következetes értékhierarchiát. A halál felé tartó életben minden egyformán fontos – vagy lényegtelen – lehet, az egyedüli kivétel maga az élet, s éppen ezért érdekes bármi, ami összefügg az élettel. Nemcsak az emberével, hanem állatokéval, növényekével, sőt tárgyakéval.

Tandori igen terjedelmes életművéből költészete bizonyult a legnagyobb hatásúnak.

Még azok is szembesültek vele, akik elutasították. Mint a versszemlélet, a poétika minden radikális újtójának, neki is katalizátor szerepe van: fellépésének hatására részben mássá vált a magyar líra. Az nyilvánvaló túlzás, hogy az ő költészete érvénytelenné tenné a másfajta, a hozzá képest „konzervatív” költői világokat, hiszen Kassák sem tette érvénytelenné Babits vagy Kosztolányi műveit, inkább – közvetve – elősegítette azok kiteljesedését. Tandori Dezső irodalomtörténeti szerepe ma már vitathatatlan tény.

Első két verseskötönyve egyúttal két költői pályaszakaszt is jelent. A *Töredék Hamletnek* anyaga körülbelül tíz év termése. Maga a pályakezdés szűkszavú tehát, a XX. századi lírai hagyománynak – elsősorban a *Nyugat*nak és az őket folytató újholdasoknak – a nyomvonalán haladva gondolja végig a lehetséges folytatást, eljutva egészen az elhallgatás közelébe. A kötet nyitóverse egy „kései” alkotás, az 1966-os *Hommage*, amely hamarosan a pályaszakaszt leginkább jellemző alkotássá nemesedett.

A vers címe hódolatot, tiszteletet jelent; a valaki előtt tisztelgő versek és más művészeti alkotások jellemző címe, hogy *Hommage à X. Y.* Tandori verse azonban nem konkrét személyhez szól: mindenki, akárki a lehetséges címzettje. (A francia szó az *homme*-ra – jelentése: ember – vezethető vissza.) Miután a kötet élén áll, gondolhatunk arra is, hogy a *Hommage* címzettje maga Hamlet – vagy rajta keresztül Shakespeare, de ez inkább csak az általános címzett egyik alakváltozataként jöhet szóba. Ilyenként célszerű értenünk a versszövegbe közvetlenül is beleérthető Ady Endre rájátszást, mely a költői világképek eltéréséhez is támpontot adhat. Ady 1914 őszén írta *Új s új lovat* című költeményét, amelyben a maga történelmi útját járó ember isten segítségét kéri:

*A nagy Nyil kilövi alóla
Kegyelmet egy-egy szép lovát,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vágtaessen tovább.*

Ló, lovas és út áll mindkét vers középpontjában, de Ady lovasa a jövőbe száguldana, a maga útját történelmi mértékkel szemléli, Tandori lovasa – bár ő is ugyanúgy „az ember” – kizárólag létfilozófiai összefüggésekben jelenik meg: a lovak egyéni életútján kísérik végig a lovast. Az életutat a halál végérvényesen lezárja, a vers feltételes jövőbe vezető végpontja a „deszka-földes-álruhás” állapot. Ehhez képest van a „most még” számvetést lehetővé tevő helyzete, s van az eddig vezető életút. A számvetésnek éppen ezt kellene „összeszednie”.

A lovas és a ló motívuma egyenértékű e versben. A ló-motívumnak sokféle szimbolikus tartalma van, melyek általában pozitív jelentéskörbe tartoznak, a „lovas nemzet” magyarságnál talán különösen. A XX. század második felében azonban megváltozik a motívum jelentésköre, s a paraszti világ átalakulásával, a gépesítéssel, a „feleslegessé” válással, a tömeges vágóhídra küldéssel a tragikum kapcsolódik hozzá például Nagy László vagy Csoóri Sándor költészetében – éppen a hatvanas években. A tragikum – más összefüggésekben – hatja át Tandori Dezső versét is. A ló itt sem „eszköz”, hanem társ, az élet része. Ha nem így lenne, nem volna értelme sem a kérdésnek („Ki szedi össze”), sem az elhullt lovak várakozásának, sem a záró szakasz zokogásának. Valami olyasmit is sugall, hogy a

múlt, az elhagyott események, évek, személyek stb. sora visszahozhatatlan, ugyanakkor mégis ott van velünk, bennünk, amíg élünk, s ha visszatekintünk a mindenkori „most még” léthelyzetében, akkor az eltékozlottsággal, a tragikus hiánnyal kell szembesülnünk. Az első szakasz nyomatékos kérdéseire van is meg nincs is válasz: „az ember” nem teszi meg visszafelé az utat, nem képes rá, legfeljebb meg tud állni és visszatekinteni. Akkor viszont szinte sóbálvánnyá mered, hiszen minden kimondatlanul is kimondva a halálra figyelmezteti. A sok kis halál az elkerülhetetlen végzetre utal. Minden „hiába”: a halál már ránk „kockázik”, a rögek már a mi deszka-koporsónkon kopognak.

A *Hommage* megértését segítheti a *Macabre a mesterekért* [6]. Kétszer megismélt nyitó strófája paradoxonszerűen fogalmazza meg életnek és halálnak, az énnak és a másiknak viszonyát. Másként talányos a záró szakasz, amely egyértelműen Arany János *Toldijára* – tehát a hagyományra – utalva azt fejezi ki, hogy nincs „visszafelé” út a költészetben.

S hogy ezt komolyan gondolta a költő, annak egyértelmű bizonyítéka a címével József Attilára rájátszó *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973). Az *Eszméletben* az élet ez a talált tárgy. A dadaizmus majd a neoavantgárd a környezetükből kiemelt tárgyakat, nem irodalmi szövegeket is műalkotássá változtatta, s ezeket is talált tárgyaknak nevezik. Maga a címadó vers egy lengyelországi utazás három módon való leírása, azaz „megtisztítása”. Már maga az ötlet: egy vers elkészülésének három szakasza, mondjuk a vázlat, a jegyzetek, a mű válik magává a művé, „botrányosan” neoavantgárd dolog. A kötet egésze radikálisan átformálta a versről, a versszerűségről kialakult és megszilárdult képzeteket, beleértve a szerkezet, a poétikai eszközök, a verstan, a nyelvhasználat szempontjait is. Elvileg bármi verssé válhat, versként funkcionálhat.

Itt van például ez a látszólag csak nyekegő, értelmetlen két sor:

*Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.*

A rossz tanuló felelne? Vagy egy karinthyáda részlete ez? A cím egyértelműsíti, hogy másról van szó. A *damaszkuszi út* egyértelműen utal a *Bibliára*. Mint tudjuk, Saulus ezen az úton vált a keresztények üldözőjéből hívővé, Pállá, a majdani Szent Pállá. A damaszkuszi út tehát az átváltozás, sőt az igazság megtalálásának útja. Saulus történetére alkalmazva tehát azt jelenti a szöveg, hogy most, mikor ugyanúgy, mint mindig, üldözöm a keresztényeket, legfőbb ideje, hogy megvilágosodjak. A vers címe azonban szimbolikus fogalom, a bibliai történet példázat is, mindannyiunkhoz szól: legfőbb ideje, hogy megvilágosodjunk. Most, amikor ugyanolyan esendők vagyunk, mint mindig, váljunk mássá. A rilkei parancsot idegondolva: változtassuk meg az életünket.

A cím jelentésköre, a művelődéstörténeti ismeretek alapján viszonylag könnyen értelmezhető tehát a vers. De hát „külső”, tárgyyszerű ismeretek minden mű megértéséhez szükségesek. Ezúttal nem is ez volt a gond, hanem a versszöveg vélt tartalmatlansága. Más a helyzet a sakk-versekkel, melyek megértéséhez a sakkjáték elemi szintű ismerete is szükségeltetik, de még így is behatárolatlanok az értelmezési lehetőségek. Lényeges, hogy

mindegyiknél döntő fontosságú a cím. Sőt, az első versben szinte az látszik magának a költeménynek: szép mondat, amelyet egy furcsa, három tagból álló jel követ. A *Betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz* – ugyancsak biblikus közlés. Jézus születéséhez jutunk el: barmok közt, egy istállóban jött világra. A kis jószág lehet akár egy ma született bárány, mely Jézus-szimbólum. A közlés fontos elemei a kezdetre, az elindulásra vonatkoznak, a hangulat becéző-kedveskedő. A jel – *Hc3* – egy sakkjátszma egyik lehetséges nyitólépésének leírása: a huszár a c3 mezőre lép. A huszár – más néven ló, csikó – már nemcsak kinéz, de ki is lép az „istállóból”: kezdődhet a játszma, kezdődhet a Krisztus születése utáni történelem.

Jóval bonyolultabb vers a *Táj két figurával*. A versszöveg két figura lépéseinek sorozata: egy huszáré és egy gyalogé. A szöveg képe térbeli és egyszínű, pontosabban: nem jelöli, hogy a figurák, a bábuk egy csapatba tartoznak-e vagy pedig szemben álló felek. Az is jelöletlen, hogy milyen a két lépéssor egymáshoz való viszonya, így az „olvasás” sorrendje sem egyértelmű. Úgy is olvashatunk, hogy előbb a bal, majd a jobb oldali oszlopot fejtjük meg, de úgy is, hogy a vízszintes sorok rendjét követjük. Az előbbi esetben elképzelhető, hogy egy olyan gyalogról van szó, amely a nyolcas mezőbe érve huszárrá változik, s bizonyos idő (helyváltoztatás) elteltével követhetjük e huszár útját is a nyolcas mezőig. Az utóbbi esetben viszont egyértelműen két figuráról van szó. Előbb a huszár lépéseit követhetjük, majd amikor egy vonalba és viszonylag közel kerül a gyaloghoz, felváltva, mint a sakkjátékban, vagy szinte egy időben, mint ahogy az életben, haladnak a nyolcas mezőig, ahol egymás mellé kerülve és a gyalogos átváltozásával egyformává, „egyneművé” válnak. E kétfajta olvasási rend két, egymástól gyökeresen eltérő értelmezést tesz lehetővé. Tarján Tamás a két figurát egyetlen személy alakváltozatainak tekinti. Maga az átváltozás még pozitív folytatást is megengedhetne, a magányos bábu céltalan ugrálása azonban ellenkező hatású. Fogarassy Miklós olvasata szerint ez egy szerelmes vers: két figura találkozása, egymásratalálása. Az átlényegülés egymás vállalását jelenti, amelyet előkészít, hogy a lépések során egyikük sem üti le a másikat, pedig erre volna lehetőségük. Eldöntetlen azonban, hogy a figurák azonos színűek-e, s akkor eleve „egy ügy” harcosai, vagy pedig ellenfelek, akik egymásra találnak. Ez utóbbi értelmezés felé hajlik Török Gábor: két harcos, a vezérek nélküli mezőn, bár gyanakodva méregetik, nem bántják egymást, s a gyalog „meghálálja”, hogy nem ütötték le: nem királynővé változik (úgy azonnal leüthetné a huszárt), hanem csupán huszárrá. Mintegy megkötik a maguk külön kis fegyverszünetét.

A három sakkvers a különböző kiadásokban egymás után szerepel, de nincs közös címük. Trilógia-voltuk így nem kinyilvánított, ám utalnak egymásra. Ily módon úgy is értelmezhető a középső darab, hogy a „kis jószág” már sok utat bejárva (hiszen a h6-os kockában találkozunk vele ismét), majd tovább haladva, találkozik olyan utazóval, akit magához tud vonzani, hasonlítani. Ha a kis jószág Jézusra is utal, akkor kapcsolat teremődik a bibliai lélekhalázzal.

A hagyományhoz való viszony szempontjából a legkülönösebb a harmadik vers (*A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn*). Azt már megszoktuk, hogy egyes lírai műveknek nincsen címe, és azt is, hogy néha túl hosszú, körülményes a cím. Az viszont meghökkentő, hogy a műnek csupán címe van. Igaz, ez a szöveg megmagyaráz-

za, hogy miért egy teljesen üres lap következik utána: osztatlan mezőn jelölhetetlen a gyalog lépése. A gyalog szóalak egyértelműen a sakkjátékra utal, így az osztatlan mező tagolatlan, koordináták nélküli játékeret jelöl. Első ránézésre rendkívül jó ötletnek mutatkozik a műegész (cím + szövegnélküliség). Másodszorra a körülményesen megfogalmazott közlés magától értetődő igazságtartalmára figyelhetünk fel. Azután arra, amit ez jelent: meghatározottság és meghatározatlanság feszültségére. A gyalog: adott, a játéktér van is meg nincs is, hiszen ott van, de nincsen „berendezve”. A hófehér papírlap mezején el is lehet tévedni, bele is lehet veszni a hőtömegbe, de ugyanezt a mezőt be is lehet írni, jeleket hagyni rajta, hogy a többiek tájékozódhassanak, játszhassanak, „olvashassanak”. A biblikus jelentéskörbe ez a harmadik vers nehezebben illeszthető be. Leginkább talán oly módon, hogy a „megkeresztelt” személy még „fehér lap”, majd az életút fogja a koordinátákat megvonni, így minősíteni is a személyiséget. De egy ennyire nyitott közlés magába foglalhatja az Isten nélküli világba vetett modern ember léthelyzetét is. A biblikus képzeteket pedig inkább csak átsejlőnek gondolva a három vers három kezdetet is jelölhet: a születést, a társra találást és a lehetetlent megkísérlő munkát: a mező beírását. Azért oly nehéz ez, mert a mező „osztatlan”, teljes a magány. A betlehemi istállóban sokan voltak. A csatatéren-mezőn már csak két személy található. Végül egymaga áll szemben az ember a feladattal: teremtenie kell. Nem illendő elhallgatni, hogy ugyanezt a hármasságot Tarján Tamás fokozatos leépülésként, személyiségvesztésként értelmezi: a játszma vége abszurd végététel is. S bizony emellett is lehet érvelni. A három versnek ez a sokértékűsége kifejezhet tanácstalanságot is, de utalhat a világ feloldhatatlan polifóniájára is.

A második kötet után sűrűn jelentek meg a költő – részben igen terjedelmes – kötetei, s ezek a kilencvenes évekig – vagy talán még azokat is magukba foglalóan – minden változatosságuk ellenére is egyetlen, harmadik pályaszakasz termékei. Születtek – hosszú sorban – madaras versek, mackósak, az impresszionisták képeit megörökítő, a kilencvenes években a lóversenyek világába elvezető. S mindegyikben szinte mindig ott volt a mindennapi élet: T. D., Tradoni, a madárfelügyelő és a felügyelőné, az író, aki mindent lejegyez, aki megírja azt is, hogy ír, s közben „ront vagy javít, de nem henyél”. Az elhallgatástól a bőbeszédűségig, a szinte már követhetetlen mértékű szövegrontástól a klasszicizáló fegyelmezettségig, a minden csak játék gondolatától az elégikus komolyságig, az unalmastól a megrendítőig terjed a skála. Tandori nem elhallgat, hanem leír és megír. A hófehér mezőt sokszorosan teleírta, s éppen ez a jelzőn teszi oly nehézé, de korántsem lehetetlenné és értelmetlenné a tájékozódást.

- BOJTÁR ENDRE: *Egy kelet-európai irodalomelméletben*. 1983. 87–128. ♦ TÖRÖK GÁBOR: *A pecsétek feltörése*. 1983. 46–51., 87–89., 123–132., 294–296. ♦ DOBOSS GYULA: *Hérakleitosz Budán*. 1988. ♦ RADNÓTI SÁNDOR: *Mi az, hogy beszélgetés?* 1988. 212–230. ♦ *Tiszatáj*, 1988. 12. ♦ FARKAS ZSOLT: *Mindentől ugyanannyira*. 1994. 136–165. ♦ TARJÁN TAMÁS: *Egy tiszta tárgy találgatása*. 1994. 9–83.; *Tres faciunt collegium*. 1997. 86–177. ♦ FOGARASSY MIKLÓS: *Tandori-kalauz*. 1996. ♦ *Miért élnél örökké? Tandori Dezső műveinek válogatott, képes bibliográfiája (1965–1998)*. 1998.

❖ *Koan I.* ❖

Tőled távolabb-e?
Hozzád közelebb-e?
Tőled se, hozzád se.
Távol se, közel se.

(Kötetben: 1968)

❖ *Koan II.* ❖

Most már egyhelyben távolabb
Már csak egy nyom mind élesebbje
Tükrökben jár a szél
Egy arc egy kéz csontjaiba temetve.

(Kötetben: 1968)

Az 1973-as kötetből:

❖ *A damaszkuszi út* ❖

Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.

❖ *A puszta létige szomorúsága* ❖

Szerettem volna, ha úgy van.
Nem volt úgy.
Kértem: legyen úgy.
Úgy lett.

❖ *A betlehemi istállóból*
egy kis jószág kinéz ❖

Hc3

❖ *Táj két figurával* ❖

c5
c6
c7
c8H

Hh6
Hg4
Hf6
Hh7
Hg5
He6
Hd8

❖ *A gyalog lépésének jelölhetetlensége*
osztatlan mezőn ❖

Az 1989-es kötetből:

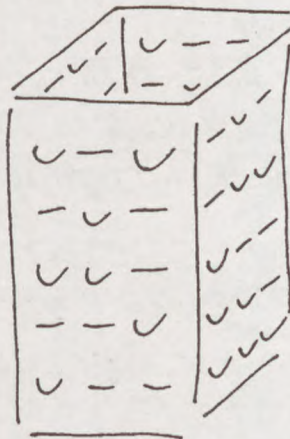
❖ „Az én madaram” ❖

A csillagos ég fölöttem és... bennem

(Kant: az erkölcsi törvény etc.)

❖ A versreszelő ❖

❖ „Az én Kantom” ❖

A cs. ég fölöttem és az e. törvény bennem

❖ „Az én Wittgensteinem
avagy:
*Amiről nem lehet beszélni,
arról hallgatni kell*” ❖

Amiről hall lehet gatni,
arról hall kell gatni;
amiről be lehet szélni,
arról be kell szélni.

❖ „Az én Bachom
avagy:
A jól hangolt villanyírógép” ❖

(IGV elektric 45)”

§” + !%/ = úűÖÜÓQWERTZUIOPŐASDFGHJKLÉÁYXCVBNM?

í2345678öüóqwertzuiopőasdfghjkléáycvbnm,-

§” + !%/ = úűÖÜÓQWERTZUIOPŐASDFGHJKLÉÁYXCVBNM?

í2345678öüóqwertzuiopőasdfghjkléáycvbnm,-

stb.

❖ *A régi költőknek és Paul Klee festőnek* ❖

Nézem itt szemközt egy fa ág-bogát,
dülöngél a januári szelekben,
kőb-terén fel verébraj lobog át,
a másik fél raj épp a földre rebben:
egy-egy tucat. Ez az a társaság,
melyet most, jól fél éven át kerestem;
aztán lemondtam róla, kényszerűen.
Barátaim, találkozunk a fűben.

Rigóbúcsú a medence falát
ekhóztatja egy levél-címnyi versben,
melynek kifejezésmódozatát
e fentebbiekkel elirigyeltem;
s láttam a Pep-madár árnyászinsorát,
ott vonult egy festett luzerni kertben,
talán zsákvásonnál is egyszerűbben.
Barátaim, találkozunk a fűben.

E madarakban több fantáziát
találnék, mint ilyen-oly emberekben?
Vagy nekem mindig csak ez a zilált,
csapzott-harmónia tehette kedvem?
De amit föl nem vettem, le se tettem!
Meváltoztassuk bár a rím sorát,
megy a dolog, egyhez mindegyre hűen.
Találkozunk, barátaim-a-fűben.

(Kötetben: 1978)

❖ (1938–) ❖

„(...s) egyszer csak ringani kezd velünk, csak velünk!
kifelé a ladik.”

Illyés Gyula

Itt egyensúlyozok
egy gondolatjelen,
nem kérdés: „Átérek-e valahára...”!
Egy hídfő már amott
olyan szilárdan áll.
(Várhatsz, zárójelem!)
Beülök egy Canal
Grande-parti teára.

Híd- s palotasorok:
így-úgy megismerem
cikkakotok, már másodjára járva.
Ki-be fordulatok;
canarino-madár
kis énekét lesem,
míg várok a Canal
Grande-parti teára.

Cölöpön víz lotyog,
csónakfenekeken.
S egy cukorpapírt ejtek a Canal-ra.
Valami hogy lobog!
S fénylik egy kiskanál,
míg citromszeletem
árnya hull a Canal
Grande-parti teára.

Hogy bealkonyodott!
Hűvösség a vizen,
s a Rialto bazárjain fatábla.
Ugye, maradhatok?
(Ha már —! Ha már —! Ha már —!)

Kitől kérdezhetem?
...Most egy hajó beáll,
válaszomra se várva.

(Kötetben: 1978)

❖ A feltételes megálló ❖

Valamikor itt egy feltételes megálló volt a házunkkal szemközt: a villamos megállt, ha akadt felszálló vagy leszálló. Házunk: nem tulajdonviszony ez így, de azt meg azért mégse mondom: „villamosunk”; érződik ebből az a táv, melyet a ház és a megálló között is meg kell tenni egy parkon át. E közti parkból, mely a ház s a megálló közt ott van, innét került hozzánk az a veréb, már negyedik éve, aki egykor, az első évben, a többi madár érkezése előtt, egész lakásunkról birtokviszonyban szólhatott mozgásával, vagyis egyszerűen berepülte mindkét szoba terét, és kezdte a konyhát is meghódítani. Most visszaszorult a dolgozószobámba, mely többé nem a dolgozószobám, hanem a madarak hálósobája, mind a négyüké. Egyszerre elkezdtem megérezni, ilyen ügyetlenül, ahogy aztán mondani lehet itt, hogy valami távolodik. Nem madaram, az első, nem ő, ő még jobban ragaszkodott kapcsolatunk külső jeleihez. Hanem valami más, és az őszi vedlés szürkéségei és mattsagai ezt különösen a tudomásomra hozták. De hát hiába lennék örökké a madárral, meg nem akadályozhatnám, hogy egy rángó mozdulat ne ürítés legyen végül, hanem a lábak kimerevedését eredményezze, és megkezdődjön a kihülés. És az ilyesmi nem mindig a *Vörös és fekete* című regény befejezése; életben maradok, és majd úgy lesz minden akkor meg, ismét nélküle, ahogy a parkbeli találkozás előtt is egymás nélkül voltunk. Ezért ma reggel, ahogy tegnap este, a lakás ember-lakói, elhatároztuk: áthoztuk őt a dolgozószobából, át ide „a mi szobánkba”, ahol egykor oly gyakran – minden reggel – üdvözölt minket, ha a kalitkából kiengedtük, egész napra, jött, ágytakarónkra repült, elidőzött párnánkon (ez ma is mind megtörtént), szökdelte és nézelődött (nézelődött), áthoztuk ide, ahol most már vagy másfél éve csak kalitkában járt, nappali levegőzések, meg a másik három madárral zenét hallgatva, és persze remek zöldféléket falatozva a kalitkarácsról. Ám a másik három

madár röptere, kellő beosztással, két-két óra délután,
 egy-egy óra, épp ez a szoba, a hajdani teljes
 madártér része. Ezért került sor erre a rendkívüli
 akcióra, erre a látogatásra. Mintha meglátogattuk
 volna magunkat valamikori időnkéből, madár-alakban.
 Elidőztünk az ágyon, a karok a takaróra kerültek,
 fejünk a párnákra, nézelődöttünk (nézelődöttünk). A kalitkára
 szökkentünk, visszatértünk saját vállunkra. Ültünk
 – néző – a saját vállunkon, míg ezt gépeltük, vagy kint a
 konyhában a füveket készítettük a négy madárnak; és a többi.
 Aztán persze elmúlt ez a rövid idő, melyet a napból
 engedélyezhettünk, és a madár magától visszatért
 a kalitkába; ahogy a dolgozószobába visszavittük,
 a másik három örömmel üdvözölte, egyikük csengőt
 is szólaltatott; és felcippantak. Hát megjöttél,
 mondták; vagy: a fene egye meg, mit kerestél ott,
 velük; a villamos tovább indult. Ez volt akkor ma egy
 feltételes megálló, felszállóval és leszállóval, ahogy
 meg van írva.

(Kötetben: 1983)

❖ *Utrillo: Falusi templom – 1912 körül* ❖

E fehér geometria
 a hús-szín barnás alkonyatban,
 hadd legyen, ha a nagymuta-
 tója három órára kattán,
 verebek katedrálisa.

Most öt perc múlva három épp
 azon a néző-torony-órán,
 téliesen kora-sötét
 a hús-szín barnás égi felhám,
 és nem látszik sehol veréb.

Pedig lakhattak ott, s ha áll
 az a templom, laknak ma is még,
 bármi absztrakt formán talál
 valamit a veréb, mi konkrét,
 hol nap szálltán naponta hál.

És mert az ég örök-időt
 tárol, álljon meg óra bárhol,
 e hús-barna színt elütött
 verebek katedrálisul
 hadd kérjem, föld és ég között:

St. Spero neve egy madárról.

(Kötetben: 1983)

❖ *Ha szeretsz, mondja Kosztolányi* ❖

El vagy veszve, azt írja Kosztolányi,
 ha szeretsz már akár egy madarat;
 olyasmi ez, amit könnyű belátni,
 s nehéz hinni, hogy a Te igazad.
 Hát lehet az igazság — egy madárnyi?
 S előbb: a gyönyörű szemű, aztán: a vak?
 Többé nincs „bármí”, s most fontos „akármí” —
 miattuk kell megtartanod magad.

Kevés állandót ismersz. Szavadat se
 írod pontosan a versed fölébe.
 És kérnél ilyet, ha volna kitől,
 kérnél, ahogy egy fa lassan kidől,
 ha majd nem lesz a látó se, a vak se,
 miképp lennél? Kéred: „Ne Legyek Én Se”.

(Kötetben: 1984)

❖ *Napfény egy üres szobában* ❖

Napfény egy üres szobában... Lehajtom
 fejem a földön egy fénymásolatra,
 egy pillanatig elalszom a rajzon,
 belealszom a kinti lombozatba,
 mely már alakul itt a Duna-parton.

Az üres szoba megtelik-e? Nem
 tudhatom, valójában sose jártam
 ott, akkor-ott, vagy még hozzátegyem:
 soha abban-az-egyedül-világban;
 és most még egy madár itt van velem,

ő is, most még, alszik a lábamon,
 mezítláb vagyok, és elindulóban,
 tová? üres szoba, nem tudhatom,
 valaki számára alakulóban,
 valakinek ott ez már: tartalom,

nekem csak, hozzátehetem-e: forma...?
 Amit majd nekem kell kitöltenem,
 és mintha a más-kép hiába volna,
 felébredek, nem lelem a helyem;
 jövők, írom ezt; jön, érint a tolla.

(Kötetben: 1989)

❖ Társnémnak ❖

Egy lovagkori vers, majdnem

Fölríadtam az este,
akár ha furcsa neszre:
hogy a föld kerekén
nincs más, csak te meg én.

Persze, csupán nekem.
S hogy nemcsak képzelem:
ma, fényes délidőben
ugyanígy lettem ébren.

Hogy nincs más senki ember.
S hogy így mást tenni sem kell,
csak kicsit messze menni,
máris teljes a semmi,

teljes a senki.

(Kötetben: 1995)

Bella István

Székesfehérváron született 1940-ben, gyermekéveit Sárkeresztúron töltötte. Apja kántortanító volt, a háborúban halt meg. 1948/49-ben kántorkodott a kisleány is, hiszen a tanítóknak ez már tilos volt, s más felnőtt nem akadt erre a feladatra. Szülővárosában végezte el a gimnáziumot, majd a budapesti bölcsészkaron a magyar–könyvtár szakot. A legendás híró *Tiszta szívvel* című irodalmi folyóiratot szerkesztette. Könyvtáros, üzemi lap újságírója, népművelő, 1978–1991 között az *Élet és Irodalom*, 1994 óta a *Magyar Napló* belső munkatársa. Más kitüntetések mellett kétszer kapott József Attila-díjat. Első verseskönyve 1966-ban jelent meg. Válogatott és gyűjteményes kötetei: *Az ég falára* (1984); *Szeretkezéseink* (1996); *Tudsz-e még világul?* (1999). Gyermekverskönyvei is megjelentek. Lengyel költőket, vogul és osztják népköltészetet fordít.

Bella István költői inasévei – nemzedéktársaival egyetemben – azokra az évekre esnek, amelyekben a magyar lírában költői forradalmak teljesebben ki Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky János és mások műhelyében, amelyekben olyan mesterek újultak meg, mint Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor. Buzdító példákra lehetett tanulni, ugyanakkor nehezebb volt az önálló hangot megtalálni, különösen ha azt is számításba vesszük, hogy József Attila életművének teljessége csak 1956 után kezdett igazi olvasmánnyá válni, s hatása elementáris és lenyűgöző volt. Bella István legfontosabb mesterei József Attila, Nagy László és Juhász Ferenc. Ám ha sok is a velük rokonítható vonása, lényegesen más az alkata, így más természetűvé válik költészete. Rá a lírai én közvetlensége és az áradó líraiság egyaránt jellemző. A Petőfi Sándor-féle lírai személyességnek a József Attila-típussal ötvözött jelenkori változatát dolgozta ki. Nem az életút eseményeit rögzíti valódi vagy fikciós tárgyias-sággal, hanem reflektál az életút eseményeire. Tárgyiaság és látomás, kijelentés és jelképeség rétegződik egymásra. A tényszerű közlendő képekbe oldottan jelenik meg. Ám lényegesen másfajta képesség ez, mint a látomásos-szimbolikus-mítoszi költészeté. Bella bizonyos mértékig visszatárgyasítja, a vizuális képzelet számára könnyebben követhetővé teszi a látomásos költői képet, ezzel a vers szerkezeti rendje áttekinthetőbbé, feszebbé válik. Nem a képek áradata adja a versszöveg logikáját, hanem a versszöveg egészének logikája rendezi el a képeket. Ezáltal korántsem csökken szerepük, sőt áttekinthetőbbé váltak növeli erejüket, visszaadja rangjukat. (A lírai forradalmak túlzásainak mindig van negatív hatása is: a képek burjánzása, a nehezen követhető látomás, a laza szerkezet ellenhatásaként a hetvenes évekre felértékelődtek a klasszicizálóbb poétikákat követő költői utak.)

Bella István poétikai jellegű újításai a képeket is érintik, de ő nem a látomások felől indul el, hanem ihletét fegyelmezve, az anyanyelv grammatikai lehetőségeit faggatja.

A magyar nyelv szóteremtő sajátosságait aknázza ki. Kétféle eljárást használ nagy kedvvel. Az egyik a szóösszetétel. A sajátos költői szóösszetételek jó része már egy teljes költői képet rejt magában, például: *Cigánymeggyfamadonna*. E kijelentés alaprétegei: meggyfa, cigánymeggy(fa), fa-(szobor)-madonna, cigány-madonna. A fogalom versbeli elhelyezkedésében egy jelöletlen hasonlatsor záró tagja: a szeretett lény, a társ, a Te: „*gyönyörűs záporom, cigány- / meggyfamadonna*.” A zápor képéhez a versbeli előzmény alapján a meséző mosoly meleg sátra, a haj fekete zápora kapcsolódik. A meggyfa-képzet felidézi a fa májusi virágzását, a fehér szirmok závorszerű hullását (ezzel Kormos István *Fehér virág* című versében már találkozhattunk). A fekete és a fehér itt nem ellentétei egymásnak, mindegyikhez a mosoly, a gyönyörűség képzele kapcsolódik.

A másik gyakori grammatikai eljárása a toldalékos szófajváltó szóképzés:

– *nincs zöld, hol ne füveltünk volna,*
föld, hol ne röglöttünk volna,
ég, hol páránk ne egesedne,
ág, hol porunk ne leveledne

Az előbbi esetben nem az eljárás az új, hanem a létrejövő költői kép. Itt azért újszerű eljárás, mert az új szó jelentése és nyelvi szerkezete is egyéni lelemény. Hiszen a *zöld* – *zöldel* közhasználatú, a *fű* – *füvel* valószínűleg eddig még sehol sem volt használatos, következésképpen a jelentése sem annyira körülhatárolt. Hasonló a helyzet a *por* – *porlott* és a *rög* – *röglött* esetében. A levelet hajtó fára még mondhatjuk, hogy levelesedik, azaz megéled, de azt e vers mondja először, hogy leveledne. Itt viszont a pára egesedik, azaz égből száll, égszerűvé változik.

A pályát indító versek még egyszerűbb nyelvi szerkezetűek, a világ is egyszerűbben birtokba vehetőnek látszik. Az ifjúság önmagában érték. A pálya első szakaszának mottóverse a *Csak aki olyan fiatal*. . . kezdetű mű, amelynek ifjúság- és jövőképe szinte ellentmondásmentes: harmónia hatja át. A világ azonban ritkán olyan, amilyennek látni szeretnénk. Érzékletesen fejezi ezt ki az *Egyedül*, amelyben sokáig csak a cím utal a léthelyzet valódi állapotára: nem azért van egyedül a beszélő, mert még nem érkezett meg a kedves, hanem mert nincs is kedvese. Éppen a hiány, a „micsoda nyomorúság” állapota teszi oly idillivé a képzeletben felépített társas világot.

Maga az ifjúság hamarosan „pillanatnyi” állapotnak bizonyult: a második kötet már *Az ifjúság múzeuma* (1969) címet kapta, vagyis múlttá válik a tegnap, szinte ugyanúgy öntudatlan – s ezért boldog – állapotként jelenik meg, mint a gyermekkor szokott az ifjú tudatában. Az ő gyermekkorában azonban korántsem volt felhőtlen. Csonka család, világháború (a szülőfalu környékén borzalmas csaták dúltak), felfordult világ az ötvenes években is – hatásukra olyan elemi és elfeledhetetlen diszharmónia-élmény bontakozik ki, amit legfeljebb lefojtani lehet az ifjúság varázsának bűvöletében, de elfeledni nem. Az emberi sorsdráma alapszerkezete, élet-halál feloldhatatlan kettőssége már a kisgyermekkorban megmutatkozott, s amikor múlttá lett az ifjúság euforikus állapota, végérvényessé vált a harmóniára törekvést és az ezt gátló diszharmonikus világot egyszerre érzékelő és megje-

lenítő szemléletmód. Felfakadt ismét a gyerekkor elsüllyedt világa, a jelen szerves része lett a múlt – a személyes, a közösségi, az emberiségszintű is.

A háború az értelmetlenség, az emberi lét elleni legnagyobb merénylet szinonimája lesz. Az *Indulók idején* bármifajta személyességre való utalás nélkül sorolja a maga kérdéseit. A történetfilozófia, a létértelmezés szintjein tartózkodunk: a katona – bár anyja szüli őt is – nem ember igazán, hanem a gonoszság eszköze. S míg emberek milliói pusztultak el a háborúkban, a katona mint olyan, a háború gépezete megszakíthatatlannak látszó folyamatként üzemel. (Olyanképpen, ahogy Brecht láttatja ezt a *Kurácsi mama* című drámájában.) A vers természetesen nem azokról szól, akik kényszerből katonává – gyilkossá és áldozattá – lesznek, hanem azokról, akik hivatásszerűen tervezik és szervezik a háborúkat. Azaz a katona: Káin, az áldozat: Ábel.

Ezen állítás igazát Bella István talán legszebb apasíratója, a *Halotti beszéd* tanúsíthatja. A személyes érintettséget a mottó teszi egyértelművé, közölve azt is, hogy egy „sírtalan sír” fölött szól a kései halotti beszéd. Maga a cím műfaji megnevezés, egyúttal mint tudjuk, a legrégebb magyar nyelvemléknek, továbbá Kosztolányi Dezső egyik legnagyobb versének is a címe. A magyar középkorba vezet vissza, maga a vers a még messzibb múltba, az ősi, ugor, sőt finnugor előidőkbe, az anyanyelv születésének időszakába. Így az akkori idők mitológikus szemléletének elemei is megmutatkoznak, tehát egy mai és egy archaikus világkép rétegződik egymásra.

A halottakhoz való viszony minden kultúrában fontos elem. Aki meghalt, azt tisztesgál el kell temetni, sírját gondozni illik. Az ismeretlen helyen, a tömegsírban való eltemetés nem engedi megbékélni a továbbélő rokont. Többszörös a bizonytalanság és a hiányérzet: vajon valóban meghalt-e, aki eltűnt? halála után megkapta-e a végtisztességet? miért nem lehet sírját fellelni, megjelölni, meglátogatni? Az 1990-es évek történései megmutatták, hogy fél évszázaddal a második világháború után is milyen elemi igény mutatkozott meg az oroszországi, ukrainai katonasírok gondozására, emlékhelyek felállítására, a kései tiszteletadásra. A költő édesapja ugyan nem orosz földön pusztult el, a második világháború legtöbb katona-halottja azonban ott nyugszik. Jelképpé vált a doni katasztrófa. Ez a kelet felé ágazó út vezet el ősainkhez is: ezen jöttek, s ezen pusztultak el közülük is annyian. Még általánosabban: apánk, nagyapánk, öregapánk, szüleapánk, minden ősünk, „szanaszét apánk”, minden ősünk a Volgától Amerikáig bekerül e vers látókörébe, amely így a magyarság egyetemes halotti beszédévé változik.

E halotti beszéd ugyanakkor jelképesen feltámadást varázsló ének is. Nem azért kell a sírhoz – a sírokhoz – elzarándokolni, hogy a visszavonhatatlan halálról megbizonyosodjunk, hanem, hogy továbbéljenek bennünk a halottak: ismerős és ismeretlen ősaink. Ezért különösen fontos elem, hogy az apává lett árva fiú a maga gyermekével indulna el erre a jelképes, szinte eget-földet bejáró útra: azzal a gyermekkel, aki egyáltalán nem ismerhette a nagyapát, de akinek mégis szembesülnie kell a múlttal, hogy emberré válhasson. Ugyanakkor az apává lett árva fiúban az apaság élménye erősebbé tehetette az apahiányt: a valóságos kapcsolat felerősítette az igényt, hogy legalább szimbolikusan létrejöhessen a találkozás, egyúttal az unokát is bemutatva a nagyapává lett rég-halottnak. E jelképesítéssel hitelesen fejezi ki a finnugor mitológiához és annak költői kifejezésmódjához való vissza-

térés: a modern kor szörnyűségeit nem semlegesítheti, de elviselhetővé teszi a varázslás. S reményteljesebbé is. Hiszen ha ennyi ideje, végső soron a „történelem” kezdete óta háborús halálok, szétszóródások sorozata a létünk, ugyanakkor mégis létezünk, „füvelünk”, „egesedünk”, akkor az életek láncolata nem volt hiábavaló, akkor a halotti beszéd nemcsak búcsúztat, hanem jövőt is ígér.

Az életrevarázslás ábrándja és megvalósíthatatlansága hatja át a *Karácsony-esti vers* világát is. A költemény szereplői az Isten, a halál és a beszélő; hiányzó alakja az édesapa, megnevezetlenül is. Isten és az apa alakja valamiként egygyemosódik, s egymásba tűnnek át az egyes életidők is. „Gyerekkorul nem tud” a megszólaló, mégis karácsonyi játszást idéz meg, amiben a tényszerű játék és a gyermeki istenhit egyaránt benne van. A különleges helyzet, a mitikussá növesztett karácsony-est reményt kelthetne, de „nincs csodamorféma”, csak „a végtelen hiány”.

Bármennyire is állandósul a halál tudata, más az elvi és más a biológiai érintettség. A *Mióta megtudtam* egy olyan léthelyzetben született vallomás, amelyben nyomatékosan figyelmeztetett állapotára a „romló test”. A drámai felismerés elégikusságba oldottan fogalmazódik meg. Az alapgondolat szerint a halál lehetséges közelében is az élet értékeinek kell az emberi szemléletet meghatároznia, hiszen „úgy fénylenek a levelek”.

Az életérdekűség hatja át az *Arccal a földnek* világát. Az egyes szám első személyű előadásmód ellenére nem közvetlen vallomást, hanem szerepverset olvashatunk. Olyan személy szólal meg benne, akit „arccal a földnek” temettek el, kátránypapírba burkolva, s aki a föld alatt is él. A vers mottója, Zrínyi Miklós „sírverse” jelzi, hogy a hazáért életét feláldozó személyről lehet szó. Így is van: a vers hőse Nagy Imre, a mártír miniszterelnök, s melléje sorolódnak mártírtársai is. Őket, mint exhumálásukkor kiderült, ilyen embertelen módon – és jelöletlen sírban – temették el, a diktatúra még nagyobb szégyenére. Még emléküket is ki akarták irtani, de ezzel éppen a halhatatlanságukat segítették. A vers a költő egyik kötetének címadójává vált (1991), s nem csupán az akkor új történelmi élményre játszik rá. Nagy László adta 1966-ban gyűjteményes kötetének az *Arccal a tengernek* címet, s ezzel a szabad világra törekvő tiszta emberséget fejezte ki elsősorban. Ugyanezt Nagy Imrééknek arccal a földnek kellett és lehetett képviselniük. Bella István előző kötetének pedig az volt a címe, hogy *Az arcom visszakérem* (1988), ami szintén a halállal, a pusztulással felelt.

Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatunk nagyszabású vers-kompozícióinak bemutatására, mint a *Sárkeresztúri ének* vagy a *Szeretkezéseink*. Ez utóbbi címen kötetnyi szerelmes verse jelent meg a költőnek több kiadásban is. A *Cigánymeggyfamadonna* tehát nem kivétel, hanem egy gazdag vonulat példája (*Hivogató; Esik a hó; Szeretők; Néha; Veled szemben; A betedik kavics* stb.). A Vörösmarty Mihályt megidéző *Testamentom* sem magában álló mű, sok a költők, művészek előtt tisztelgő, őket búcsúztató, a barátokat köszöntő vers (*József Attila; János Vajda János; Oszip Emiljevics Mandelstam éjszakai; Aki Ady Endrét idézi; Szomorú szavak N. N.-nek – Kormos István emlékére; Hármass oltár Illyés Gyulának* stb.). S az „adósa vagyok mindenkinek” létszemléletébe beletartozik az *Emberi délkörön* harmóniája is:

*Reggeledik. Babafény kaparássza
a rácsokat, az éjszakafedelet.
Moccanászik a rét rovarzó lába.
Füvek emelik – föl! föl! – az eget.
Meglátszik körülöm a lebelet.
Zászlózik, int, jelez a pára,
hogy itt vagyok, élek és lehetek
egyetlenegyszer és utoljára.*

A többi föld. Katicaképzlet.

POMOGÁTS BÉLA: *Versek közlöl. 1980. 272–281. ♦ Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből. 1981. 631–642. (Vajda Endre) ♦ KABDEBŐ LÓRÁNT: A műhely titkai. 1984. 212–224. ♦ MONOSTORI IMRE: Bella István: Az ég falára = Tiszatáj, 1985. 7. 85–90. ♦ VASY GÉZA: Tárgyiasság és látomás. 2000. 111–116.*

♦ Csak aki olyan fiatal ♦

Csak, aki olyan fiatal,
hogy testétől meggyullad inge,
tetteinek is szárnya van,
és tüzes nyílként elrepülne,

Csak, aki olyan tiszta már,
hogy a levegőn átverődik,
hús évén, táltos paripán
rugaszkodik tágas mezőig,

Az érzi csak, micsoda súlyos
ragyogás forr a mellkasunkhoz,
milyen óriás szerelemmel

szül minket naponta ezerszer
szebbnek, merészebbnek a század:
hogy elfogadhasson fiának.

(Köterben: 1966)

❖ *Egyedül* ❖

Olyan szép ez a reggel, gyere építsünk belőle házat,
világosságból a világosságnak,
magas falakkal, hajnallal, csupa déllel,
megterített asztallal, az asztalon virág kenyérrel –

Olyan szép ez a reggel, gyere építsünk belőle házat,
ne vessen a kanál, örüljön a leves jószagának,
vicceket susstorogjon a víz, s a tányér kerek képe elvigyorodjon,
s legyen, aki hallgatja, s elmosolyodik, legyen a hajnalból asszony –

Olyan szép ez a reggel, gyere építsünk belőle házat,
kétmilliárdan a négymilliárdnak –

— ám ekkor így szólt bennem egy arramenő:
Micsoda nyomorúságban lehetsz, te szegény,
hogymindezt kitaláltad.

(Kötetben: 1969)

❖ *Indulók idején* ❖

Hogy születnek a katonák?
Miféle anya szüli őket,
hogymem érzi bakancsa vasát
a rugdalódzó megszületőnek –

Hogy nőnek fel a katonák?
Milyen népek nevelik őket,
hogymem látják szemük szuronyát,
hogymem kezüktől át nem dőfődnek –

Hogy szeretnek a katonák?
Tudja-e, ki öleli őket,
méhében menetel tovább,
csak kapcák és csizmák cserélődnek –

Meghalnak-e a katonák?
Megemésztik-e a föld őket,
vagy csak, kezével szorítva hasát,
szüli, szüli,
csak elli őket?!

(Kötetben: 1975)

❖ *Csak a sírás* ❖

Maszatos fényű levelek hullnak
mintha az erdő, az öreg isten,
az istenöreg roncsszirma hullna,
lódarázs-szemhéja havazna,
körözne egyre, s kinőne újra.
Támasztom, mintha homlokodnak
az ablak üvegének fejem,
hogy hűvösödjek, havasodjak,
— lángok, lángok, lángok lobognak —
ídösöm, ídös, ídösöm,
engem már hova bujdoskoltatsz.
Leszáradt kezeim ropognak
lábam alatt, mosolyom lesárgul.
S csak a sírás fényei hullnak.

(Kötetben: 1975)

Cigánymeggyfamadonna

Aki a most vagy a mostban,
ki tegnapom, holnapom se lehetnél,
mert szeretve — nem szeretve is szeretnél,
de jó, hogy megbújhattam
meséző mosolyodban.

Jó ez a meleg sátor,
S hogy nem szégyen: élnem, s alélnom;
S az a fekete zápor,
ahogy a hajad mosdat,
s elmos mögülem, s bennem
mindent, ami vérnyom.

Kopók, és kürtök acsarognak,
és acsarogna, csaholna
tőr, hurok, s minden, mi ölhet.
S vigyázz! Te is megölhetsz,
ha nem mosolygód el rólam a földet,
gyönyörűs záporom, cigány-
meggyfamadonna.

(Kötetben: 1975)

❖ *Halotti beszéd* ❖

*néhai Bella István karpaszományos
bonvéd sírtalan sírja fölött*

Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz.
Ha elsírjuk róla a havat, ha a földet
elhányjuk róla, talán találunk
kardbordát, csontsípót, csigolyagyöngyöt,
s talán találunk a szíve helyén
Északi Fényt, s fekete csöndet.

Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz.
Az itthoni eget, leheletünket
emeljük szájához, mint a tükröt,
hátha bepáráll, hátha él még,

hátha elfelhősül a kék ég,
hátha fölül, s hátha ránkümget,
csöndbozontú szája ránkmordul,
szakállából, havas hajából
kifésüli a férget, a földet.

Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz,
Te, a hadiárvagyöp, én, a hadiárvaföld.
Menjünk – füvekként araszolva,
vakondként a földet púpolva,
menjünk – sírokként hullámolva,
sírbarázdákként ringva, ringlódva,
új temetőként kiáradva,
ó-temetőként kiszáradva,
süppedt sírokként apályolva –

menjünk Donkanyarapánkhoz,
Voronyezs-Donkanyar-apánkhoz,
Isonzó-Galicia-apánkhoz,
Világos-Temesvár-nagyapánkhoz,
Ob-Jenyiszej-öregapánkhoz,
Volga-Káma-szüleapánkhoz,
vén-sír-Atlanti Óceán-apánkhoz,
a Szabadság Szobor-kopjafához,
a Fáklya-ravatali gyertyához,

gyere szanaszét-apánkhoz
szanaszét-szívú, szavú apánkhoz.

Egyik lábunk Északnak menjen,
másik lábunk Delelő Délnek,
Balsors-véres-kard kezünket
nyargaltassuk kopjás Keletnek,
Koponyánkat, Gellért hordóját,
gurgassuk keresztres Nyugatnak.

— nincs zöld, hol ne füveltünk volna,
föld, hol ne röglöttünk volna,
ég, hol páránk ne egesedne,
ág, hol porunk ne leveledne
eleven ekékkel a tengert
szántottuk sírokkal a tengert,
fölszántottuk sírral a földet
eleven sírokkal a földet,
s vetettünk bele élőembert,
búzaunokát, rozsszülékét,
s arattunk láncot, láncos lángot,
üszög-időt, pipacsigéket.

Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz.
Gyere velem,
Fiam.

(Kötetben: 1977)

❖ Testamentom ❖

Vén-cigány Mibálynak

Az Elégetett Versek milyenek voltak?
— Az Előszó után, a fölégett föld után.
A mécslángba fújtottak, a borba-fúltak?
— A virradat után, Világos után.
S átbuggyant-e az írás kormán a vér,
mint a szegfű a vértanuk nyakán?
S hogy betűzték a mécs bugyrából derengő
szót a bor s bú-békós barátok: jövőendő?

Ahol elég a szó, elég a lélek is,
 ahol pernye a vers, ott már korom az ország,
 elapad a velő, a nők méhe is
 karddal kirakott kút, a jövőt döggútba dobják,
 s téved-é a pusztába még egy kereskedő,
 hogy Józsefet, a zsenge holnapot kihúzzák,
 s megvevén vérét csecsebecsén meg kelmén,
 javasnak, s helytartónak fölneveljék.

Félig üköm, s fiam, a föltársult agyagban,
 hol tél van és csönd és hó, és halál,
 zokog a malom, zuhol, ágyban, ágyúban, agyban,
 Vén-cigány Mihály, vers-urna, úr-kirá!l,
 s hol a közösség fonákja a kiváltság,
 agg föld és ifjú fő nem parókára vár.
 Nem ott ássák a sírt, ahol megássák,
 ha összekeverül igazság és álság.

Ne legyen hamu a szó, ne legyen por a lélek,
 se lángpernye a vers, az ember, ha magyar,
 ne legyen világ korma, se lucska a létnek,
 mit az idő a világ méhéből kikapar,
 soha ne zengjen más-ajkon szerzetesének,
 a föld fölött, mely ápol s eltakar:
 Látjátok feleim szümtükkal mik vogymuk,
 isa pur és homu vogymuk.

(Kötetben: 1977)

❖ *Nem verset írok* ❖

Mióta megtudtam, azóta
 úgy fénylenek a levelek;
 mióta megtudtam, adósa
 vagyok mindenkinek.

Neked is fű. És neked is levél.
 Neked is, gyatra gyom.
 Megitattál, megetettél,
 s levél sár, árny-alom.

Neked is föld. És neked is színek.
 Részeim voltatok,
 mégis egyszerre veszítek
 vissza, ami vagyok.

Törlesztgethetném máshogy is.
 Vénperc percentesen.
 De félek, egyenkint elfogy és
 semmim sem leszen.

Ezért nem verset írok itt,
de adóslevelet
romló testemről, amit
nekem hitelezett

egy árnyék, kiről csak azt tudom,
hogy fény, fű és levél.
S kinek meghalni tartozom
már az életemért.

(Kötetben: 1982)

❖ *Arccal a földnek* ❖

*Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Órák tisztességes, csak légyen utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg a bolla:
Mindenütt felyül ég, a föld léssen alsó.
(Zrínyi Miklós)*

Arccal a földnek, ahogy éltem,
élek, élő, a föld alatt,
fekete kátránypapír-éjben,
hol nem megy le, s nem kel fel a nap,

mert ragyog örökkön örökké
földdel teli szívem helyén
napvilág-hallhatatlan röggökké
fényesedett ember-remény,

fejjel lefelé nőnek, égnek
a füvek, lombozik a fa,
és földben száll a földnek, égnek
minden csillaga, madara,

a föld alatt fordult az égbolt,
változik nappal, éjszaka,
a fönti ég csak sötétség volt,
vagy a napvilág látszata,

kátránypapír-fekete éjben,
hol nem ment le, s nem kelt fel a nap,
arccal a földnek, ahogy éltem,
élek, élő, a föld alatt.

(Kötetben: 1991)

Karácsony-esti vers

Istennel játszom. Már mióta
játszik az Isten velem.
Karácsony este van. Ezer év óta.
Ülünk egy csendes szegleten
valamelyik világ zugában.
Játszom Istennel s ő velem.

Csillagok, játékvonatok
futnak közöttünk, körbe-körbe.
A halál áll és szalutál.
Vén bakter, háborúkkal megtömté
föld-csibukját, s most nem pipól.
Áll a halál és szalutál.

Talán most kéne neki szólni.
De szívem szúr. Torkom szorul,
Adja vissza! De a szám néma:
halálul, se gyerekkorul
nem tudok. Nincs csoda-morféma.
Torkom szúr. Szívem szorul.

Minthacsak értene, megmozdul
Isten. A végtelen hiány.
A világűr helyébe a nincsen
valami mássá visszaáll.
Katonaköpenytejút, s egy szó.
Fekete luk a homlokán.

Közben az idő zuhog zölden.
Karácsony van. Mint valaha.
De valami szívemben csörren.
Ránézek. És már sehova.
Előttem, mögöttem, köröttem
felemelt karral áll a fa.

(Kötetben: 1991)

Utassy József

Ózdon született 1941-ben, BükkSZenterzsébeten nevelkedett félárván; apja a háborúban esett el. Egerben érettségizett, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar–népművelés szakos diplomát 1967-ben. 1972-ig diákkotthonban volt nevelőtanár, azóta szellemi szabadfoglalkozású író. Tagja a Kilencek költőcsoportjának. Első verseskönyve 1969-ben jelent meg. Gyűjteményes kötetei: *Júdás idő* (1984); *Irdatlan ég alatt* (1988). Fontosabb újabb könyvei: *Keserves* (1991); *Fény a bilincsen* (1994); *Kálvária-ének* (1995); *Földi szivárvány* (1996); *Szép napkeltő bolnap* (1999). Gyermekverskötetei is megjelentek. Bolgár költőket fordít. Fontosabb kitüntetései: József Attila- és Déry Tibor-díj.

A hatvanas évek első felében a pesti bölcsészkar hallgatói közül – mint általában – sok fiatal készült költőnek. Azokban az években meglehetősen nehéz volt a pályakezdés, az első kötet publikálása. Az 1968-tól megjelenő antológiák sem mutatták a nemzedéki önszerveződés jeleit, egyetlen kivételtől eltekintve. Véletlenül éppen kilenc fiatal, akik megismerve egymást és egymás verseit is, úgy döntöttek, hogy ragaszkodnak az együttes megjelenéshez. Többéves küzdelem után érték csak el céljukat: 1969 karácsonyán jelent meg az *Elérhetetlen föld* című antológia Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek (Molnár) Imre, Rózsa Endre és Utassy József írásaival, Nagy László ajánlásával: „*Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.*” Ennek az utolsó mondatnak szép metaforájába 1956 is beleértendő. Érzékeltette ezt az irodalompolitika is: gátolta, tiltotta megjelenésüket. Utassy József második kötete például öt év késéssel jelenhetett csak meg, *Zúg március* című versének nyilvános előadását nem engedélyezték. A Kilencek irányzatos nemzedéki csoportként nem működött igazán, ám éppen ez tartotta őket mindmáig együtt. Második antológiájuk 1982-ben, a harmadik 1994-ben jelent meg, azonos címmel.

Utassy József első könyve, a *Tűzem, lobogóm!* ugyancsak 1969-ben jelent meg. Erőteljes, egészében máig vállalható kötet ez, jellegzetes költői jegyekkel. A Kilencek az induláskor legfontosabb szellemi és költői vezetőjüknek Illyés Gyulát, Juhász Ferencet és Nagy Lászlót tekintették. Utassy számára Illyés és Nagy László a kiindulási alap, vagyis a látomásos és a tárgyias szemléletet ötvözte együvé. Igaz, ez még általános nemzedéki sajátosság, a szemlélet megnyilatkozási módja egyénit igazán. Utassy költészete kikiáltó, megnevező jellegű. Nem rejtélyesnek, megismerhetetlennek tartja a világot, hanem átláthatónak és megérthetőnek, ahol bejárható a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közti út, így ki nyilvánítható az ideál és a valóság közti távolság, sőt: szakadék is. Hiszen a világ drámai-

sággal telített. Nemcsak a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sorozatossá tette a drámai léthelyzeteket. Kötelességének érzi néven nevezni és kikiáltani ezeket, nem feledve, hogy az emberi életutat a harmónia szakaszai, percei is jellemzik.

A hatvanas évek légköre, a választott mesterek egyaránt indokolják a közéleti lírai vonulatot, a politikai költészetet. Utassy – és a Kilencek, továbbá Petri György és mások is – lírájában erőteljes volt a kritikai hang. A magát szinte tökéletesnek hirdető pártállam és annak vezetői ellenszenvvel fogadták a bírálatot. Petőfi Sándor ars poeticáját a XIX. század költőiről mindenki megismerte már kisdíák korában. A költő jövőképét az akkori ideológia a szocializmussal azonosította. Utassy verse viszont egyértelműen azt vallja, hogy Petőfinek fel kell támadnia, s újra elmondania ugyanazt, mert nem valósultak meg elképzelései. A nép képviselői visszaélnek a nép nevével és akaratával, az új hatalmi osztály semmivel sem különb a réginél.

Szükséges, hogy „Petőfi” szóljon még egyszer a szabadságról. A vers a márciusi ifjak szellemét idézi meg, s 1956 októberének hőseit is: kimondatlanul is forradalomnak látatja tetteiket, azaz egy tabut érint. A vers központi értéke a szabadság, ami hiányzik, s aminek a hiánya elviselhetetlen. Ez az eszmekör és ez a hiányérzet válik a költői világkép legfőbb tartalmává. Mintha egy új *Nemzeti dal* szólalna meg. Minden sora hangsúlyos, gyakoriak a felszólítások, még a kijelentések is bujtogató, már-már felszólító jellegűek. Cselekedni kell! – hirdeti a költő, de tudja, hogy az igazi cselekvés szinte lehetetlen ebben a korban. Ezért fordul Petőfihez: legalább a legnagyobb példát felmutathatja, ezzel is mozgósíthat. Ezt a jelleget erősíti a vers többé-kevésbé szabályosan jambikus ritmusa is. Valószínűsíthető, hogy ez a költemény hatással volt később Nagy László *Föltámadt piros csizma* című alkotására, amely ugyancsak Petőfi hiányáról, jelenlétének szükségességéről szól.

A Petőfi Sándorhoz fordulás nem alkalmi elszánás eredménye. Utassy József számára ez a költőmodell a legrokonszenvesebb, ennek jelenkori lehetőségeit keresi. Márciusban született, így egyszerre érezheti magát a tavasz és 1848 örökösének.

A második kötet, a *Csillagok árvája* (1977) egyértelműen visszaigazolta az elképzelés helyességét: nemcsak a költői pálya vált vitathatatlanul rangossá, hanem a korszak lírája is számon tartandó értékkel gazdagodott. A kötetnek két mottója van. Az egyik azonos Petőfiével: „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.” A másik szerzője Rimbaud: „Mert ÉN – az mindig valaki más.” Magánlét és közéletiség, az egyén üdve és az emberiségé, továbbá önazonosság és változás, testvérlelkűség és magunkba zárkózás fogalmaira nyitnak távlatot az idézetek. A teljes emberi élet igényére, amit tömören fejez ki például az *Apollinaire* a nincs, a van és a lehetne összefüggéseiben. Ez az ars poetica történet- és létfilozófiai szinten is értelmezhető, s politikai jelentésköre is van. Ha úgy tetszik, többek közt, a *Zúg március* is értelmezi. A kötet nagy költői összegzései a *Tengerlátó*, a *Magyarország!*, a *Pobárköszöntő* című művek.

Ez utóbbi vers is közvetlen ars poetica. A pohárköszöntő ma már nem irodalmi műfaj. Lényege a rövidség, állhat akár egyetlen mondatból, többnyire felkiáltásból. Utassy verse a költészetet „köszönti”. Az egyetlen mondatnak a lényegét kellene közölnie, azt az axiómát, amelytől minden megvilágosodhat, értelmet nyerhet, amely igazolja a költő akár tragikus sorsát is. Az indítás háromszor ismétli meg ezt az igényt, aztán még kétszer olvasha-

tó ez a hármas, mire megszületik a válasz, amely az általánosságnak ezen a szintjén a lehető legpontosabb:

*EMBERNEK MAGYART,
MAGYARNAK EMBERIT!*

Vagyis akárhány mondatot ír le a költő, mindegyik mögött ennek a művészi és erkölcsi tartásnak kell rejtőznie. Nem tudható, Utassy József e költemény megírásakor gondolt-e Illyés Gyula híres *Egy mondat a zsarnokságról* című alkotására. Az egyetlen, különösen hosszú versmondat is arról szól, hogy a huncut kis hóhérok, a vakok, a süketek, a bilincselők világából el kellene jutni a Szabadságéba. A vers sorstörténete ugyanakkor azt is kifejezi, hogy egyetlen igaz mondatnak komor egzisztenciális következményei lehetnek. Tudja ezt jól a *Pohárköszöntő* is:

*ha holnap
bangot se lehet mondanod.*

Utassy József felfogása szerint az emberlét alapvetően a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hármas hálórendszerében működik. A versben a költői sors tragikumája jeleníti meg a személyiséglétet, ebből a sorsból születik meg a mű, az egyetlen mondat, amely nemcsak az egyik vagy a másik, hanem mindhárom vonatkozást, réteget megragadhatja, s ha erre képes, akkor megéri minden szenvedés.

Maga a *Pohárköszöntő* is egyetlen mondat, „*félíg földi, / félíg csillagárva*”. Az indító lendület végig kitart, a kettőspontok, felkiáltójelek tagolják, de nem szakítják meg a szöveget. A sorok többnyire rövidek, de változó hosszúságuk mozgalmassá teszi már olvasva is a szöveget: zaklatottság és kiegyensúlyozottság határvidékén járunk, az ünnepi izgalmat (köszöntő!) a végső kimondás biztonsága oldja fel. A vers tere egyetemes: a világűr jelenik meg: a Hold, a csillagok, a bolygók, a fényévek, másrészt a Föld és a tenger, s végül a konkrét hely, ahol az Ember „*bilincsel együtt / töri a tengerit!*” Egymástól távoli jelentéskörök különleges hatású összekapcsolása ez a mondat. Alapjelentése csak az lehet, hogy a hasznos, az alkotó munka – a termés betakarítása – egyúttal a szabadságot is közelebb hozza számunkra. Ha kimondjuk az egyetlen, árva mondatot, szabadnak érezhetjük magunkat.

Költészetünkben nem számít különlegesnek a haza szerelmesként való megszólítása, bár gyakoribb az édesanyával való hasonlítás. A *Magyarország!* azonban egy egész versre kiterjeszti a haza és a szeretett lány iránti érzés párhuzamosságát, mindezt úgy, hogy a kapcsolat mindkét szinten tragikus elemekkel telített. Belejátszik a versbe az anya-motívum is. Az indító – és lezárásként megismételt – kép az Ómagyar Mária-síralomból közismert: az Anya felmagasztalja és siratja tragikus és mégis fenséges sorsú Fiát. A szép kifejezés itt a hazára-szerelemre vonatkozik. Ez a haza azonban nem bánik méltóan fiával: elűzi őt, a „napkeleti vőlegény”-t. A második sorban belép a versbe egyik legismertebb népballadánk, a *Kádár Kata* (*A két-kápolna-virág*). Ott az anya űzi el édes fiát, mert az szégyen leányt szeret. Búcsúzáskor Kádár Kata keszkenőt adott a fiúnak: ha az vörösre válto-

zik, akkor ő halott lesz. A gonosz anya tőba gyilkoltatta a lányt. A „pirosra vált kendő” miatt a fiú visszafordult, kedvese után ugrott a tőba. Ezután

*Egyiköt temették ótár eleibe.
Másikot temették ótár báta mögi.*

*A kettőből kinőtt két kápóna-virág,
Az ótár tetején esszekapcsolódtak*

Ennek a balladának a története sejlik mindvégig az Utassy-vers mögött. Ha a *Magyarország!* cím és annak versbeli ismételése elmaradna, alighanem elbizonytalanodnánk, hogy nem csupán ballada-parafázisról van-e szó, amelyben a halálban való egyesülés motívuma keveredik az életre varázslásával. Igaz, akkor is felfigyelhetnénk arra, hogy a ballada szinte földönjáróan mítoszi világába sokkal ősbibb elemek is beépülnek. Illés kocsis lehetne az előzőtt legény inasának a neve csupán, de hát „hadak csillagporos útjá”-ról tér vissza mennydörögve e fogat, vagyis erre rámintázódik az ószövegségi Illés próféta alakja, akit Ady Endre is megidézett: Illés szekerén rohanva ég és föld, s egyúttal élet és halál határán léteznek azok, kiket az Úr „nagyot sújt és szeret”. Életnek-halálnak ez a szétválaszthatatlan együttlátása jellemzi az Utassy-vers szemléletét is. A ballada hősei halálukban virággá válnak, a szerelem mindenhatóságát hirdetik. A haza azonban nem pusztulhat el, még elcsapott, kitagadott fia is mennydörögve és szerelmi vallomással tér vissza, hogy életre keltsen, megakadályozza eltemetését. A szeretők eggyéolvadása és a hazaszeretet kölcsönösen értelmezi egymást, s a közismert népdalra való utalás („Tavaszi szél vizet áraszt, / virágom, virágom”) a kápolnavirágot életvirággá változtatja, az újjászületést érzékelteti. A himnusz, a sirató és a szerelmi dal műfaji és hangulati elemei épülnek együvé a *Pobárköszöntő*-ével rokon felépítésű költeményben.

E költői világ tágasságát az is mutatja, hogy az alapvetően drámai beállítottságú világképtől nem idegenek a harmónia, az idill megjelenítésének alkalmai. Példáan alkalmas műfaj lehet ehhez a dal: a német tengerparti fürdőhely nevét címében viselő *Warnemünde* például. Már e korai műben meghatározó a tenger motívuma s vele kapcsolatban a szabadság, amely itt nem hiányként, hanem elérhető célként jelenik meg. Az idill, a harmonikuság kifejezésére az antik formák alkalmasak. A *Nyárutó* az évszak tökéletességét énekli meg, méghozzá ravaszul tördelt disztichonokban: a pentameter sorok kettéválnak és a félsorok rímelnek. Ezzel még dallamosabbá és „pannóniaibbá” válik a szöveg. Az idill mellett a játékoság is áraszthat harmóniát. A Weöres Sándort köszöntő *Meleg zsák* méltó hommage.

CSONTOS JÁNOS: *Együtt és külön. (Interjúk a Kilencekkel.)* 1990. ♦ *Curriculum vitae.* 1995. 448–472. ♦ KIS PINTÉR IMRE: *Helyzetjelentés.* 1979. 242–247. ♦ *Fiatal magyar költők 1969–1978.* 1980. (Kortársaink sorozat, bibliográfiával.) ♦ KORMOS ISTVÁN: *A vasmoszár törője alatt.* 1982. 193–208. ♦ GÖRÖMBEI ANDRÁS: „Ki viszi át...?” 1986. 229–246. ♦ VASY GÉZA: *Tárgyiasság és látomás.* 2000. 117–125.

❖ *Zúg március* ❖

Én szemfedőlapod lerántom:
kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

Zúg Március, záporos fény ver,
suhog a zászlós tűz a vérben.

Hüvelyét vesztí, brong a kardlap:
úgy kelj föl, mint forradalmad!

Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!

(Kötetben: 1969)

❖ *Apollinaire* ❖

Írni arról kell, AMI NINCS!
Mert ami nincs, vallom, LEHETNE!
Erre tanított a BILINCS:
AZ AMI VAN muszáj szerelme.

Figyel kikericseivel,
a kerek éggel mered rám:
— igazam van, te francia?!

Bólint, s fölsüt Apollinaire
koponyáján a vaspánt.

(Antológiában: 1969)

❖ *Magyarország!* ❖

Világ Világa,
Szerelem Kápolna-virága,
Nekem
Édes Egyetlenem,
Hozám,
Te Drága!

Kérdezd Illés kocsisomat,
honnán mennydörög e fogat,
mért is tértem meg-vissza hozzád,
mind kiforgatva sírodat:

Magyarország!

Én,
a te fényed,
napkeleti vőlegényed,
kit elcsaptak a háztól csúnyán,

ím,
itt fekszem rádvirradva,
pannon melled málnás csúcsán,

hogy combjaid holtágában
ülnék tort kesergőn:
Hadak csillagporos Útján
pirosra vált kendőm,
pirosra vált kendőm.

Ha százszor is kitagadnak,
én temetni el nem hagylok:
kihívón

keresztbe fektetlek a síron!
sárig szomorúfűz hajad
tíz ujjal vidítom.
tíz ujjal vidítom.

Micsoda kilátás nyílik tűzhányó melleidről!

Vakon is látom:
én az oltár előtt,
te az oltár mögött,
virágom, virágom.

Úgy
ölelsz át,
sejtjeim fájnak,
hátadba körmeim holdvilágárkot vájnak,
ezeregy fényévnyi sáncot
mai,
holnapi bizáncok
ellen,
hogy védd magad:
Szerelmem,
Szerelmem Kápolna-virága,
Nekem
Édes Egyetlenem,
Világ
Világa.

(Kötetben: 1977)

❖ *Pohárköszöntő* ❖

Egy mondatot,
egy mondatot csak,
csak egyetlen mondatot,
egy árva mondatot, ha holnap
hangot se lehet mondanod,

hangot se,
mert a pályabér
nem ám az ének örökzöld ága,
dehogyan lesz az az ág
babér:

huncut kis hóhérok mennek előre
szavaid tisztásán
nyakadért,

s ő,
igen, Ő:

Ki a Holdra Föltett,
úgy rúgja alólad ki a Földet,
hogy elzúg talpad alatt a szél,

s függsz majd:
egy vízszintes mondatért!

egy mondatot,
egy mondatot csak,
csak egyetlen mondatot,
egy árva mondatot a Sorsnak,

hogy hallják a vakok:
kimondatott!
lássák a süketek:
leíratott!

egy mondatot,
egy mondatot csak,
csak egyetlen mondatot:
egy félig földi,
félig csillagárvát!

arról,

mit tündököl a tenger,
bár ismered jól holdalattiságát

a csillagosban,
hol fényévek a rések,
földiek mégis
az űri keringések,

földiek,
mert iker,
mert iker bolygó
a Plútó és a Péntek,

nagy idők síkján,
az őszi földön,
hol Szabadságot
az Ember úgy nyer itt:

bilinccsel együtt
töri a tengerit!

egy mondatot,
egy mondatot csak,
csak egyetlen mondatot,
egy árva mondatot ragyogj csak:

EMBERNEK MAGYART,
MAGYARNAK EMBERIT!

(Kötetben: 1977)

❖ Warnemünde ❖

Kék öbölben lengő
tengeren tekergő
fehér lombú erdő
fehér lombú erdő

Hol az áldozó nap
égelján fölborult
piros motorcsónak
piros motorcsónak

S kagylóhéj az égbolt
az ember homokszem
körémgöngyösül a világ
bárhová menekszem

Markomban vérhólyag-
meduzák lüktetnek
fia nyugtalan kisfia
vagyok a tengernek

Mellemre tetovált
gyönyörű albatrosz
szállj el velem kék szabadság
emelj föl magadhoz

Csillaghorgonyoddal
én legkisebb matróz
hadd kössem csavargó békénk
örökre a parthoz

Kék öbölben lengő
tengeren tekergő
fehér lombú erdő
fehér lombú erdő

(Kötetben: 1969)

❖ *Csillagra zárt egek alatt* ❖*In Memoriam Prometheus*

Isteni tolvajok ivadékát,
a Bükkhöz láncra ne verj engem,
gyáva véretem se futamítsd meg:
hazám, keselyűm, szerelmem!

Itt, e csillagra zárt egek alatt,
hol csak a cellám lenne tágabb,
kímélj a kaukázusi kintől:
Huszedik Század!

Írott kövekből szikrák ha pattan,
ne vakítsd meg a látnoki lángot,
taplóba tüzet ne törpítsd:
nem zsarátnok!

Túl a meglöpött mennyei máglyán,
pokoli kikelet heve fűt rég.
Fenyvesből gyászt, koporsófákat
dönt ki a fűrés.

Halál varjai, holló-nagy pernyék
riognak rólunk a csillagokhoz.
Hallod ezt az őszt, Kaukázus?!
Károgo károgo rám a kozmosz.

(Kötetben: 1977)

❖ *Fény a bilincsen* ❖*Pilinszky Jánosnak*

Isten?
azt mondd:
Isten?!

Mondd csak!

Ő az én
egyetlen
Nincsem.

De nézz
e paradicsomi pogány párra,
ha félsz!

Oly igen árva.

Se istene már,
se csillagi társa.

Csak látomása van,
látomása.

Isten:
első és utolsó metaforánk!

Hidd
vagy ne hidd el.

Holt hadak útkeresztjén az időt,
ha látni vélem,
őt látom,
őt:

ki fény a bilincsen.

(Kötetben: 1977)

❖ *Meleg zsák* ❖

Weöres Sándornak

Sándor-nap!

Hevülnek a hatalmas zsákok,
lihegnek a fény trógerai,
zsákolnak.

Mintha iszákot,
vállamra vetek én is egy zsákot!

— Quo vadis?
— Wohin gehst?
— Kudá igyas?
— Hová mész?

Viszem
Weöres Sándornak.

Van benne: Ü!
Panyigai.
Meg kéknyelű!
Venyigei.

Van kóc,
kenderből!

S kicsobbantottam a tengerből:

cepelek öt kila ángolnát,
hátha jókedvre hangolnák.

(Kötetben: 1977)

❖ Nyárutó ❖

Hát csudaszép ez a nyár: csupa fény, csupa árny, csupa ritmus!
Berkenyebokrok alól
sárgarigózene szól.

Hangos a völgy, tele van még szilvaszedőkkel a hegyhát.
Fülledt lombok alatt
zsendül az őszibarack.

Őszül a zöld fűszál, libanyáj pepitázza a tarlót.
Vedlik az ostrom is,
száll síhederkorom is.

Meg-megroggyan a zsák, hazagondol már a malomból.
Szérűn tyúkjaival
szunnyad a szalmakazal.

Csönd van. Fényes csönd. Gyönyörű harkály veri mellem.
Hej, görögök, latinok!
Kopp, kipikopp, kipikopp.

(Kötetben: 1992)

Nádas Péter

Budapesten született 1942-ben. Szülei – apja fölemelkedő, majd lecsúszó munkáscsaládból származik – részt vettek a munkásmozgalomban, 1945 után középvezetőként dolgoztak. Édesanyja 1955-ben hunyt el, édesapja 1958-ban lett öngyilkos: nem tudta elviselni az ötvenes évek visszaállását, amelynek egyszerre volt cselekvő és szenvedő részese. Az árvagyerek félbehagyta technikumi tanulmányait, és fényképész szakmát szerzett. 1961–1963 között fotóriporter, majd – miközben az újságíróiskolát is elvégezte – a *Pest Megyei Hírlap* munkatársa 1969-ig. A *Biblia* című elbeszéléssel mutatkozott be s keltett feltűnést 1965-ben. Dolgozott más lapnál, a győri színháznál, de többnyire írói munkájának élt. A Kádár-korban ellenzékiként tartották számon, első regénye (*Egy családregény vége*, 1977) csak öt év késéssel jelenhetett meg. Nagyregényének megjelenése óta (*Emlékiratok könyve*, 1986) a kortárs irodalom egyik legjelentősebb alkotójaként tartják számon – a sokasodó külföldi kiadások révén nemzetközi méretekben is. Kitüntetései közül legjelentősebb az Osztrák Állami Díj az Európai Irodalomért (1991) és a Kossuth-díj (1992).

Már indulásakor érett és fegyelmezett formakultúrájú alkotó. Elbeszélései (gyűjteményük: *A Biblia és más régi történetek*, 1988), említett regényei, drámái (*Szintér*, 1982; *Találkozás, Takarítás, Temetés*), esszéi és kritikái (*Nézőtér*, 1983; *Az égi és a földi szerelemről*, 1991; *Talált celli*, 1992; *Esszék*, 1995; *Kritikák*, 1999 stb.) újszerű, ám régóta vártnak nevezhető elképzelések alapján születtek meg. Az író nagy erővel kötődik a magyar és a világirodalom legértékesebb hagyományaihoz, s eközben összetéveszthetetlenül saját világot épít. Legközvetlenebb mesterei Thomas Mann és Marcel Proust. Továbblépett a magyar epika két legnagyobb hagyományán, mintegy megszüntetésükkel emlékeztet rájuk. Tehát se nem lírai, se nem anekdotikus, hanem minden rétegében gondolati-lélektani prózát hoz létre. Olyan újítók voltak rá komoly hatással, mint Déry Tibor és Mészöly Miklós. Abszolút epikus, aki teljes világot teremt, amely gondolati-érzelmi anyagának szerteágazó sokarcúságában is egységes, életanyagában messzemenően reális tapasztalati anyagot sűrítő, emberszemléletében és alakformálásában következetesen moralista, ám sohasem moralizáló. Jelmondata lehetne a latin mondás: *Nihil humani a me alienum puto*, azaz: semmi emberit nem tartok magamtól idegennek. Vonásoknak és választásoknak, ösztönvilágnak és tudatosságának, a kommunikáció ellehetetlenülésének és mégis szükséges voltának, pokolra hullásnak és kimenekülésnek gazdag rajzát adja nyelvileg is összetéveszthetlenné formált világában.

Emlékiratok könyve

Nagyregényén közel tizenkét évig dolgozott. A keletkezéstörténetről legrészletesebben *Hazatérés* című esszéjében vallott. Az akkor keletnémet tengerparti Warnemündében járva azt képzelte el, hogy a nyugdíjas Thomas Mann ide kap szakszervezeti beutalót, s visszaemlékezik ifjúkorára, amikor is itt egy fiút szeretett, akit egy másik fiú féltékenységből megölt. E látomásból nőtt ki a regény egyik szála, egyik emlékirata: a regénybeli elbeszélő regénye.

Az *Emlékiratok könyve* címének többes száma a mű lényeges tartalmi-szerkezeti sajátosságára utal. Nyilvánvalóan nem antológiászerű gyűjteményről van szó: a szigorúan megkomponált mű egymástól látszólag messze eső rétegei is szétszakíthatatlanul kapcsolódnak egymáshoz. Ugyanakkor az *Emlékiratok könyve* nem egy Nádas Péter nevű személy emlékirata, dacára annak, hogy bizonyos – s nem is jelentéktelen – műbeli elemek az életrajzzal azonosíthatóak-rokoníthatóak mind a cselekmény, mind a gondolati-érzelmi anyag szintjén. Annak ellenére, hogy a mű központi szerepű Elbeszélője névtelenül van jelen mindvégig, amit akár a Szerzővel való azonosságként is értelmezhetnénk.

Az Elbeszélő alaphelyzete: három év múltán felidézi mindazt, ami egy berlini őszön történt vele. Megtudjuk, hogy Kelet-Berlinről van szó, az elbeszélő magyar, aki egy ottani színház életét tanulmányozza ösztöndíjasként. Későbbi közlésekből az is kiszámítható, hogy 1972-ben járunk. Az Elbeszélő harmincéves, író, aki érdeklődve figyel egy középkorú jeles színésznőt, Theát. Thea egy fiatal költő, Melchior szerelmére vágyik, a férfi azonban homoszexuális, s megismerkedve az Elbeszélővel, őt fogadja otthonába. Az Elbeszélő–Író feljegyzéseket készít a színházi próbákról, ezeket azonban később megsemmisíti. Ugyanakkor egy regényen dolgozik – meglehet, ekkor még csak képzeletben –, amelynek főhőse Melchior nagyapja lenne, amint ifjan Berlinbe érkezik.

A teljes mű második vonulata ez a regény. Ennek főhőse egy harmincéves írogató fiatalember, aki jegyesétől elbúcsúzva egy tengerparti üdülőhelyre utazik, azzal az ürügygel, hogy írói terveit szeretné megvalósítani – a tervezett házasság előtt. Itt, Heiligendamm-ban felötlenek benne gyermekkori emlékei: tízévesen éppen itt üdült a szüleivel. Mint az elszórt adatokból kinyomozható, a két idősíki: 1878, a kettős császár elleni merénylet éve és 1898. A fiatalember Thomas Toenissen. Édesanyja gyerekkorában elhunyt, apja kéjgyilkosságot követett el, majd öngyilkos lett. Az ifjú terheltnek, betegnek véli magát, s valójában a házasság elől menekül, bár elutazása előtt felkereste őt menyasszonya, Helene, s akkor egymáséi lettek (*Isten tenyerén ülünk*). Az üdülőhelyen szexuális orgiákba keveredik, amelyeket a tüdőbeteg svéd vendég, Gyllenborg rendez. Amikor az inasgyerek lelövi a svédet, Thomas csak nehezen tudja a rendőrség gyanúját elaltatni. Nagyban segíti ebben az, hogy éppen ekkor kapja meg Helene levelét, amelyben értesíti, hogy gyereket vár, s kéri: minél előbb tűzzék ki az esküvő időpontját. Thomas azonban nem haza, Berlinbe utazik, hanem külföldre menekül, részben a házasság elől, részben mert retteg a gyilkosságban való közvetett részvétele következményeitől, részben korábbi, tíz éven át tartó anarchista múltja miatt. Thomas mint emlékiratíró annyit árul el még magáról, hogy hosszú évekkel később veti papírra emlékeit, s ekkorra már „egy megváltoztatott, minden szenvedélytől és kicsapongástól mentes, tiszteletre méltónak tartott életet” mondhat magáénak.

A teljes mű második vonulata az Elbeszélő gyerek- és kamaszkorának, az eszmélés esztendeinek felidézése. Ez az időszak 1953 és 1957 közé esik. Az Elbeszélő édesapja államügyész, aki fontos szerepet vitt a koncepciók perében. Édesanyja ez időben már súlyos beteg, mellét leoperálták, 1955 tavaszán meghal. A Szabadság-hegyen laknak, Rákosi Mátyás szigorúan őrzött házának-kertjének közelében. Az emlékezések kezdő időpontja Sztálin halála (1953 márciusa), amikor az iskolában az egyik fiú, Krisztián a vécében posztarablónak nevezi a halottat, s ennek fiútanúja lesz az Elbeszélő is. Mivel ő kádergyerek, Krisztián megkéri, hogy ne árulja el őt – ami egyébként az Elbeszélőnek, aki titkon „szelermes” Krisztiánba, eszébe se jutott volna.

A kamaszkor felgyorsult esztendeire való emlékezésből egy nevelődési regény bontakozik ki. Az Elbeszélő 1953-ban hatodik osztályos, 1956 őszén első gimnazista, tehát 11–15 éves. Meghatározó kapcsolatai a szülőkkel (háttérben a nagyszülőkkel), a barátokkal és a lányokkal formálódnak, s rátalálások és elszakadások állandó hullámmozgásában mutatkoznak meg. Három fiú fontos számára: a már említett Krisztián, aztán Kálmán, aki az 1956-os forradalom első áldozatainak egyike lesz, s Prém, aki főként Krisztiánnal barátkozik: mindketten katonának készülnek. A lányok is hárman vannak: Hédi, Maja és Lívia. Az Elbeszélő ez utóbbiba szerelmes leginkább, ám mindhárom lány tetszik neki. Majával, akinek apja a katonai elhárítás tábornoka, kémjátékot űznek: szüleik iratai közt kutakodnak, hátha találnak valami leleplező adatot. (Csak az előéletükről, szerelmi kapcsolataikról tudnak meg számukra még nem illő dolgokat.) Vele jut el az ölelkezésig is, viszont amikor 1955-ben világgá indul, Líviától búcsúzik el.

A társkapcsolatok az érzelmek kibontakozásának, a velük való együttélés megtanulásának állomásait mutatják. A szülők esetében az elszakadások és rátalálások hullámmozgása egyirányúvá válik: az elszakadás lesz a döntő. Nem haláluk miatt, még előbb bekövetkezik a kapcsolatok megromlása. Az apa és az anya kettőse ifjúkorukból még két személyllyel egészül ki: Hamar Jánossal és Stein Máriaival. Ez utóbbi mindkét férfi szeretője volt, s vonzalom alakult ki Hamar és az anya között is. Az Elbeszélőben erős a gyanú, hogy az igazi apja Hamar János. Hamar és Stein a törvénytelen ségek ártatlan áldozatai. Amikor Hamar öt év után szabadul, és felkeresi az anyát, az iskolából hazatérő Elbeszélő rájuk nyit. A beteg ágya előtt térdeplő férfit nem ismeri fel, de a helyzetet értelmezi. A további történések, a halálos ítéletet annak idején kérő ügyész-apa és a most kiszabadult Hamar szembesülése, a beteg édesanya érzelmi csődhelyzete készíti végül arra a fiút, hogy világgá induljon. Líviának azzal indokolja elhatározását, hogy „*az anyámnak a szeretője fontosabb*”. Az apjával kapcsolatos rossz előérzetek is a szembesülési jelenetben kezdenek megfogalmazódni. Az eddig hatalmasnak tudott férfi szánalmasnak mutatkozik, s a fiú ekkor érzi először azt, hogy igazi apja most szabadult a börtönből. A végső elszakadás azonban nem ekkor, hanem az 1956-os forradalom napjaiban következik be: sem érzelmi, sem gondolati értelemben nem tekintheti már az Elbeszélő apjának azt, aki politikustársával együtt romlásba vitte az országot, aki(k) miatt a forradalom kiobbant. Ugyanakkor az apa is belerokkan mindabba, amit tett és ami történik, s 1956 karácsonyán öngyilkos lesz. Az Elbeszélő teljesen árvává válik, gyakorlatilag egy időben a forradalom mámoros, később soha el nem feledhető élményével. Mindez „koravén” felnőtté teszi őt. E felnőtt-

nek nincs már szüksége pótapára, egy esetlegesen megtalálható igazira, s így 1957 tavaszán végül is nem kérdi meg a börtönének után mániákussá váló Stein Máriától, hogy vajon ki az ő igazi apja, pedig ezért keresi fel a nőt; s nem reflektál a Montevideóban diplomatáskodó Hamar János levelére sem, amelyben hívta őt magához, akár véglegesen is. Ez a levél „nagyon későn érkezett”.

Helyet kap a regényben még egy negyedik visszaemlékezés is. Az utolsó előtti fejezet Krisztián emlékirata. Tőle értesülünk a Berlinből hazatérő Elbeszélő további sorsáról. Krisztián a repülőtéren talált rá a letargikus céltalansággal üldögélő férfira. Elvitte őt két nagynénjéhez, akik egy Duna menti faluban, egy régi kúriában éltek. Az Elbeszélő itt írta az emlékiratait. Ezt „rendezi sajtó alá” Krisztián, miután barátja egy gyanús baleset, rendőrség által fel nem derített gyilkosság áldozata lett. Megtudjuk azt is, hogy megbékélt. Figyelmes, de zárkózott emberré vált: „*olyan lett, mint egy pontosan érző és pontosan gondolkodó, nagy fordulatszámra állított gép.*” Ugyanakkor megtért, úrvacsorát vett a református lelkésztől, s egy öngyilkosságból megmenekült fiatalemberrel barátkozott, aki aztán teológiára jelentkezett. Krisztián emlékiratából (*Nincsen tovább*) az ő életútját, néhány fontos emlékét, személyiségét is megismerhetjük. Elsősorban azt emeli ki, ami az Elbeszélővel kapcsolatos. Tehát a közös, általa részben másként átélt, másként megőrzött kamaszkori történeteket, illetve teljesen új elemként egy 1967-es moszkvai útját (közgazdász-külkereskedő volt), ahol sok év után véletlenül találkozott Elbeszélővel, aki egy művészdelegáció tagjaként érkezett a november 7-i ünnepségekre, s ahol megismerkedett későbbi feleségével.

Krisztián a maga elbeszélése után helyez el egy olyan fejezetet, amelynek a kéziratok alapján „nem találta” a pontos helyét, de – helyesen – zárófejezetnek érzett. A *Szökés* véglegesen egyévolvasztja Elbeszélő emlékezéssorozatának két áramlatát: a budapesti kamaszéveket és a berlini hónapokat. A cím szó szerint Melchior szökésére utal: Kelet-Berlinből Nyugatra szökött egy lezárt fémkoporsóban, még mielőtt Elbeszélő hazatért volna Budapestre. Az emlékezések berlini vonulata e szökés utáni léthelyzettel kezdődött, de nem árulta el, hogy hová lett Melchior. A kamaszévek rajza pedig azzal fejeződik be, hogy Elbeszélő felkeresi Stein Máriát, akitől nem az igazi apja kilétéről tud meg valamit, hanem az ávéhás kínzások történetével szembesülhet. Ezekről a nő most már talán haláláig se tud megszabadulni, nem szökhethet el előlük, csak az Elbeszélő hagyhatja őt magára.

A regény egyes rétegei, a három fő emlékirat fejezetekre tagoltan, azonos rendben követi egymást: Berlin, 1972; Heiligendamm, az előző századvég regénye; Budapest, kamaszévek hármasa ismétlődik a 18. fejezetig, amely után Krisztián emlékirata, majd a lezáró *Szökés* következik. A regény nem számozza, hanem címmel jelöli a fejezeteket:

Szabálytalanságom szépségei
Sétánk egy régi délutánon
Lágyan világított a nap
Távirat érkezik
Isten tenyerén ülünk
A fájdalom szépen visszatért

- (1.) Berlin
- (2.) „Regény”
- (3.) Kamaszévek
- (4.) Berlin
- (5.) „Regény”
- (6.) Kamaszévek

<i>Az eszmélet elvesztése és visszanyerése</i>	(7.) Berlin
<i>Sétánk folytatása, délután</i>	(8.) „Regény”
<i>Lányok</i>	(9.) Kamaszévek
<i>Melchior szobája a tető alatt</i>	(10.) Berlin
<i>Egy antik faliképre</i>	(11.) „Regény”
<i>A tűz nyomát fű nőtte be</i>	(12.) Kamaszévek
<i>Egy színházi előadás leírása</i>	(13.) Berlin
<i>Table d’hôte</i>	(14.) „Regény”
<i>Temetések éve</i>	(15.) Kamaszévek
<i>Amelyben Theának elmeséli Melchior vallomását</i>	(16.) Berlin
<i>Titkos örömiünk éjszakái</i>	(17.) „Regény”
<i>Nincsen tovább</i>	(18.) Krisztián emlékirata
<i>Szökés</i>	(19.) Berlin + kamaszévek

A regény önmaga keletkezéstörténetét a következőképpen adja elő: Elbeszélő 1972 őszét Berlinben töltötte. Itt egy regény terve foglalkoztatta (esetleg el is kezdte írni azt). Három évvel később, egy Duna menti magyar faluban „remetészkedve” kezdte írni az emlékiratait a berlini hónapokról, ezekhez illesztette hozzá a kamaszkori évek rajzát. Logikus, hiszen ezek magyarázatot kínálhatnak arra, miért vált éppen azzá, aki. Másrészt pedig, mint a kamaszévekben, Berlinben is az érzelmek zűrzavarát kellett átélnie, amibe majdnem belepusztult. Végül is, láthatóan, az mentette meg, hogy megírhatta élményeit. Az emlékiratok közé, mintegy dokumentumként, párhuzamként és ellenpontként beszötte az általa írt regényt is. Krisztián szerint a mű befejezetlen, ha nem hal meg a szerző, folytatna volna. Ez annyiban feltétlenül igaz, hogy a Berlin utáni évek és a fontosnak bizonyuló, az ötvenes éveket és Berlint is magyarázó moszkvai jelenetek nélkül lehetne bizonyos fokú csonkaság érzetünk. Krisztián emlékirata ugyanakkor egy másfajta életutat, életstratégiát, embertípust mutat be, s így nézőpontja is eltérő. Az ő megfogalmazása szerint: „*Ha életpályám ívét áttekintem, nem érzem magam egyedül e bonban. Ha barátom a kivétel, akkor én vagyok az átlag, s csak ketten együtt tesszük a szabályt.*”

A regény három fő rétege, bár világosan elkülönül egymástól, mégis következetesen utal egymásra. Az első fejezetek közben a szerkezeti-tartalmi rend megértése még gondot is okozhat, a műben előre haladva azonban egyre világosabban felismerhetők az egyes idősíkok sajátosságai és a közöttük való átjárás lehetőségei, a korrespondencia-elv következetes érvényesítése. Az sem gátolja a megértést, hogy egy-egy rétegen belül, sőt egyetlen fejezeten belül sem feltétlenül érvényesül a lineáris időrend. A regénybeli regényben a harmincéves Thomasban gyakorta felidéződnek tízéves kori élményei. A berlini emlékek felidézése-rekonstruálása a berlini tartózkodás befejeződésének közeléből indul. Mindhárom réteg megalkotottságában következetesen érvényesül a késleltetés: igen lényeges információkat sokkal később tudunk meg. A negyedik fejezetben, Berlinben egy táviratot kap az Elbeszélő. Háziasszonyának erőszakos fellépésére sem árulja el, mi áll benne. Csak a regény utolsó oldalán közli: a Nyugatra érkezett Melchior távirata ez, a sikerről tudósít. Így már az is érthető, hogy a Melchiort is jól ismerő háziasszonynak nem mond semmit.

Mindketten félnek a rendőrségtől s egymástól is. Még egy példa: a 6. fejezetben érkezik a furcsa vendég, a börtönből az édesanyához. Hogy ki ő valójában, azt csak a terjedelmes 12. fejezet utolsó nagy egységében tudjuk meg, az anyával való igazi kapcsolatát pedig sohasem. Cselekményvezetésnek és időbeliségnek hasonló játéka érvényesül a „regényben” is. Itt is van egy nagy, körvonalazatlan szimbolikusságban meghagyott titok: egy halott asszony, az egyetlen szerelem, akiről nem beszélhet Thomas, annyit azonban mégis elárul, hogy az asszony az ő atyai barátját szerette, ez a barát viszont a fiatalember iránt gyulladt szerelemre.

A „regény” és az emlékiratok motivikusan és szimbolikusan utalnak egymásra, a két külön életszakaszt tárgyaló két emlékirat-vonulat viszont nemcsak a zárófejezetben kapcsolódik közvetlenül egymáshoz, hanem a kulcsfontosságú *Temetések évében* is, ahol egy berlini villamosúton Melchior az ottani, 1953-as felkelésről kezd beszélni, majd Elbeszélő idézi fel részletesen a magyar 1956 általa megélt történetét. Alapközlése: „*tudbattam és tudtam, hogy ez forradalom, benne vagyok, forradalom, amit az apám, ha itt lenne, látná, és tudtam azt is, ő nem lehetne itt, nem tudom hol lehet, valahol szegyen-szemre meg kell bújni, éppen ellenkezőképpen nevezne el nekem.*”

Ne feledjük, hogy 1986-ban egy ilyen nyilvános közlés önmagában is forradalmi hatású volt. S a mű egészének ismeretében beláthatjuk, hogy bár Nádas Péter elsősorban nem történetfilozófiai és konkrét politikatörténeti kérdésekre figyel, hanem egy modern érzelmek iskoláját kívánt megalkotni, az *Emlékiratok könyve* az érzelmek mellett a Kelet-Európához csatolt közép-európai sors feledhetetlen megörökítése is. A kettéosztott Berlin egy természetellenesen berendezett világ szimbóluma, az ötvenes évek kisgyerekei óhatatlanul a politikai játszmák szenvedő részeseivé válnak, a hatvanas évek Moszkvájában – vagy Budapestjén – csak cinikusan vagy alkoholhoz menekülve lehet léteznie a gondolkodó értelmiséginek, azaz beilleszkedve, mint Krisztián, vagy a pusztuláshoz közelítve, mint az Elbeszélő, aki aztán végül mégis, megszenvedve sorsát, létrehozza az emlékiratokat.

Amely mű végül is történet- és létfilozófiai értelemben egyaránt a szabadságvágynak és a teljesség megvalósíthatatlanságának, a kudarcnak a kifejeződése. 1956 októbere a közvetlen tapasztalat szintjén teszi átélhetővé a szabadságot. A berlini történésorban a főszereplők megtekintik az operában Beethoven *Fidelió*jának felújítását. Az Elbeszélő és alkalmi francia ismerőse 1968-ról vitatkoznak, a magyar férfi a színpadra mutatva közli: „*láthatja, börtönből vagyunk.*” Ugyanakkor az szabadságában áll, hogy bensőséges kapcsolatot létesítsen az ugyanakkor és ugyanott megismert Melchiorral, persze szigorúan a négy fal között, titokban. Nyilvánossá maga az *Emlékiratok könyve* teszi mindezt, még utólag is úgy nyilatkozva, hogy „*az egyetlen emberi lény, akit szeretek, Melchior.*” Az azonos nemű emberek egymás iránti szerelmét e műben elsősorban tematikus elemnek célszerű tekinteni, az alkotói képzelet olyan látomásának, amely a szabadság utáni vágyat is kifejezi. De mást is. A mű *Bibliából* való mottója: „*Ő pedig az ő testének templomáról szól vala*” (János 2.21). E szavakat Jézus mondja, miután kiűzte a kufárokat a jeruzsálemi templomból. A szövegkörnyezetből kiderül az is, hogy e mondat a harmadnapon való feltámadásra, a test feltámadására, szentségére utal. Vagyis valami módon a halhatatlanságról, a halál elleni küzdelemről is szó van a regényben akkor, amikor két vagy több ember kapcsolata a döntő.

S e kapcsolatok igen ritkán egyértelműek, kiteljesedőek. Tipikusnak nevezhető alaphelyzet az, amelyben A szereti B-t, B szereti C-t, s a testi érintkezés A és C között jön létre, vagy ígérkezik létrejönni. Mindennek ősképletét a „regény” *Egy antik faliképre* című fejezetében találhatjuk meg. A görög mitológiai jelenetet ábrázoló másolat sokféle-képpen értelmezett, tehát pontosan meg nem érthető. A két ember közt lehetséges kapcsolat sokféleségét, az eggyéolvadás különösségét, a nemek közti különbségek áhított fel-függesztését fejezi ki hangsúlyozottan ősi mitológiai szereplőkkel, ugyanakkor annyira be-lemérülve a mítoszba és annak természetszemléletébe, hogy az már szinte a kultúra (az európai kultúra) előtti időkbe is átvezet. Ezzel nem ellentétben a mindent megismerés vágyát is kifejezi, azt, amelyet többek közt az egyetlen testbe zártság is korlátoz. A mű mindegyik rétegének világát hármasságok határozzák meg, amelyek nemegyszer még egy személlyel bővülve négyessé alakulnak, s ezeken belül működnek, akár változó összetételben a kettősök.

A test azonban általában nem képes templommá válni. A mű mottója a szereplők számára a csak rendkívüli esetben elérhető ellenpéldát fejezi ki. A test gyakran – és idő előtt – gyógyíthatatlanul beteg. Így hal meg fiatalon a „regény” és a kamaszévek anya-alakja is. Az Elbeszélő kishúga gyengeelméjűnek születik s korán meghal. Apja ideg-összeroppanásában öngyilkosságot követ el. A regényben az apa kéjgyilkos, majd öngyilkos, az inas gyilkos. Stollberg kisasszony mindkét kezén összenőtt ujjakkal született, Gyllenborg tüdőbeteg. A betegségekhez nemegyszer bűnök is társulnak tehát: hol a beteg ember válik bűnössé, hol a bűn hívja elő a betegséget, amely gyakran lelki jellegű. Thomas elhagyja a menyasszonyát, majd elcsábítja a kiskorú inast. Az Elbeszélő apja minden törvényt megcsúfolva ügyészkedik, válik hamis tanúvá. A barát, a házastárs, a szerető iránti hűség képlekeny fogalomná változik. Még az „átlagember” Krisztián is öngyilkosságot kísérel meg az érettségi előtt, felesége és két gyermeke mellett pedig többé-kevésbé idegenként él a szöveg tanúsága szerint. A „regénybeli” Helene születendő gyermekéről nem tudunk meg semmit, nyilván azért, mert Thomas sem tud semmit, az ő szökése is végleges.

Mindent mérlegre téve, a regény világát a szépség, a boldogság, az igazság, a szabadság, a teljesség utáni vágy hatja át, ezek az értékek azonban legfeljebb pillanatokra mutatkoznak elérhetőnek. Komorrá válik így a szemlélet. A felidézett boldog, szinte idilli pillanatok is olyan elbeszélői nézőpontból jelennek meg, amely már túl van minden jón és rosszon, s egy nagymértékben rezignált, szemlélődő, tanúságot tevő számvetést végez. Mintha „a semmi ágán” ülne az Elbeszélő „szíve” is, s a befejezettség léthelyzetében idézné fel tapasztalatait – a képzelet intenzív működtetésével.

Az *Emlékiratok* könyve komoly figyelmet, szellemi nyitottságot, befogadói műveltséget igénylő olvasmány. Alaposabb értelmezése sem lehetséges azonnal. Többször is el kell olvasni, vissza-visszalapozni egyes részletekre, s akkor majd elkezdődhet az igazi munka.

❖ *Emlékiratok könyve* ❖Részlet *A tűz nyomát fű nőtte be* című fejezetből

Mikor egy ártatlan, kora tavaszi délutánon, hazatérve az iskolából, láttam az előszoba fogasán azt az ismeretlen kabátot, s akkor bizony mindabban, ami bekövetkezett, alattomosan bukkant megint a tudat felszínére mindama félrenyomott sejtés, gyanú, bűn és tiltott tudás, amit rossz úton járva ugyan, ám óvatlan játékkunk sötét élvezetében mégiscsak megszereztünk Majával.

Hiszen e buta kutatást is csak egy érzés parancsolta nekünk, egy érzés súgta, sziszegte, hogy a környezetünkben minden erőszakos látszat és jótét hiszékenység ellenére, valami nincsen rendjén, kerestük okát, magyarázatát, s mert nem leltük, megismerkedtünk a kétségek iszonyatával, otthonossá lettünk egy érzésben, ami másfelől maga a történelmi realitás érzéki formája volt.

De hogyan érthettük volna meg, hogyan érthettük volna fel gyermeki eszünkkel, hogy érzésünkben a legteljesebb igazság nyilvánítja meg nekünk magát? mi valami kézzelfoghatóbbat akartunk annál, ami a kezünkben volt, s így védtek bennünket az érzéseinktől az érzéseink.

Még nem tudhattuk, hogy a végzet, mely érzéseink tárgyi tartalmát is elénk tárja majd, s utólagosan magyarázza el egymástól függetlennek hitt érzelmeink összefüggéseit, mindig kerülőutakon, titokban érkezik, föltűnésmentesen és csöndesen érkezik, siettetni őt nem kell, nem szabad és nem is lehet.

Megérkezik egy télvégi délutánon, mely majdnem olyan, mint az összes többi délután, beköszön egy idegen kabát képében, a kabátnak rossz a szaga, penészes vagy olyan szegényes, s csupán egyetlen gombja hasonlít Krisztián kabátjának gombjaira, meg talán a színe.

E fogason függő sötét kabát egyértelműen jelzi, vendég érkezett, különös vendég, mert a kabát szigorú, komor, nem összehasonlítható azokkal a kabátokkal, melyek e fogason szoktak volt függeni, nem lehet orvos, nem is rokonszágú, inkább a képzelődés mélyéről, a szorongások távlatából, a feledésből érkező kabát; semmiféle idegen zaj, beszéd nem volt hallható, minden a szokott, egyszerűen benyitottam hát anyámhoz, és a saját meglepettségemet se fogva föl azonnal, néhány lépést tettem még az ágy felé.

Az ágy előtt egy idegen férfi térdelt, fogta anyám kezét, arcát a paplanba süppedt kézre hajtva sírt; rázkódott a válla, a háta, csókolta a kezét, ő pedig szabad kezével a férfi fejét fogta, ujjait az idegen csaknem teljesen ősz, rövidre nyírt hajába túrta, mintha a hajánál fogva akarná magához húzni a fejet, vigasztalólag, gyöngéden.

Ezt láttam, amint beléptem, és mintha egy kés tépte volna föl a mellemet, hogy akkor nem csak a Hamar János, hanem van egy másik! és a gyűlölet, de megtettem még azt a néhány lépést az ágy felé, a gyűlölet is sodort, mikor a férfi fölemelte a kézzel a fejét, nem túl gyorsan, anyám viszont hirtelen engedte el a haját, párnáiról kissé előrébb dőlve kapta rám tekintetét, megrettent, hogy lelepleztem undorító titkát, és azt mondta, menjek ki most.

De a férfi azt mondta, menjek oda.

Egyszerre szóltak, anyám elbicsakló hangon, egyúttal a nyakához kapva, összefogva szétnyíló, puha, fehér hálókabátját, rejtse, hogy a hálóinge is nyitva van, amiből azonnal tudtam, tudtam, mit csináltak, megmutatta, megmutatta az idegennek a mellét! megmutatta a mellét, hogy le van vágva a melle, a sebet megmutatta, az idegen azonban kedvesen szólt, olyan puhán, mintha valóban megörült volna annak, hogy váratlanul és ilyen rossz pillanatban belépek; ám végül is zavartan, az ellentétes felszólításoktól is megzavartan úgy maradtam.

Élesen vágott be a délutáni fény karcsú nyalábjá, télies ridegsége kirajzolta az összevont függöny bonyolult mintáit az üresen fénylő padlón, s mintha minden zúgna, undorítóan zúgna e fény, odakinn úgy cseperészett az eres, a te-

tőről olvadó hólé úgy zubogott, kotyogott a csatornában, akárha valaki felhangosította volna, belezúgott a fülembe; a fény nyalábja őket árnyékban hagyta, csupán az ágy lábáig ért el, ahol egy ügyetlenül összekötözött kis csomag hevert, s amint az arcáról a könnyeket letörölve, fölegyenesedett a férfi, majd elmosolyodott és fölállt, már tudtam, ki ő, de nem akartam tudni, az öltönye is olyan különösnek tetszett, mint kinn a fogason a kabátja, világos, kissé színehagyott nyári öltönyt viselt, nagyon magas volt, magasabb, mint az a Hamar János, aki az emlékeimben megmaradt, akit az érzéseim nem akartak fölismerni, mert érzéseim zúgása más érzelmeket védelmezett, arca sápadtan szép, öltönye, fehér inge gyűrött.

Kérdezte, megismerem-e.

A vörös foltot figyeltem a homlokán, azt figyeltem, hogy hiába törölte ki a szemét, az egyik szeme mégis könnyes maradt, és azt mondtam, nem ismerem meg, nem akartam, másfelől valóban volt benne valami teljesen ismeretlen, ám leginkább azért mondtam ezt, mert ragaszkodni akartam ahhoz a hazugsághoz, amellyel a szüleim évekre eltűntették őt belőlem, s akárha e különös ragaszkodás el tudná vonni őt anyámtól.

De az én imádott anyám nem értette vagy inkább nem akarta érteni a ragaszkodásomat, és megint hazudott, hazudnia kellett, amivel ellökött, megsemmisített, úgy tett, mintha fölöttébb csodálkoznia kéne azon, hogy én ezt a férfit nem ismerem meg, neki játszotta a csodálkozást, ezzel a csodálkozással ugyanis olyan látszatot igyekezett kelteni, mintha csupán az én sajátos feledékenységeről lenne szó, és nem éppen miattuk kellett volna az emlékezetemből kitörölni őt; hangját pedig szárazza, fojtotta tette saját hazugságának izgalma, undorító volt hallani akkor, ma viszont, kiheverve bénultságom szegényét és gyermeki megbátottságom mély sebét, inkább tiszteletre méltónak érzem önfegyelmét, találkozásuknak tán legdrámább pillanatában léptem be a szobába, mit tehetett volna mást, egy szerep fedezékébe vonult, mintha valamiként azt illene játszania, hogy ő az én anyám és szól hozzám, gyorsan vissza akarta magát változtatni anyává, arca persze teljesen elváltozott ettől a lelki tornától, egy igen szép, vörös hajú nő ült ott az ágyban felhevült és kipirosodott orcákkal, kissé reszkető, érzékeny ideges ujjaival saját magát fojtogatva a hálókabát kötőivel, nekem egy idegen nő, aki állok hangon azon hitetlenkedik, hogy én ilyen hamar elfelejtettem ezt a férfit, akit gyűlölök, és szép zöld szemének kapkodása mégis elárulja, hogy kínos és árulkodó helyzetének mennyire kiszolgáltatott.

Aminék tulajdonképpen örültem, szerettem volna azonnal megmondani, hogy hazudik, világgá ordítani, hogy hazudik, mindenkit becsap, ám nem mondhattam semmit, mert ez a zúgás megfojtott, a könnyek, melyek a szememen akartak kijönni, valahogyan a torkomra csurogtak le.

Az idegen mégse érzett semmit abból, ami közöttünk lezajlott, fölnevetett, öblös, vastag nevetéssel, és mintegy a segítségemre sietve, semlegesítve az anyám hangjából kihallható rosszallást, azt mondta, hogy „mégiscsak öt év”, amiből megtudtam, öt év telt el így, és nem csupán a hangja, a nevetése is nagyon kellemesen érintett, vigasztalón, mintha ugyanakkor ő ezen az öt éven nevetne, azonnal eljátszania vele; biztonságosan kényelmes léptekkel indult felém és ettől valóban ő lett, a lépteit, a nevetését, kék szemének nyíltsága, s főként a bizalom, amit éreznem kellett iránta, mindez kinyomta belőlem a védekezés és védelmezés érzetét.

Magához ölelt, én nem tudtam nem megadni magam, még mindig nevetett és azt mondta, hogy öt év volt, ami nem kevés, de nevetésével inkább az anyámnak szólt, aki folytatta hazudozását, miszerint ők mondták volna nekem, hogy ő külföldön tartózkodik, holott egyáltalán nem ezt mondták, egyetlen egyszer kérdeztem, hol van a János, és akkor éppen ő, nem az apám mondta, hanem ő mondta, nagyon gyorsan mondta, az apámat megelőzve mondta, hogy a Hamar János a legnagyobb bünt követte el és ezért róla többé nem beszélünk.

Nem kellett mondania, hogy milyen bünt, tudtam, hogy a legnagyobb bűn az árulás, s így ő többé nincs, nem létezik és nem létezett, s ha netán még élni találna, nekünk akkor is halott.

Arcom a mellét érte, teste kemény volt, csontos, sovány, s mert önkéntelenül lehunytam a szemem, hogy eltűn-
tessem magam ebben a zúgásban, visszahúzódjak abba, amit a testem e pillanatban egyedüli menedékként adhatott,

sok mindent éreztem belőle, éreztem forrón belém áradó gyengédségét, felszabadulni nem tudó izgatott örömét, könnyűségét, ugyanakkor valamely majdnem görcsbe ránduló, az inakra, a porcokra, a csontokra soványodott erőt, és mégse engedtem át magam, nem tudtam elszakítani magam az anyám hazugságaitól, és túllontúl ismerősnek tetszett a bízalom, amit a teste iránt éreztem, az eltemetett múlt szólt vissza belőle, az apám testének hiánya köszönt rám belőle és távolabbról mindama kín, amit a Krisztián iránt érzett szerelemben szenvedtem el, a férfitest kemény körvonalainak tökéletes biztonsága és ennek a biztonságnak a többszörös elvonása szólt a testéből, a teste nyitotta meg ama öt év előtti múltat, mikor még teljes bizalommal érhettem hozzá bármihez, s éppen az érzékeknek e túlzott nyitottsága tett oly tartózkodóvá a karjában.

Nem tudhattam gyorsabb fordulattal megtagadni és megemészteni az időt, nem tudhattam, hogy a végzet idejét nem lehet leállítani; ők a fejem fölött kezdtek el beszélni.

Mondta, miért hazudnának, ő börtönben ült.

Anyám közben valami olyasmit dadogott, hogy nem tudták volna nekem pontosan elmagyarázni.

Mire ő megismételte, immár könnyedén és játékosan, hogy börtönben, bizony börtönben ült, egyenesen onnan érkezik, s bár nekem szólt, hangjának gonosz játékát anyámnak szánta, aki éppen a játékos hanghordozásban keresve valamilyen kitérőt magának, biztosított róla, hogy ő persze nem lopott, rabolt.

Ő viszont nem engedte, hogy kisurranjon, eltekeredjen, visszavágott, el fogja mondani! miért ne tudná elmondani?

Akkor azonban anyám hangja mélyen és gyűlölettel teltlen csapott le rá, hogy legyen, ha föltétlenül szükségesnek érezné! ami azt jelentette, megtiltja, hogy bármit is meséljen; engem védett vele, s őt meg akarta semmisíteni.

S hogy mégse lökött el teljesen magától, hanem védelmező hangja itt csapkod a hátam mögött, még ha e furcsa védelem a tudás küszöbéről gyorsan vissza is lökött az elhallgatások sötét birodalmába, mégis jó volt, és erre aztán az idegen se válaszolt, vitájuk függőben maradt a fejem fölött, bár úgy éreztem, hogy tudnom kell, jogom van tudni! talán tényleg nem szabad, mondta a szeme tétován; keményen markolva a vállamat, eltolt magától, nézett, amúgy megnézett magának, én pedig az ő pillantásának a testemet, az arcomat pásztázó útjait követve éreztem meg a testemben kinyílt időt, mert a látványtól, tőlem, mindattól, amit változásként és növekedésként vett tudomásul a szeme, vidám lett és végtelenül elégedett, mintegy bekebelezte a szemével a testemben végbement ötévnyi változást, gyönyörrel tette magáévá a növekedésem, megrázott, megcsapkodta a vállamat, s én e rövid pillanatban az ő szemével is láttam magam, mert nekem viszont borzalmasan fájt mindenütt, minden megnézett tagomban fájt a tekintete, mintha maga a testem lenne a csalás, élvezte és én nem tisztán állok előtte, ami annyira fájt, olyan borzalmasan fájt, hogy a torkomra akadt könnyek egy halk, nyüzszítő hangban fölzakadtak; ezt azonban talán nem is vehette észre, mert hangosan cuppantva, szinte harapva csókolta meg az arcom mindkét felét, és mint aki az érintés, a látvány élvezetével nem tud már betelni, megcsókolt harmadszor is, anyám akkor mondta a hátunk mögött, forduljunk el, mert ő fölkel, én már bugyogva, hörögve zokogtam és e harmadik csóknál ügyetlenül, ám épp a felindulás okozta ügyetlenségemet, én is megérintettem a számmal az arcát, az arcán a penészes szagot, a felszakadt fájdalmat érintettem az arcához, de ő nem törődött velem, szinte durván rántott magához, a testére szorítva tartott és mégis törődött velem, mert a testével akarta fölinni a zokogásomat.

Mintha a zúgás zúdulna ki a zokogással, nem tudtam, miért sírok, nem akartam sírni, nem akartam, hogy érezze, lássák, mert a tisztátalanságom sírt ki belőlem, de amint ott küszködtem a testére bízva magam, az ő testében már vége volt.

Mintha finom sziklamélyi erecskék, sebes folyású földalatti patakocskák sodornák a test üreges sötétjéből a gyöngédséget, hogy aztán a felszínre bukkanva tehetetlen erő legyen belőle, a karok ereje, az öl ereje, a combok reszketése, semmi nem történt, semmi nem változott, gyöngédségének lágy erejével karolt, és ugyanakkor forrásai már elapadtak, nem jött belőle több, olyan lett, mint a csönd.

Nem tudom, mióta állt a nyitott ajtóban az apám.

Én háttal álltam az ajtónak, én vettem őt észre utoljára, mikor a gyöngédség elnémulása megérezte velem, hogy valami történt a hátam mögött.

Ő a fejem fölött nézte őt.

Anyám állt az ágy előtt és éppen fölemelte volna a karosszék támlájára vetett pongyoláját.

Kabátban állt, kezében tartotta puha, szürke kalapját, egyenes szálú szőke haja a homlokába esett, amit idegesen hosszú ujjával nem sodort most hátra, mint ahogyan máskor tette, sápadt volt, elfelhősödött tekintettel nézett minket; valójában, mintha nem is minket nézne, hanem valami fölfoghatatlant ölelkező testünk helyén, jelenést, levegőt, nem értené, miként került e jelenés ide, s tán ezért láttam úgy, mintha mindig átláthatóan tiszta és szigorú tekintetét a megrendültség bambaságának felhője futotta volna be, szája pedig minduntalan megreszketett, akárha mondanivaló akarna valamit, aztán mégse, mert valahol elakad.

Fölöslegessé lett könnyeim hűvös maszatja az arcomon, s olyan mély és mozdíthatatlan volt a csendjük, hogy a tagjaimban éreztem a fölöslegességemet, vagy tán azt, amit egy állat érezhet, mikor menekülését nem csupán a pompásan megépített kelepce teszi lehetetlenné, hanem bénult ösztönei is.

Ő lassan elengedett, majdhogy fáradtan, tárgyat enged el ilyen közömbösen az ember; anyám nem mozdult el a helyéről.

Rettenetesen sok időnek kellett így eltelnie, bizonyára annak az öt évnek kellett volna eltelnie ebben a némaságban, ami eltelt.

Petri György

Budapesten született 1943-ban. Érettségi után évekig „kereste a helyét”, majd 1966–1971 között a fővárosi bölcsészkar magyar–filozófia szakos hallgatója volt. A *Költők egymás közt* című antológiában (1969) mutatkozott be, 1971-ben jelent meg az első, szakmai elismerést is arató könyve, a *Magyarázatok M. számára*. 1974-ig újságíróként dolgozott. 1975 és 1988 között nem publikálhatott, mivel nem tett engedményeket a hatalomnak. Versei szamizdatban jutottak korlátozott nyilvánossághoz. A nyolcvanas években a *Beszélő* szerkesztője. 1990-ben József Attila-, 1996-ban Kossuth-díjat kapott. Gyűjteményes kötetei: *Valahol megvan* (1989); *Versei* (1991); *Összegyűjtött versei* (1996). Újabb kötete: *Amíg lehet* (1999). Interjúi: *Beszélgetések Petri Györggyel* (1994). Molière néhány drámáját fordította. 2000 nyarán halt meg.

Petri György költészete szemléleti s poétikai szempontból több szakaszra tagolható, melyeket lényegi mag rendez egységes szemléleti egésszé. Kiindulópontja – a kamaszkori versek kudarca után – az a felismerés volt, hogy a számára is meghatározó erejű József Attila-hagyomány „közvetlenül nem folytatható”. E felismeréssel együtt járt a költő-szerep átvilágításának szükségessége. Miként egy interjúban pontosan megfogalmazódott: a ki vagyok én?, a kinek a nevében beszélek? és hogyan, miképpen beszélek? kérdéskörét kellett megválaszolnia. Az említett hagyomány számára azért nem volt folytatható, mert onnan indult el, ameddig elődje eljutott: a „homokos, szomorú, vizes sík”, a „nem remél” állapota ez. József Attila e ponton is megkülönböztette a személyiség és a közösség lehetőségeit, s bár a maga létét reménytelennek tartotta, a közösségnek, az emberiségnek a „fionomul a kín” folyamatát jövendölte. „Szép jövőnk” azonban „sivár” lett, maradt. A nagy előd halála utáni évtizedek sivárabbá váltak annál, mint ahogy ez József Attila korában elképzelhető volt, így az „utókor” költője okkal gondolhatta, hogy nem áltathatja magát a történetfilozófiai optimizmus kétségé vált tételeivel.

Különösen azok után vált ez nyilvánvalóvá, hogy a Közép- és Kelet-Európában 1945 után lezajló szocialistának nevezett forradalmak elfogadhatatlanul terrorisztikus diktatúrává alakultak. Nálunk kinek 1948/49, kinek 1953, kinek 1956, kinek 1968 után „nyílt ki” a szeme. Petri György számára – életkorából is következően (bár gyermekként az 1956-os forradalom számos helyszínén jelen volt) – 1968, a csehszlovákiai megújulási kísérlet elfojtása jelentette a fordulópontot. Addig – mint nemzedéktársainak többsége – ő is hitt a marxizmus reneszánszában, az „igazi”, az „emberarcú” szocializmus megteremthetőségében. Erősen inspirálta mindebben őket a fényes szelek előttük járó nemzedékének fel fogása. Az elit és a tömeg nagy része abban reménykedett, hogy a sztálinizmus szörnyűsé-

gei történelmi tragédiát jelentenek ugyan, de ez a múlt is „véggépp eltörölhető”. A hatvanas évek reménye tehát az ötvenes évekre következő válasz. Ugyanakkor 1968 sokak számára azt közölte: lényegében semmi nem változott, a szovjet rendszer megjavíthatatlan.

Petri György első kötetének egyik jelentős verse az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*. A hatvanas évek második felében keletkezett mű akár a megírás dátumát is viselhetné a címében, ám akkor nyilvánvalóan közölhetetlen lett volna. Így is a megjelenethetőség határmezsgyéjén mozgott, hiszen a hangsúlyosan jelen idejű kijelentéseket nehéz volt egy lezárt múlt dokumentumaként értelmezni. A „talált vers”, az „ismeretlen költő” fikciója a cenzúra alól mentesített, ugyanakkor a megjelölt évszám ellenére általánosította a bemutatott helyzet érvényességét. A diktatúra leírását kommentáló kulcsmondat:

*Amiben hittem,
többé nem hiszek.*

A folytatás a kötet világképét jellemzi:

*De hogy hittem volt,
arra
naponta emlékeztetem magam.*

A csalódás friss tragikumát fejezi ki ez a közlés.

Amint az természetes, ez a nemzedék is úgy indult el, hogy kikezdehetetlennek mutatkozó életértékek jegyében tervezi el a sorsát, hogy hallja „a jövő dalát”. Ugyanakkor nem feledhette a gyermekként megélt közelmúltat, s meg kellett tapasztalnia a hatvanas évek diszharmonikus jelenét is. Az időben a kritika a fiatal írók rossz közérzetéről, pesszimizmusáról s ennek indokolatlanságáról érkezett. Ágh István, Bella István vagy Utassy József költészete kapcsán láthattuk, hogy a rossz közérzet korántsem volt kizárólagos náluk. Egyszerre voltak Ádám és Lucifer. Petri György lírai világában viszont Ádám is Luciferré formálódott. Mintha azt az Ádámot látnánk, aki még egyszer végiggondolja álmát, mielőtt a sziklára indulna, s tudnia kell, hogy Éva sem fog megszólalni. Nem azért van ez így, mert Petri György gyűlöli a Paradicsom állapotát, hanem mert a kiűzöttség után a totális hiánytól szenved. „*Én abból próbálok költészetet csinálni, hogy miért nem lehet normálisan élni*” – vallotta. Ez a létállapot nem pusztán egy politikai rendszer következménye, a diktatúra csak elősegíthette a „tisztánlátást”, a lírai személyiség és szemlélet kibontakozását. Ez is magyarázhatja, hogy Petri költészete 1990 után sem vált – átmenetileg sem – eufórikussá. Ugyanakkor a hetvenes évek végétől olykor egészen nyers politikai versekkel bíralt rendszer széthullása igazolta, hogy nem lehetett normálisan élni. A rákövetkező időszak pedig azt illusztrálhatta, hogy a megváltozott kor is korlátozza a személyiséget, hogy a távlatlanság, a pesszimizmus nemzeti, térségi sajátosság lehet, nem csupán néhány különc és melankolikus értelmiségi magánérzülete. Ugyanakkor megnyílt egy korlátozottabban ideális, de reálisabb történelmi távlat, amely ebben a lírában nem kap helyet.

A nagy erejű pályakezdő kötetben a „magyarázatok” egy másik személyhez szólnak. Az odafordulás a másikhoz leggyakrabban szerelmi lírában tárgyiasul. A szerelmi költészet nehézségeiről szóló, *A szerelmi költészet nehézségei* című költemény meglehetősen egyértelműséggel tanúsítja, hogy Petri az intimszférában is korszakváltás átélője és tudatosítója. Árulkodó lehet ez ügyben az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* egyik mondata: „Hogy itt szerettünk nőket: hibetetlen.” Igen, ebben a világban a szerelem sem válhat ellenponttá. Ezért a sóhaj az említett versben: „Mért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e.”, majd a közlés: „Érjen véget / a szerelem, ha már nem tiszta tett, / áttetsző lobogás, mint láng vagy forrás.” A reneszánsz, a romantikus költői szerep utáni sóvárgás egy alapvetően romantikus alkaté, aki ugyanakkor felismeri, hogy nem lehet romantikusnak lenni, legfeljebb úgy, hogy a klasszikus romantika iróniáját, groteszkjét vállaljuk fel, formáljuk XX. századvégivé, s társítjuk egy olyan tárgyiassággal, tárgylagossággal, amely már nem romantikus.

Mindezzel együtt – és mindennek ellenére – ezt fejezik ki a szerelmes versek. A korai *Délelőtt* ebben a lírában a szinte konfliktus nélküli harmónia versének számít. Ünnepe a találkozás, ünnepe az érintés, ünnepe a napfény. S míg ebben a lírában az éjszaka a természetes és pozitív napszak, s a nappal a rideg, idegenszerű, itt meglepő módon fordítva van: az éjszakai szeretkezés jelenik meg „operai kín”-ként s a délelőtti egymás melletti napozás, a pusztán jelzett összetartozás a derű óráiként. Mindez finom elhatárolódást is kifejezhet: a test helyett a szoknya válik a vallomás közvetlen kiváltójává, ez a tárgy közvetít. De: közvetít. A jövő daláról itt sincs szó, csak két ember – érzékelhetően konfliktusos – összetartozásáról. Egy olyan vallomásról, amely mégis „dallá” képes változni.

A szerelmi költészet „nehézségei” végigkísérik a költői pályát. A személyiség egyik meghatározó alapélményét tárják fel, reflektálják a Sára-versek, amelyek közül a *Sári, ne vigyorogj rajtam* a legjelentősebb. Kepes Sára a költő egyik ifjúkori szerelme volt. Halála előtt azt kérte a fiútól, aki éppen akkor békült ki az első feleségével, hogy maradjon nála éjszakára, különben öngyilkos lesz. Petri a személyiség szabadságának gondolatát vallva távozott, s a megtörténttel azóta is szembesülni kénytelen:

*Nagy Imre, Sára. Hogy a kettő
nem egy tészta? Tényleg nem?
Hát? Nem öltem meg. Illetve nem?
Ki is ölte – balta meg őket? Senkisé?
Marad a csönd, a csönd, az üres figyelem.
Tepsi? Széttapadó por? Önfegyelem?*

(Sáráról, talán utoljára; kötetben: 1991)

Hasonlóan meghatározóak a Maya-versek. *Van Maya. Mi is van még?* kezdi meg a furcsa leltárt egy vers. A hajdan áhított, ám elérhetetlen romantikus szerep nyilvánvalóan azt kívánná meg, hogy az egyértelmű válasz az legyen: rajta kívül nem létezik a vallomástevő számára más nő. Első olvasásra bármily meglepő, lényegében valami hasonlót fogal-

maz meg ez a mű is. „Van Maya” – jelenti ki a cím és a kezdősor, majd a felezőpont tájé-
kán inverz módon és kiemelten ismétli meg: „Maya VAN.” Nem romantikus álomképként,
nem idealizáltan, hanem valóságosan. Az indító felosztás megkülönbözteti Mayát és az
„összesztöbbinőt.” (Az egybeírás valóban, önmagában is lefokozást érzékeltet.) De mennyi-
re másként, s nemcsak a kifejezés, hanem a szemléletmód szintjén is, mint ezt például
József Attila az *Ódában* megtette („*Kit kétezer millió embernek / sokaságából kiszemel-
nek, / te egyetlen, te lány / bölcső, erős sír, eleven ágy, / fogadj magadba! ...*”). Maya
valóban az „egyetlen”, ám a villanásnyi képek, amelyek bemutatják, azt is kifejezik, hogy
ugyanolyan, mint az „összesztöbbinő”. Valójában még az sem egyéníti, hogy egy időben
több cigarettára gyújt rá, s hogy tükröket gyűjt. Legfőbb jellemvonása, hogy él, azaz van. De
nem csak úgy általánosságban, személytelenül, hanem a versbeli beszélő, a leltárt készítő
személy számára létezik. Aki igyekszik minél tárgyilagosabb lenni, ő maga is személytelen.
Egyetlenegyszer bújik ki ebből, egyes szám első személyre váltva: „*Vibetem utána a ha-
mutartót*” – s ezzel is méltatlankodást fejez ki. Ám ez a nő, aki látszólag ugyanolyan, mint
a többi, nemcsak a létező kapcsolat miatt egyetlen, hanem azért is, mert valóban „egye-
dűli példány” (Kosztolányi Dezső), aki bármit tesz: mayálkodik. Ez a szóelemény fejezi ki
legpontosabban a két ember kapcsolatát. A név ugyanakkor emlékeztetünkbe idézi, hogy az
európai művészetekben olyan különösen szép nőalak Maya, akinek fátylaiban minden te-
remtett lény képe látható (tehát az „összesztöbbinő” is). Maya eredetileg latin istennő, a má-
jus hónap névadója. Az indiai mitológiában is fontos a szerepe: Maja Buddha anyja, a ma-
ja fogalma pedig a világ káprázat, látszat voltát fejezi ki. A versbeli Maya korántsem bizonyul
isteni lénynek, ilyen nincs.

A férfi-nő kapcsolatot, az emberi sorsot kétféleképpen is lezárja, véglegesíti a mű.
Az első nagy szerkezeti egységet az emlékezet ínyenckedésével: az elegánsan terített „ma-
gányos asztal” a megszépítéstől idegenít el. (Ezzel a képpel látványosan ellentétes a taka-
rító, körmöt vágó nőalak.) A végső zárlat ezt az utóbbit teszi meg általános sorsnak abban
az értelemben is, hogy minden nő sorsa ilyen, s abban is, hogy a beszélő számára nem is
adódhat másfajta nő, bárki volt, van, lesz, mind ilyen, legfeljebb nem mayálkodik, hanem
ixeskedik, ypszilonkodik. A záró kép visszaul a terített asztalra, rájátszik arra, hogy az
„összesztöbbinő” közül bárki lehet még éppen vanna. Semmi lovagiasság nincs benne, vi-
szont a lét filozófiai értelmezésének szintjén romantikus: az értelmetlenség és a remény-
telenség kifejezője. Dinamizmus van e képben, ám a folyamat várható végeredménye (ke-
lő tészta) nem bizonyul pozitív célképzet kifejezőjének.

A demokratikus ellenzéki mozgalmakba való bekapcsolódás, a szamizdat kötetek
(*Örökbétfő*, 1981; *Hólabda a kézben*, New York, 1984; *Azt hiszik*, 1985) korabeli izgal-
mát elsősorban a szókimondás adta meg. Petri György lírája tabukat tekintett nem létező-
nek, s nem csupán politikai értelemben, hanem a test biológiai folyamatainak, a halálnak,
az érzelmi reakcióknak a leírásában, megnevezésében is. Egyiket sem tűrte a cenzúra, az
Örökbétfő kötettervéből az állami kiadó 25–30 verset akart kihagyni. A politikában kri-
tikát nem tűrő témakör volt a Szovjetunióhoz való viszony, 1956 megítélése, a Kádár-rend-
szer lényegi nagyszerűsége, általában a marxizmus és a szocializmus magasabbrendűsége.
Petri György mindezt vitatta, gyakran kifejezetten durván, a lázadó kamasz nyers indu-

latával. Higgadt közlései, mint például a *Mondogatnivaló*, talán még lázítóbbak voltak. Nem is beszélve a Nagy Imréről írott műről, amely még 1989-ben is csak a kezdő sor címmé emelésével jelenhetett meg, elmosódottá téve tehát, hogy ki az a „személytelen”, akit megidéz e mű. Három kulcsfontosságú pillanat jelenik meg: 1956. október 23-ának estéje, amikor a parlament előtt összegyűlt tömeg Nagy Imrét akarta hallani, őt kívánta vezetőjének, s a politikus valóban bizonytalanul viselkedett. Aztán felvillan november negyedikének hajnala: a szovjet csapatoknak a tárgyalásokat felrúgó támadása. S ezek közé ékelve az 1958. június 16-i kivégzés elképzelt pillanata, amely utólag minden vélt vagy valós hibát eltöröl, semlegesíti a csalódottságot, hiszen a mártírsors vállalása hőssé, személyiséggé tesz.

FODOR GÉZA: *Petri György költészete*. 1991. ♦ RADNÓTI SÁNDOR: *Recrudescunt vulnera*. 1991. 304–333. ♦ TÁRJÁN TAMÁS: *Tres faciunt collegium*. 1997. 178–193. ♦ KERESZTURY TIBOR: *Petri György*. Pozsony, 1998. (bibliográfiával) ♦ REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS–TÁRJÁN TAMÁS: *Magyar irodalom 1945–1995*. 88–92.

❖ Délelőtt ❖

Szeretem ezt a szürke szoknyád.
Vedd fel gyakrabban, kérlek, olyankor, ha
velem találkozol. Rokonszenves
a szabása, az enyhe trapézvonal is.
Ezt hívják, azt hiszem, „munkahelyi viseletnek”.
Semmit sem hangsúlyoz. De épp ezáltal
többet bíz viselőjére. És a színe!
— szabadban, amikor rásüt a nap.
Este nem hat. De amióta lehetőleg
délelőtt találkozunk, már-már személyes
hálafélét érzek iránta. Részt vesz
— nem tolakodóan — együttlétünkben, bátorítja
az érett derűt otthonossá válni.

Pár hete volt, egy városszéli parkban
napoztunk, kora tavaszi
hirtelenmeleg délelőtt (padok még nem voltak)
a homokozó betonperemén. Behunyta a szemed.
S amikor — jelenlétem jelezni — tenyerem
combodhoz szorítottam, a szövetből
kettős meleg nyugodt biztatása üzent.

Testedé meg a távoli napé. És bántam akkor
az estekre elfecsérelt időnket,
a szoba szűk terének készítését
az operai kínra. A mesterséges fény hisztériáját.
Egymásra néztünk, fanyar vidámsággal
mulatva a csalódott vágy bosszankodásán,

s hogy ingerülten szedelőzködni kezdett
szándékos zajt ütve szívünkben, mert
únta jókedvünk. Eközben a
Nap az égi egyenlítőre ért.
Felkeltünk nyújtózkodva s csikorgatva
a meszesedő ízületeket. Aztán tartottam
a táskádat, s a kezéd néztem,
amint a beidegzett mozdulattal
lesimítottad, igazítottad a szoknyád.

(Kötetben: 1971)

❖ *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* ❖

Kifakul,
mint a két zászló, melyet,
évre év, a kapu fölé gipszelt
vashüvelybe kitettünk ünnepekkor,
fakul, veszti színét a világ.

Hol vannak az ünnepek?

Vastag por alatt,
a meleg
padlástérben hallgat
egy szétszerelt világ.

Eltűnt a menet.

Átváltozott ordítássá
és elszéledt a széllel.
Ünnepi költők helyett
most majd a szél mond verseket,

kerge port mond és vibráló hőt
a betontér felett.

Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen.

Áttüzesedett
kohók, megfeszült kötelek
kora felett
tétova jelen
— alásüllyedő por — lebeg.

Félbemaradt épületek:
birodalmi szédelgések felett.

Amiben hittem,
többé nem hiszek.
De hogy hittem volt,
arra
naponta emlékeztetem magam.

És nem bocsájtok meg senkinek.

Pattogzik
szörnyű magányunk,
mint a napon a rozsás sinek.

(Kötetben: 1971)

❖ [Horgodra tűztél, uram] ❖

Horgodra tűztél, uram.
Huszonhat éve
kunkorodok, tekergek
csábosan, mégsem
feszült ki a zsinór.
Nyilvánvaló,
hogy a folyódban nincs hal.
Ha mégis remélsz,
válassz más kukacot.

Szép volt
kiválasztottnak lenni.
De most már szeretnék
száritkozni, mászkálni a napon.

(Kötetben: 1971)

❖ *Nőkről* ❖

Kettő már halott.
Egy — nem, kettő elhagyott.
Kettő halott, kettő elhagyott,
egyet a játszói sors még meghagyott.
Ha nevetek: előragyog,
összezsugorodott, kopár
ínyből, egyszál laza fog.

(Kötetben: 1974)

❖ *Mondogatnivaló* ❖

Cipőmre nézek: fűző benne!
Nem lehet, hogy ez börtön lenne.

(Szamizdat kötetben: 1981)

❖ *Nagymama* ❖

A nagymama
növesztett engem
ilyen roppant nagyra,
szívósra, szépre, erősre.

Mikor elkezdték lőni,
az aranykarkötőjén
vett két libát, lesütötte,
aztán, nyomás! le az óvóhelyre.

Azóta: süt, süt, süt
ebben az átmeneti helyzetben.
Nagymama előre tudja
a világháborúkat,
a tanácstalan köztársaságokat,
illenforradalmakat,
ollanforradalmakat.

Egy háziasszony — — —
vallásilag közömbös:
de annyira,
hogy a közeli katolikus
templomba
jár, evangélikus pedig — — —
de én libát faltam
az óvóhelyen,
miközben a forradalom
fölfalta gyermekeit.

Hát egy ilyen léótalmi
pince volt az én gyerekszobám.
Ott etetett nagyanyám,
ott könyvelt nagyatyám,

onnan járt be anyám,
onnan akasztották a bácsikám,
onnan emigráltak a nénikéim
Házasságba, Angliába, Mennysországba.

Volt egy sárkányunk,
a Szálasi Mátyás — — —
Hogy sziszegett, pissegett!
Ő ette meg a libabelet,
a csótányokat,
a kengurukat,
a farkasokat,
a mihályokat,

a kártevőket, az árvetőket,
mind, mind ezeket a
fantasztikus vadállatokat,
akik benépesíték
gyermekkoromat.

(Szamizdat kötetben: 1981)

❖ *Kert* ❖

Pottyánó gyümölcsök:
körték, maradék diók
nem érzik súlyukat
a puha hóban.
Hirtelen tört a tél ránk.
Fél, nagyon fél
a szőrtelen élőlény.
Piros alma
himbálódzik a tar gallyak közt.
Mint akasztott csecsemő.

(Szamizdat kötetben: 1981)

❖ *Van Maya. Mi is van még?* ❖

Van Maya. Van az összetöbbinő.
Ez a felosztás netán sértő lehet,
vissza- és előremenőleg.
Ezért szíves elnézést és kegyelmet kér
kartácsfűzben is lovagias Lényünk.
Mármost miről is volt szó?

Igen,
hogy az „összes”-be sorolás sértő lehet
az Összesb-re nézvést. Minden
kategorizálás megfoszt
az egyetlenségtől.

(Furcsaröptű emberlény
 csupaszín tollazata.)
 De hát a búcsú zubogó vizében
 a legszebb madár is
 megfosztatik tollától. Lesz csupasszá. Lesz a becézett,
 fenyőmagon nevelt, pihés madárka:
 nyers
 hús.
 Amit utóbb majd, így vagy úgy, elkészít
 magának,
 s fűszeres szósszal, dús garnírunkkal,
 magányos asztalánál (damaszt szalvéta-dárda,
 tömör ezüst, törékeny porcelán, metszett poharak,
 fajansz fogvájótartó komor, parvenü kellékei között)
 bekebelez az ingyenc emlékezet.

Maya van. Ablakot pucol, gépel, vagy a körmét
 a lábujján. Fürdik az Örök Téma.
 Lépdél. Hajladozik. Belátni neki. Ahogy a padlót mossá.
 A hajcsatját keresi. Három
 cigarettája ég (három főbűne)
 a lakás három különböző pontján.
 Átrendezi a tükrögyűjteményét. Rágyújt a negyedekre.

Vihetem utána a hamutartót.
 Kávét főz. Mayálkodik.
 Ejtí le magáról a szoknyáját, félkézzel még
 behúzza a függönyt. Él.

Persze az ÖSSZESTÖBBINŐ is van.
 Mennek az utcán. Férjhez.
 Válnak. Beválnak. Szülnek.
 Özvegyülnek.
 Könnyeznek, mosogatnak, mosolyognak.
 El-feltűnedeznek. A nagy teknőben
 buborékokat vet a kelő térszta.

(Szamizdat kötetben: 1981)

❖ *Én* ❖

Isten egy szem
rothadt szőlője, amit
az öregúr magának tartogat
a zúzmárás kertben.

(Szamizdat kötetben: 1981)

❖ *Nagy Imréről* ❖

Személytelen voltál, mint a többi zakás-
szemüveges vezér, nem volt érces
a hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál

hirtelenjében a sok egybegyűltnek. Épp a hirtelenje
volt szokatlan számodra. Csalódottan
hallgattalak, cvikkeres öregember,
még nem tudtam

a betonudvart, ahol az ügyész
az ítéletet, bizonyára, elhadarta,
sem a kötél durva horzsolását, a végső szégyent.

Ki mondja meg, mi lett volna mondható
arról az erkélyről. Elgéppuskázott lehetőségek
vissza nem térnek. Börtön, halál
nem köszörüli ki a pillanatot élit,

ha kicsorbult. De emlékeznünk szabad
a vonakodó, sértett, tétova férfira,
akibe mégis
fölszívároghatott
düh, káprázat, országos vakremény,

mikor arra ébredt
a város: lövik szét.

(Szamizdat kötetben: 1985)

❖ *Ábránd* ❖

Szeretnék klasszikus, lezárt
rendet vinni a pusztulásba;
remény a jóra: már kizárt.
Haljak meg úgy, hogy más ne lássa.

Sors bona, nihil aliud.
Aki majd csontomat kiássa,
annak üzenem: ide jut
Isten mindegyik képe-mása.

S mennyország azért nem lehet,
illetve nem szabad, hogy legyen,
mert a dögletes szeretet
velünk maradna mindenképpen,

visszája sem kell: a pokol
(abban volt-van-lesz némi részem
— deszka nyűszít a láncfűrészben) — — —

készületlen s mindenre készen
üldögelek a napsütésben:
jöjjön a megváltó sehol.

(Kötetben: 1990)

Esterházy Péter

Budapesten született 1950-ben. A piarista gimnáziumban érettségizett, majd az ELTE matematika szakán szerzett diplomát 1974-ben. Négy évig szakmájában dolgozott, azóta szabadfoglalkozású író. Első könyve, a *Fancsikó és Pinta* 1976-ban jelent meg. Műveit sok nyelvre fordították, elsősorban német nyelvterületen vált ismertté. Legfontosabb kitüntetései: Kossuth-díj (1996), Osztrák Állami Díj az Európai Irodalomért (1999). Fontosabb regényei: *Termelési regény (kisssregény)* (1979), *A szív segédigéi* (1985), *Bevezetés a szépirodalomba* (1986), *Csokonai Lili: Tizenhét battyúk* (1987), *Hrabal könyve* (1990), *Hahn-Hahn grófnő pillantása* (1991), *Harmonia caelestis* (2000). Esszéi, publicisztikája: *A kitömött battyú* (1988), *Az elefántcsonttoronyból* (1991), *A balacska csodálatos élete* (1991), *Egy kékbarrisnya följegyzéseiből* (1994), *Egy kék haris* (1996).

A magyar epikáról közhelyeszerű vélekedés régóta, hogy líránkhoz képest elmaradott, s nem képes felzárkózni az európai élvonalhoz, amit ékesen bizonyít, hogy nincs reprezentatív, a világirodalomba bekerült magyar regény. Ez a legutóbbi állítás tényszerűen igaz, viszont epikánk XX. századi története számos nagyigényű vállalkozást mutathat fel, amelynek szemlélete-poétikája világirodalmi szintű. Krúdy, Móricz, Kosztolányi, Füst Milán, Déry, Márai, Németh László, Ottlik, Örkény, Mészöly munkássága akkor is szemléletesen példázhatja ezt, ha egyikük sem válhatott Nobel-díjassá, vagy attól függetlenül tartósan világhírűvé. Az 1970-es évek epikánkban – s nagyrészt ebből kiindulva egész irodalmunkban – mélyreható változásokat indítottak el, s ebben úttörő szerepe volt Esterházy Péternek. A nagy áttörést a *Termelési regény (kisssregény)* jelentette 1979-ben. A mű szakított az írószerep hagyományosabb felfogásaival, s minden addighoz képest posztmodernként mutatkozott meg. Bár maga az író többször távolságtartóan nyilatkozott a posztmodernizmusról, s ebben igazsága is van, a *Termelési regény*, majd a *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) mai napig a posztmodern frontáttöréseként rögzült a köztudatban. Esterházy egész munkássága a későmodern és a posztmodern metszéspontján áll. Nem csupán hagyomány és újítás örök vitájáról s annak középutas megoldásáról van szó, ugyanis a következetesen posztmodern szemlélet egy harmadfél évszázados – nem indokolatlan kiterjesztéssel azt is mondhatnánk, hogy harmadfél évezredes – hagyománnyal száll szembe, amelynek alapjait a görög-római kultúra, a kereszténység és legközvetlenebbül a felvilágosodás dolgozta ki.

Az új szemléletmód radikálisan elutasította azt az írószerepfelfogást, amely magát a közösség képviselőjének, sőt olykor prófétának, vátesznek tekintette. Elsősorban az ötvenes-hatvanas évek hivatalos nézeteivel való szembefordulás volt ez, de tágabban a Petőfi–Ady vonallal és szerepértelmezéssel is. Mintegy elfelejtődött azonban, hogy kettejük

mellett aligha találni más jelentős vatesz-költőt, s ők sem „csak” azok voltak. Igaz, a közösség képviselésének elve meglehetősen általános volt, s akik idegenkedtek tőle, mint például a fiatal Babits, később gyakran azok is módosították álláspontjukat. Kosztolányi viszont következetesen távolságtartó maradt, nyilván ezért is válhatott a jelenkorban az egyik leggyakrabban emlegetett klasszikussá, Esterháznak is kedves mesterévé.

Ugyancsak radikális az elhatárolódás az irodalom – általában a művészetek – valóságtükröző voltának feltételezésétől. Elsősorban itt is egy leegyszerűsítő, s már a hetvenes években is félműlttá vált, ókonzervatív, marxizáló felfogást tagadnak, kapcsolódva a neoavantgárd és a posztmodern nyugati ideologikus-esztétikai felfogásához, amely az Arisztotelész óta jelenlévő mimézis-elvet utasítja el. Szorosan összefügg ezzel a nyelvszemlélet módosulása, a „nyelvválság”, a nyelvi jelrendszer iránti biztonságtudat megingása. Vonatkozik ez a nyelv és a valóság, a nyelv és a beszélő kapcsolatára, a nyelv használatára, a nyelv mint szabályrendszer törvény-voltának kérdésességére, az irodalom közvetlenebb szempontjából a valóság–író–mű–befogadó viszonylatok újfajta értelmezésének igényére. Mindennek visszavonhatatlanul felszabadító hatása is volt: tabuk dőltek meg, kapuk váltak tágassá, előítéletek nevetségessé. Az irónia, a szatíra, a játék a mű témáját, szerkezetét, hangnemét, nyelvét egyaránt meghatározhatta, s ez a „karnevál” elbúcsúztatott – legalábbis átmenetileg – bizonyos magatartásformákat, hozzájuk kötődő értékeket és kifejezőmódokat.

Esterházy Péter kezdeményező szerepű, ám valóban „középen álló” alkotó. Jellemző példája ennek egy szinte szállóigévé vált közlése a *Kis Magyar Pornográfia* (1984) lapjairól: „*Ó, igen: hogy az író erre felé mit csináljon, arra a válaszok, lám, mesésnél mesésebbek, ám nem okvetlenül születtek butaságból, sokkal inkább nyomorúságból, a helyzet nyomorúságából; ettől még a válasz olyan, amilyen, csak oka van. Épp ezt hívjuk nyomorúságnak. Az idők során a feladat lényegileg a Tisza szabályozásának s a nemzet fölvirágoztatásának szükségességében fogalmazódott meg. Márpedig rossz rég, ha a Tiszát nem a szakferfiak rendezik, a nemzetet meg... hát... azt magának a nemzetnek kell föl-fölvirágoztatnia tisztességes és rátermett vezetői bő-ö-ölcs irányításával. Minden más eset ennél rosszabb. S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítványban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgylis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.*” Mindebből annyi vált jel-szóvá, hogy nem népben-nemzetben kell gondolkodni, hanem alanyban-állítványban, s ezzel hagyományt és újítást, „népnemzeti” és posztmodern irodalmat állítottak szembe. Ráadásul az előbbi két reprezentatív képviselőjét idézi meg rejtetten a szöveg: Illyés Gyulát és Veres Pétert. Az 1983 tavaszán meghalt Illyést a nemzeti költő akkor vitathatatlanul lát-szó rangja koszorúzta, a népben-nemzetben gondolkodás fogalmát megalkotó Veres Péter munkássága viszont kezdett elfelejtődni. Esterházy Péter szövege korántsem azt mondja, mint a szállóigeszerű hivatkozások. A kulcsmondat önmagában félrevezető, mert szembe-állítja azt, ami a szöveg egészében összetartozik. Később az író határozottan elutasította a félreértelmezést, ebben azonban, mint a mondatok megalkotója, valamennyire ő is ludas volt. Hiszen a kulcsmondat kiélező állítását ő maga cáfolja a továbbiakban: az igazi irodalomban nincs kétféle gondolkodás: a kettő csak együtt lehetséges. Mondatokat kell írni, de

azoknak jelentése van. Feltehető, hogy nem Illyés „mondai”-val volt baja a fiatalabb pályatársnak, hanem az epigonok hadával, s effélével azóta neki is volt módja szembesülni.

A *Termelési regény* néhány jellemző vonása érzékeltetheti az újszerűséget. A belső címlapon a szerző neve alatt a következőket olvashatjuk:

Termelési-regény
(*kisssregény*)
– regény –

A műnek tehát van egy „főcíme”, ami egyúttal műfajmegjelölés. A termelési regény a szocializmus vaskorszakának volt igen kevés, nálunk semmi értéket létre nem hozó műfaja, amely témáját a nagyüzemek, a mezőgazdasági szövetkezetek „hősi” termelőmunkájából merítette. E főcímet egy zárójeles műfaji megnevezés követi, s ez ugyancsak része a mű teljes címének. A kisregény közhasználatú poétikai fogalom. A Rákosi-kor termelési regényei után ez a műfaj nálunk a hatvanas években vált divatossá, ám maradandó értékeket is létrehozott, éppen a személyi kultusz, valamint a vágyott, ám megrendült új életforma ábrázolásával. Az s betű megháromszorozása – s persze a regény szó ismétlődése – azonban eleve nevetségessé teszi a zárójeles közlést. Ezt az érzést véglegesíti a kétszeresen műfajt jelölő cím után az „igazi” műfajmegnevezés: regény. A mű valóban regény, ám a furcsaságok folytatódnak. Egy mottó következik: *„Ha, akkor az véletlen.”* Erősen hiátusos a közlés, az igent vagy a nemet is beleérthetjük, akár az elkövetkezők regény-voltával kapcsolatban is. Ezután következik egy kilenc fejezetből álló regény, amely egy számítástechnikai intézetben játszódik akkortájt, tehát körülbelül a hetvenes években, s mindenképpen a konszolidált szocializmus korszakában. Ez a regény is számos furcsaságot tartalmaz. Nem azon az ódivatú dolgon lepődhetünk meg, hogy a fejezetek élén magyarázó összefoglalás található, hanem ezek hangvételén, játékoságán és szatirikusságán:

*„I. (vagy Rövid) Fejezet,
melyben*

a vezérigazgató elvtárs toppan a színre, amint épp megbasonlik önmagával, amire bő tér kínálkozik, lévén ő egy bármásiker, mely tény csak felületes pillantásra mulatságos, ám az elkerülhetetlen ingek, nyakkendőök, nyakkendőtükök, pantallók, pecsétgyűrűk és az elbeszélő mód száma már jelzi is a tömör szomorúságot, mely az olvasóra báramol”

Ezután a nyitómondat: *„Nem találunk szavakat.”*¹ Önmagában is meglepő: mintha a szerző mondaná, pedig a vezérigazgató belső monológja kezdődik így. Ugyanennyire meglepő a lábjegyzet ténye is. A fejezetek szövegéhez összesen 68 jegyzet csatlakozik, ezek a kisregény után következnek, s összterjedelmük mintegy háromszorosa a „termelési” regénynek, amely természetesen maró szatíra. A jegyzetek viszont *„E. följegyzései”*. Az E. is magyarázatot kap: ő Eckermann lenne, Goethe titkára, aki lejegyezte beszélgetéseit a messterrel. A legelső jegyzet legelső sorában teljes névvel szerepel Esterházy Péter, amint egy reggel ingerülten keresi a tornanadrágját, s a nem találom helyzetéből *„párolta le a mes-*

ter e nevezetes nyitómondatot, melyet reprezentatív voltáért mégegyszer rögzíték: Nem találunk szavakat." A jegyzetektől E. — a dolgozó ember, a férj, a családapa, a barát, a harmadosztályú csapatban futballozó, az író — mindennapjai bontakoznak ki a mű megírásának időszakában. Ne feledjük: a feljegyzések is részei a műnek, így tehát e jegyzetek arról is szólnak, hogy éppen ők íródnak. (Jellegzetes posztmodern írói eljárás ez.)

Fuharosok

Még teljesebb körűen mutatkoznak meg posztmodern eljárások a *Bevezetés a szépirodalomba* kötetegységében (1986), amelynek része a *Fuharosok* (1983). A kötetegész 21 külön címmel ellátott szövegből áll, s ezek közül korábban több is megjelent önállóan. A kötetet kísérő „*Fülszöveg, avagy a posztmodern kelgyő enfarkába harap*” inkább azt sorolja, hogy mi nem ez a könyv, s azzal fejeződik be, hogy „Élt egyszer egy Író, maga is Olvasó”. Az egyes szövegeket olykor lapszéli rajzok, megjegyzések, utalások kísérik. Képmácsolatok, ábrák tagolják a könyvet, amely azzal a közléssel fejeződik be, hogy „*Mindezt majd megírom még pontosabban is*” — s egy igazi „bevezetés” esetén a tudományban ez rendjénvaló lenne. S még mindig következik valami: „*A könyvben szó szerinti vagy torzított formában többek közt*” — s itt egy hosszú névsor olvasható — „idézetek” vannak. S megtudhatjuk a képanyag szerzőit is. A névsorban valamivel több mint ezren (!) szerepelnek. Az idézetek szerzői olykor megnevezettek (a *Függő* című részben), többnyire felismerhetetlenek, s feltehető, hogy a névsor és a valódi idézések között esetleges a kapcsolat, maga a névsor inkább a nyelv használóinak teljességét kívánja érzékeltetni, a folytatott és megtagadott hagyományhoz való viszonyt.

Maga a *Fuharosok* a könyv 15. egysége. Körülbelül 20 normál gépelt oldal terjedelmű, mint egy átlagos elbeszélés, viszont a regény műfaji megnevezést kapta, s önálló megjelenésekor a kritika egyöntetűen visszaigazolta ezt a szerzői közlést. Ugyanakkor kiemelte a formai megjelenítés (nyomdai kép) versszerűségét, s ezt a szövegformálásban is igazolódni látta, okkal. A regényszerűséget elsősorban a mű teljességigényével lehetett indokolni, amit a mítoszi-balladás jelleg érvényesített. Ám sem a mítosz, sem a ballada nem regény, s egy viszonylag hagyományos elbeszélés is élénk tárhatja a teljességet. (Balladás példákat idézve: Mikszáth Kálmán: *Az a fekete folt*; Móricz Zsigmond: *Barbárok*.)

A nagy könyvben (*Bevezetés a szépirodalomba*) a *Fuharosokat* egy „csehovnovella” előzi meg, *A hely, ahol most vagyunk*. Egy átlagférfi, egy hivatalnok hazaútja és otthonlanságát tárul elénk a helyen, amellyel kapcsolatban az elbeszélő megállapítja, hogy „szokás mai napság arról írni, hogy a világ bizony kissé lehetetlen, hogy mostanság kevésbé elviselhető — de nem igazán tisztességes dolog ilyenkor kizárólag a New York-i metró áldatlan állapotjára gondolni, vagy a közbiztonság példátlan romlására másutt, nem: a világ nálunk is kissé lehetetlen és bizony mostanság kevésbé elviselhető itt is. Ez persze nem politikai gáncsoskodás [...]”. Ezután egy egész oldalon nincs más, mint a jobb alsó sarok felé mutató nagy fekete nyíl. A következő oldal Nádas Péter *Teli-bold* fotója, amelyet nem a fény, hanem a sötétség határoz meg. A *Fuharosokat* ugyan-

ez a fotó követi, majd ismét egy nyíl, de most nincs befeketítve, s a bal felső sarokba mutat. A következő szöveg a *Kosztolányi-rekonstrukciók*, mely a mester *Paulina* című novelláját közli háromféle változatban. Egy könyvből kifotózva az eredeti három lapját, egy másikkól egy német fordítást, s „főszöveg” gyanánt a rekonstrukciót: egy „visszafordítást”, amely néhol megfogalmazásbeli változatokat is megad zárójelben. S mindezt az önmaga farkába harapó kígyó rajza kíséri (hatszor). A *Fuvarosok* szempontjából elsősorban a Kosztolányi-mű alaphelyzete és jelentése fontos: az antik Róma kocsmájában a matrózok alaptalanul meggyanúsították a felszolgáló rabszolgányt, akit aztán az őrség vitt el. Eközben Paulinából kitört minden elfojtott keserűsége: verekedett, kiáltozott, igazságot akart, legalábbis a szemtanú költő szerint, aki a bőlccsel beszélgetett házának kertjében.

De hát kik is azok a fuvarosok, akiknek megérkezésével kezdődik a történet? A kifejezés a fuvaros tájnyelvi változata, nem tekinthető közismertnek, így címmé emelve eleve valami idegenségérzet tapadhat hozzá. Azt mindjárt a nyitójelenetben megtudhatjuk, hogy ők igazából nem is fuvarosok, hiszen a lovakat kocsisok hajtják, a fuvarosok „a kocsik hátuljában bevertek, nyugodtan, fáradtan, mint az urak vagy a begyek”. Egyszer ugyan a legfőbb Fuvaros azt mondja Bolondkának, hogy „együtt járunk házról házra, fát tessék, szemet tessék, ordítod velünk”. – de ez az egyetlen olyan kiszólás, amely a szó legköznapiabb jelentéskörével köti össze ezeket a furcsa figurákat.

A cselekmény nem itt és most, hanem bárhol és bármikor játszódhat, annak ellenére, hogy egy utalás Közép-Európához, sőt a Kárpát-medencéhez köt (a grófnő „járt már Pozsonyban, Szabadkán és Pesten is”). A történelmi Magyarország városainak említése és a grófnő régebbi múltra utalhatna, a grófnő azonban idősebb lehet, feltehetően már rangjafosztott személy. Az anyát viszont szlávosan Marjonkának nevezik a fuvarosok. Mindez azonban nem a jelenhez közelíti a *Fuvarosok* terét és idejét, amely valóban mítoszi és balladás. A fuvarosok a hatalom, az erőszak képviselői, az isten tudja hol, de nem a világ végén álló, mindazonáltal magányos, a falutól távolabb lévő ház – udvarház?, kastély? – lakói: az anya és lányai, köztük a serdülő Zsófi pedig kiszolgáltatottak. Történetileg is valahol a római rabszolgány és a mai, az egzisztenciális és a történeti szorongással is szembenéző értelmiségi között helyezkednek el – a *Bevezetés*. . . előrehaladó rendjében a visszatekintés is figyelmeztető erejű.

A mű a beavatási mítoszokra utal, ezt egyesíti az eladott lány balladatípus témájával. Az ősi beavatási szertartásokkal az egyén társadalmi helyzetében lényeges változás állt be, például gyerekből felnőtté vált. A szertartásokban sok a próbatétel – még több ezek mítoszában –, de a végeredmény egyértelműen pozitív jelentésű: az egyén – ha jelképesen is – hőssé válik. Az említett balladatípus viszont minden változatában tragikus: a lányt erőnek erejével nemszeretnem férjhez adják – vagy akarják adni –, s ennek következménye csakis a halál drasztikus vagy elégikus változata lehet. A *Fuvarosok* a gyereklány Zsófi idő előtti beavatásának története oly módon, hogy az anyja – kényszerből – „eladja” őt a Fuvarosnak. A lányka először, még tudatlanul, szépnek, hatalmasnak, fénnel övezettnak, fenségesnek látta a fuvarost, aki aztán a legdurvább módon és részegen megerőszakolja őt egy gruppszex jelenet zárakordjaként. A Zsófiává lett Zsófi azonban nem hal meg, nem is halhat meg, sőt most kell rádöbbsennie, hogy az általa megismerhető és élhető világnak ez a rendje: időnként, akármikor, jönnek a fuvarosok, zabálnak, részegeskednek, majd átmenetileg kuplerájja teszik a házat.

Segítség nincs: a falu messze van, s alighanem ott is ez a rend; alighanem csak vi-gasztaló legenda, hogy az erdőben már gyülekeznek a majorbeli suhancok, szervezik az el-lenállást. A Bolondka nem képes igazán Lovaggá átlényegülni, ő „gyáva”, azért is, mert mindent pontosan lát, s így tudja, hogy nincs más útja a menekülésnek, mint az öngyilkossá-g. (Amikor végül lázadna, akkor is csak „jót tesz” a Fuharosnak.) Segítség nincs te-hát, de mindezt el kell viselni, élni kell, azaz nem szabad ellenállni a fuharosoknak, mert bár nincs arról szó, hogy fegyverük volna, hogy a már beavatottakkal szemben erőszakot alkalmaznának, mégis egy legyőzhetetlen hatalmat képviselnek. Ennek a mitikus erőnek talán csak végrehajtó eszközei ők, ám nyilvánvalóan a másik oldalon állnak: a mitikus Rossz képviselői. A lánykát megtéveszti az érkezésükkor szétáradó (reggeli) fény, mert nem a mítoszi hős, a Nap Fia érkezik meg, hanem a Sátán küldötte, a gonosz démon, eset-leg maga Lucifer (a név jelentése: fényhozó). Mire távozik társaival, este lesz, sötét, amely-ben „a tél növekszik. Egy magányos farkas jött le a faluba.” (Idézet Pilinszky János *Jut-tának* című verséből.)

Segítség nincs, az anya és lányai „lefeküdtek” a fuharosoknak. Megtették ezt korábban is, csak akkor még Zsófi gyerek volt, s nyilvánvalóan meg fogják tenni ezután is. „*Túl vagyunk rajta megint*” – mondják. Nyilván csak annyi sötét és krumplit, azaz „életet” szerezhettek, amennyit a fuharosok jónak láttak, nyilván fogytán volt már eleségük (a pajta üres volt), azért Zsófi öröme és nővéreinek rettegése a fuharosok reggeli érkezésekor. Mi marad számukra vi-gasz e förtelmes megalázottságban? Csupán annyi, hogy bár rabszolgák voltak, s az urak ké-nyükre-kedvükre bántak velük, ők nemcsak titkolt gyűlöletüket őrizték meg, s kiáltották el is-mételtlen egymásnak, mikor magukra maradtak, hanem ösztöneik is ellenálltak („*És nem él-veztünk el! Nem! Bugrisok, azt hiszik, de nem, nem élveztem el, azt hiszik, mindent*”).

Fontos szereplő a Bolondka, akit Zsófi nevez Lovagnak, s akibe, elesettségébe, talán gondolataiba, megváltandóságába beleszeret. Ezt a lehetőséget töri szét az anya, amikor piaci kofaként ajánlgatja legkisebb lányát a Fuharosnak. Bolondka az az értelmiségi, aki – ugyan-úgy kényszerből, mint a nők – kiszolgálója a hatalomnak, a kocsuiuton kutyaként kucorog a fuharos lábainál, aki azért tartja őt, mert ezt is megengedheti magának: „*te vagy a mi élő lel-kiismeretünk*”, „*te erre születél, mi arra*”. Bár a Fuharos a brutális erő képviselője, hason-ló intellektuális teljesítményre képes, mint a Bolondka. Valóban a Sátán lehet, aki pimaszul emlegeti a fényt: „*Mulier amicta sole! Napfénybe öltözött asszony*” – ez Jézus anyjának dí-szítő jelzője, s a Bolondka beszédét is fényűző bátorságnak nevezi, méghozzá franciául, ahogy olykor a nővérek is megszólalnak, jó házból való származásukat bizonyítandó.

A *Fuharosok* felépítése – s ez is összefügg a mítoszi és a balladai jelleggel – a tragé-diaéra emlékeztet, megtartva a hármas egység szigorúbban értett elvét is. A színtér a ház belseje. Az expozíció, a szereplők bemutatása, Zsófi boldog készülődésének és a nővérek ellenkező hangulatának még nem érthető ellentéte azonban rögtön feszültséget kelt. Ezek háttereként felidéződnek a hajdani boldog kirándulások. A bonyodalom a vendégek belé-pésével tagolódik. A főbb jelenetek a Lovaggá átlényegülő Bolondka és Zsófi, a Bolondka és a Fuharos, majd ismét a Lovag és Zsófi között zajlanak, s a tetőponton a Fuharos meg-erőszakolja Zsófit, a Lovag pedig öngyilkos lesz, a kutyákat megölő mérge maradvékával. Egy klasszikus tragédia itt fejeződne be. Egy mítoszban a Lovag legyőzte volna a sátáni erő

képviselőjét. Egy balladában Zsófi is öngyilkos lenne. Egy romantikus regényben a Lovag és Zsófi elmenekültek volna. A *Fubarosok*ban mindez lehetetlen, az epilógus azt tanúsítja, hogy nincs igazi katarzis, a katasztrófa ugyanis folytonosan ismétlődik, nem lehet sem belehalni, sem megszabadulni tőle, ugyanis nem kivételes eset, a hétköznapiak része.

A történetet a Zsófiává avatódó Zsófi meséli el (a görög név jelentése: bölcsesség), ő az elbeszélő. Maga a szerző ez alkalommal, az Esterházy-műveknél szokatlan módon, háttérbe húzódik, gyakorlatilag csak Zsófián (a beavatott nő részben visszavetített nézőpontján) keresztül nyilvánul meg. A lány közvetíti – értelmezi is hát – a Bolondka, a Fuharos, az Anya és a nővérek szemléletét is. Mindegyiket beleérző képességgel. Nagy utat kell neki magának megtennie: a boldog várakozástól az ismeretlentől, a fájdalomtól való félelmen át jut el a beavatódásig, amelynek nemcsak az erőszak a része, hanem előtte a Lovaggal való kapcsolat, utána meg nővéreinek emiatti árulót kiáltása is. Zsófia többet tud, mint a nővérei: ő azt is meglátja, hogy a Lovag és ők hasonlóképpen áldozatok.

A mű végén olvasható annak a három filozófusnak és három költőnek a neve, akikről idézeteket épített be a szerző. (Ezeket csak az első kiadás közli elkülönítetten.) Különösen fontosak a Pilinszky János- és a Pascal-átvételek. Nemcsak a Lovag épít beszédébe szó szerinti idézeteket a szórakozásról (Pascal: *Gondolatok* 171. és 168.), az igazságosságról és az erőről (298.), hanem Zsófi az unalomról (131.), sőt a Fuharos a szakadékba rohanásról (183.) szólva. Pilinszky már említett verse mellett a *Két arckép*, a *Sztavrogin elköszön*, a *Végkifejlet* sorai is beépülnek, a *Gyerekek és katonák* című színművével együtt. Igen fontos a szerepe a híres Rilke-sornak, amelyet a Lovag mond gyávaságának beismerése után: „Győzést ki említ? Minden csak kitartás” (*Rekviem*, Jékely Zoltán ford.). Helyet kapnak még de Chardin-, Kierkegaard- és Szőcs Géza-idézetek. A más korú, jellegű, stílusú szövegelemek szinte észrevétlenül épülnek be a *Fubarosok*ba, filozófia, költészet és komor hétköznapi történés szerkezetileg és nyelviileg is egységgé válik.

Eközben olyan szembenállások mutatkoznak meg, mint az ember élőlény és tárgy volta, a csend és az üvöltés, az ujjongás és a nyüsztés, az unalom és a szórakozás, az igazság és az erő, a szépség és a csúnyaság, a szeretet és a gyűlölet, a Bolondka és a Lovag, a „béka” és a hercegnő, a fény, a ragyogás és a feketeség, az erőszak és kiszolgáltatottság, az élet és halál, azaz elpusztulás és túlélés. A küzdelem eldöntetlen: a fuharosok ismét el fognak jönni, de addig meg lehet próbálni „szívből nevetni”.

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Esterházy Péter: Fubarosok* = Mozgó Világ, 1983. 9. ♦ KENYERES ZOLTÁN: *A lélek fényűzése*. 1983. 439–468. ♦ SZEGEDY–MASZÁK MIHÁLY: *Esterházy Péter: Fubarosok* = Kortárs, 1984. 1. ♦ BALASSA PÉTER: *Észjárások és formák*. 1998. 180–221. ♦ *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–1988*. 1988. 7–134. (bibliográfiával) ♦ *Esterházy-kalauz*. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel. 1991. ♦ RADNÓTI SÁNDOR: *Recrudescent vulnera*. 1991. 135–173. ♦ KERESZTÚRY TIBOR: *Féltérpezen*. 1991. 7–24. (interjú) ♦ *Esterházy Péter: Függő*. (Bevezeti, magyarázza Jankovics József) Mátúra Klasszikusok, 1993. ♦ WERNITZER JULIANNA: *Idézetvilág*. 1994. (a német recepció bibliográfiájával) ♦ KULCSÁR-SZABÓ ERNŐ: *Esterházy Péter*. 1996. ♦ REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS–TARJÁN TAMÁS: *Magyar irodalom 1945–1995*. 1996. 174–179. ♦ *Fubarosok* (tanulmányok). Szeged, 1999.

❖ *Fuhasok* ❖

— regény —

Hát megjöttek! Hát megjöttek a fuhasok. Az ő kurjantásaik verik szét a hajnalt — szakadt, szürke, nyítt — a csend tökéletes és üres. Láttam nővéreim rettenetes arcát! — ádáz! ádáz! — Drágáim, az istenért, dehát mi történt?

A spaletták vékony résén a meghajszolt lovak habos zablói — az ifjanc kocsisok a bakon, ők, ők kurjongattak hidegtől rózsás arccal, miközben előre hajolva kacéran kormányozták lovaikat. A gyeplők lengtek ide s oda, a kicsi jég csilingelt a vaspántos kerekek alatt. Itt! itt! — Csatakos virradat! Az óra hangosan ketyegni kezdett, szorítsd a combjaid közé, rivallták néném, és csavard a szoknyádba azt a rohadt órát. Most a csend a legfőbb szükségünk.

A fuhasok, ők a kocsik hátuljában hevertek, nyugodtan, fáradtan, mint az urak vagy a hegyek. Súlyos bundákban! Mellettük tűnik ki, mily vékony a sok nyikhaj kocsislegény, ritkás hajcskájuk szálnalmas, kockás sildes sapkájuk kopott, fülek eláll, kézfejük lila meg szederjes a fázástól. Haloványosságuk neve: sápadtság. Foguk ha megvillan is, ahogy nagy garra faroltak a kocsikkal a kanyarokban hangoskodva viháncolván, de mi ez a farkasprém bundákhoz képest? Ki az itt, akinek izegni-mozogni kell?

A fuhasok — tárgyak, úgy — szálfatestek nekidől puha kukoricacsuhénak, szájuk előtt gőzölgött lehetetlenségtől a sárga levegő, akárha szivaroztak volna. Arcuk széles, szakállasak szinte mind, de nem barátságatlanok, a legkevésbé sem! — a távoli saroglyákból össze-összenevetnek, hangtalanul és röviden. Értik egymást, látom én. Combjuk daliás, a nadrág csak szűk lehet.

Jó kutyáink vicsozítva őrköttek örök láncokon, de félelmet nem gerjesztettek senkiben: a legények nem bosszantották őket, és a fuhasok nem adtak visszavonhatatlan parancsot. Lehet, duzzogva hanyatlottak prémjeikbe.

Arcotok, néném, kinyíltok, de miért virágzik haragot? — Miért vonnátok így engemet, lekaparva az ablakról? — körmöm hiába kapaszkodik — zöld, éles festékmezék — te kis béka, miért sziszegtek? kis béka, takarodol! — és a dulakodásban széjjelcsapódó spaletta zajától rémülten mért ugrottak hátra? Milyen fény.

Már értitek, miért repes titkosan szívetek, ha közeledni láttok? Tiszta hang szállt a csöndön át, világos színfolt húzódott át a kristályon, fény áradt szét a szem mélyén, amelyet... Hihetetlen szívárvány, szinte valószínűtlen frissesség simította meg a szememet. Éket ver belém a fény, a fényes lovak, a pára, a hang, a zöreje, a fagyott sár, a zord magtárak körben. Szívcskéim, miért lapultok a falhoz? Legyetek boldogok, nem kell e gőg, a rémület.

Fenséges ember, természetes fuhas, ekkor emelkedett féltéredre szekerében, intésére kocsisa hőkölve állítja meg a fogatot, sárga mind az istráng, terpeszben áll már a gazda, kacsint kire büszkén vissza szolgája, s föl, föl, ide mutat föl szobánkra — rármagyogott egy tekintet, és sugárzatában megpattant az a kagyló, amelyben szunyókált szívem.

Nyihogtak, kapáltak a lovak, porlik a jeges udvar. Hajnal: mindenféle nyomok; ki tudja. Reszket a test, néném nyuszítása örült erőt ad, dac, félelem, korlátozás nélküli érzés fog el, ujjongás — az ablaküvegen pára szeszélyes nyoma, vékony hálógang összemarkolva a hasnál, gyűrődés meg szorítás, igen, reám néz, bundája harangként himbál. Voilà votre mort, monsieur!*, kiáltottam lelkesen.

A tornácra anyánk — édesanyánk, ki úgy üvöltöz az ebekkel, mintha neveletlen kalykeivel, velünk. Szobánkra újra sötét, szúrós, veszett sötét — szerencsétlen, szerencsétlen ostoba, gajdolták nővéreim, ágyukba visszabújtak, és alvást színleltek.

Kérlelni hiába kérleltem, hadd feküdnek közétek, szegény, álmos leányok, az alvást, azt tettették; ölelni akar-

* Íme, a halála, uram.

tam, s nem lehetett. Ölelni akartam, s nem lehetett. Titeket gyűlöltelek, ugyanevel a szívemmel, és gyűlöltem a tért, amely körülvesz, a szobánkat. . . — A szobánk! Ó, hányszor reggelente a sok ébredés néném forró és puha hasán! Az enyém nem: ha megtapogatom, izmot érzek és csontot, izmot, csontot. Néném szépek, akit szeretek, szép, ámulva lesem őket, forgásuk tükreink előtt, morcos szépítkezéseiket — púder szítál, mint a por lapulevéltre — s egy ujj ezután, ha már magában, járatokat rajzol az üvegre, nehéz ákom-bákomokat. A cippeket olykor én húzhattam hátukon föl, féltem, becsípem alabástrom bőrüket. Estére arcuk szintelen lett, ők szótlanok, hallgatag ültek ágyuk szélén, kezüket ölükbe lógatva. Én ekkor eléjük térdeltem, eloldoztam a szalagokat, eloldoztam arcaikat, eloldoztam a tekinteteiket, fejemet fától ölükbe fektettem, onnét simogattam hátukat körökben, egyre följebb, nyújtózva, zihálva aztán melljük kuporodtam, libabőrös karjukat dörzsöltem — testvéreim! — kézfejüknek hagyma és parfüm szaga volt, végül a hajukat, amelyről addigra lefoszlottak a göndörödések — sörény és haj — egyenesen, simán, gyanús fénnel feszült hátra, vékony, piros, sárga vagy fekete befőttesgumival célszerűen megkötve, eloldoztam ezt is, és babusgatva hajukba túrtam. Bábuk, mozdulatlanul úgy tűrték. Levetkeztettem őket, ruhájuk ragacsosan tapadt a testükhöz — ágyukat testemmel előlegeittem, ők átkarolták egymást, lezárták szemüket. A nap szerencsésen véget ért, mondtam a szívemben, kicsi Zsófi, kicsi Zsófi, tuttogják, és úgy alszanak el, mint akik meghaltak. De reggelre forró volt és pihés a hasuk, és orcám köldökükön melegegett ismét ébredéskor. Korgó gyomruk ezüstzene.

Jaj nektek, kutyák! Beszakadó vasmellények, lóhalál. Tavasszal már fű és kikerics nő fölöttetek, meg kakasmandikó. <szövegromlás>, mi ez a zaj? Szarvasbogármennydörgés, feleltem. Az ajtóban, és fény újfent, édesanyánk oldásul, szép kövér teste rózsaszín világlott, szeretni jó, mert a szeretet nehéz, hozzárohantam, hevesen átöleltem, fejemet mellette közé fúrтам — túlzások, saját maga, a meggyipiros rúzsok, a vastag, zsíros festékek, erős szagosvizek, ha csak ránézek, úgy érzem, gazdag vagyok, s nem történelhetik baj velem. Ujjai sárgák a nikotintól, karja szeplős, sarkán a bőr kemény, mint a kő. Én úgy vagyok kövér, ahogy a hold ezüstös, mondja.

Ó, kicsikém, lehelte, széles arcán könny futott le, széjjelázik a festés, szípgogott rögtön dühösen, öltözz a vasárnapi ruhádba, vedd föl gyöngyös nyakéked, és főként vegyél friss bugyit, kis bestia! Jó: ez a boldog felelet.

Mennyire csodáljuk anyánk szókimondását, azt az egyszerűséget és lendületet, amellyel beszédje homályos céljára tör, mennyire értem ilyenkor őt! Mosdij, mondotta, a többi megy magától, és nevelésem számára befejeződött. Egy időben lejártunk a faluba — a grófnőhöz, édesanyánk csak így említette, a grófnő, valóban, tapasztalt, világot látott, okos asszony, járt már Pozsonyban, Szabadkán és Pesten is — szánalmat érzek azok iránt, akiket egyetlen évszázad is elrémít, vagy akiknek szeretete nem ér túl egy ország határain, ő azután pompásan értett ahhoz, hogy a nap esetlegeségeihez egészen természetes módon kapcsolja kommentárjait, amelyek immár személyesen reánk vonatkoztak, főként rám, okulásomra, épülésemre.

Mutasd magad, mondta az első alkalommal, arcomat hús, kemény kezébe fogta, jó pofid van, jó kis pofid van. A feledhetetlen kirándulások! A ropogós kenyér meg a nyikorgó elemőzsiáskosár: zajok, abrosz a fűvön, fehér, zöld — zöld — Az ég, a tenger: sűrű élő réteg, ahol nyüzsgő és tovaftut az élet. . . Elámulok, mily csodálatos formájú a sirály és hogyan repül. Hogyan készült ez a repülő hajó? Sudár nővéreim tündököltek a napban, forgatták selyemnapernyőiket, megünnkömböszni, kuncogták, hunyorogtam és szédültem a sok, nehéz fénytől, gombászni megünnkö, a hosszú, öldöklő bolyongás a remegő augusztusi árnyak közt — és nem volt ritka, hogy hirtelen lekaptuk fodros ruháink, hogy megfürdjünk a patakban, s miközben mi tomboltunk, kényünk szerint pillanatonként teljes egészünkben átváltozva, vadócokból szelídek — a grófnő, ő magasnyakú, nyár, nyár, fekete, zárt ruhájában változatlanul mintegy őrzött minket, szája körül a ráncolt mosoly mutatta: tisztában van szerepével: s ez olykor talán fáj neki. A grófnő! A parton wolfram sisak, benne merített méz és kátrány. Néném majd nyűgösek lettek, és beszélni kezdték szépen és megrendítően az unalomról — hogy semmi sem olyan elviselhetetlen az ember számára, mint a szenvedélyek, ügyes-bajok dolgok, szórakozás, iparkodás nélküli teljes tétlenség. Ilyenkor átérzi semmi voltát, elhagyatottságát, elégtelenségét, függőségét, tehetetlenség-

gét, ürességét. Lelke mélyéről azonnal rátör az unalom, a gyászos hangulat, a szomorúság, a bánat, a bosszúság, a kétségbeesés.

Jó kis pofid van — nem féltem senkitől — én nem tudtam, mi az a félelem — semmi sem olyan értékes, mint ami te vagy másokban, és a többiek tebenned — Fent minden csak egy! Fent minden csak egy! Járásra is kitanítottak, veres selyemszalagot gurítottak nénjéim a kertben, s nekem, mint keskeny gáton, melyet álnok hullámok ostromlanak kétfelől, kellett végigmennem ezen, ők meg rajongva kiabáltak, még a grófnő is, bravó, Zsófi, nézzétek, milyen ékes a farocskája, s hogy rázza a bestéje!

A mámoros zsi bongás egyre vadult, forogtunk, táncoltunk, azután kipirultan — tánc és tánc — s ha édesanyám nagy, puha karjában kötöttem ki, engesztelésül is akár, mert úgy paríroztam volt a grófnőnek, ő meghatottan ölelgetett, kicsi szívecském, milyen ruganyos vagy te. De én erre kezem a derekára tettem, nézd csak, örvénylő, telt derekára, kezem a hátára tettem, királynői széles hátára, kezem a hasára tettem, puha gömbölyös hasára, kezem a keblei közé tettem, márványos, hatalmas keblei közé — ő, nem — ő, nem, édesanyám, tévedsz, és meglep, hogy tévedsz, húsd fénys és sugárzó, irigyellek tégedet, mert én mindenütt izmot érzek magamban, mintha rágós hús volnék — izmot, csontot — határt, határt, te nagy vagy, és szeretlek — ugyan, kicsi szívem, szépen és fiatalosan beszéltél, éretlenül, hasam hájas, látni, derekam tompa, mellem tarisznya, hátam szalonnás, a hátsómat ne is említük. Édesanyám!

Felöltöttem fehér, suhogó vasárnapi ruhámat, pedig vasárnap nem, az nem volt, s föl a fehér, hús selyembu gyit. Az a csönd! Nénéim már nem színlelték az alvást, öltöztek — máskor mennyi csacsogás, nevetgélés, zihálás, pihegés, birkózás. Lehurrogta, amikor viccelve illegettem magam — várj csak, sziszegtek fenyegetően — dehát, édeseim, miért ily kelletlenül? Vajon nem azok toppantak be, kikről annyi színes szó esett és álom? Vajon nem... Testvéreim rárontottak és megszagattak — rosszul leszünk ezen ájtatos beszédű. Várijál csak. Még ne tekintsem bölcsességre azt, ami csak melankólia, közömbösség, kiábrándultság... Nővéreim vékony karomon térdelve — szitok, szitok.

Egy anya van. Édesanyákon ezüstszegélyes bíborpongyolája, a széles kínai öv, a selyempapucsok, mamusz, fekete ébenhajában a szépséges szivárvány-tollász, káprázat, állandó szél, a bécsi csillárok parányi üvegfüggői összekodnak — szél, szellő, lehelet.

Nem félsz, Zsófi? Ó, anyám, ha mostan őszinteségem minden tapintatlanságával mernék válaszolni, merek, azt mondanám, nem, nem értem kérdésedet, hogyan is lehetne félni attól, ami létezik, vajon nem sokkalta félelmetesebb az, ami nincs <a nincs, ami van; az van, ami nincs>, csitt, csitt, hallgass, buta, komisz lány, hallgass. Hajlóbongó csiklandás ajkunkon, szivárványtollász, kacagás és tűzijáték megint. Ah, tais-toi, je ne veux plus!*, kiáltja nővérem, anyánk csókol engemet.

Hars szó hirtelen, honnét, sebtiben nem tudni, kintről, bentről, ajtó megül, vagy hogyis, csúfondáros, vékonyka kacaj, de mély hang — nos, nincs, jó, rendben és nagyon jó, hogy nincs, félelem, a kisasszonynak esze ágában sincs, a bornyú miért is félne a vágóhíd előtt — nincs félelem — bár nem épp a kisasszony mondotta, hogy sokkalta félelmetesebb az, ami nincs — Megkönnyebbülés gyáva sóhaja, Bolondka, te, hát te vagy az, rémisztgeted az embert, mintha nem volna mindenből elég, figyelmezz éles nyelvedre, nyakatlan nyakadba sózok, vakarcs!

Ki ez, édesanyám? Boldogtalan nyomorult — láthatad kocsiában, ott kucorgott a fuharosod lábainál, a zsákból, igaz, alig lógott ki — egy macskakölköz bizony, kit a folyó felé cipelnek épp — Ő semmiben sem hisz. Azt mondja, hogy a csillagok merő kövek, hogy a lámpa nem lámpa; hogy az asztal nem asztal, hogy a gyerek nem gyerek. — Engedetlen magzat. Marjonka, drága, látom, mint rendesen, elveszejtenél szíved szerint már, szolt az, akit az imént drága anyánk Bolondkának nevezett, s kilépett a homály öleléséből a Lovag.

Sikoltani hát gyorsan, be csúf, gyomrom öklendezve ráng, kéz elnyúló szájra tapasztva — késő — Igen, bölintott

* Ó, hallgass, nem akarom már!

a Lovag, igen, Hercegnő — Parány emberke, kék matróztrikóban, foltos tornacipőben — lobogó, bolyhos fűzők, kopott, szürkés-kék vászonnadrág, — feje vállából nő, fehér pofeteg gomba — jobb térdén valami éktelen huppanás, mintha ott volna púpos.

Döbbenetem csöndet szül. Kézenfekvő, szólt a szomorú Lovag, meglebegtette a lábát, akár a bohóc, kinek lábában csont: nincs. Kézenfekvő, hercegnő, makacs sérüléssel bajlódom.

Szegény, mondtam, ahogy szokás és gondoltam őszintén — miért szánalom? miért fájdalom? — a Lovag magas homlokán kettős ívben gyűrődött a bőr, együtt haladva a szemöldökkel, pergamen arca, fáradt arca, vékony arca, arca — Nevetett — rossz foga tompán — Hercegnőm, engemet sajnálsz?, silány földönfutót, gyámoltalan zsákbamacskát, akinek a kellenél több ész és kevesebb tehetséget vagy hatalmat adott az Úristen, kicsiny leány!, dehát nem én vagyok kifehértve, hevítve és föllobogózva — olcsó nyaklánc sötét, kemény reggel, kifehértve, hevítve és föllobogózva — Kézenfekvő: deli gazdám pedig, áldott legyen a neve egy darabig, amott ül a kormos konyhában, tunkolja a szalonnás tojás maradványait — Te! — megfontolandó, kire pazarold földi fájdalmadat, ne ily méltatlan fajankóra, tartsd meg ezt, érték!, magadnak, meglásd, a zokogás nemcsak hasznos, de szép is. Szép... Féregnek lenni mit jelent?, magának komoran —

Agyalágyult, ütődött, félkegyelmű szegényke, anyánk süvöltés — Ó, szólt a Lovag virág hajnal — Fogd be végre a pofád, így drága anyánk, és akkor a lányka, én: kedves ismeretlen, nem értem, miket beszélsz, s ha érteném, mit elgondolni sem bírok, nem miért, ám láttalak és látalak, láttalak, már tudom, saroglya tövében, hatalmas fuharos-csizmánál gömbölyödve, látalak most, testedben elgaláztalt és sóváran, mindez keserűvé és vádlóvá tesz... .

Ugyan, lányka, éretlenséged vakmerővé tesz, gyerek vagy te még, tapasztalatlan, honnan a bátorságod tanácsot adni — Honnan a bátorságod megfigyelni? — ingerült törség kicsi férfi. Elpirultam, lehet, de el is mosolyodtam, tudtam, nem tévedhetek — valami bennem, ami mondani akarta magát, nekem nem érdem, s a Lovag elcsöndesült, nem, kedvesem, keserű és vádló vagy, nincsen tehát igazod, nem veszed észre az ember jóságát, a világ fényességét, a ragyogást, mellyel mindannyian tündöklünk — Rühes ebek vérzünk a párnán, gyönyörűek vagyunk. Azután csak ügyetlenek és halhatatlanok. — Én nem. Én nem hibáztatni akarlak, hanem ifjúságom minden erőjével támaszkodni lenni, ne kérdezd, miért, az erőt éppen az jellemzi, hogy fölöslegben van, a gyöngeség az, ami elegendő, amaz túláradás, forrás, forrongás... .

Szóval így, csak úgy, hát ennyire, mi nekem jut, ez hát, a szándék, ez volna ajándékom?, e túlsorgás, habos folyás egy rézűst oldalán, személytelenül ez, mi maradna akárkinek?! — Ne beszélj így, jóember, ne tarts kevélynek, mert azt hiszem, reám szorulhatsz, a Lovag mérgesen toppantott — bizonytalanul már én is, fogadj el, uram, barátodnak, s fogadd ím kis kezem, barátságunkat lám megpecsételhetjük. A Lovag ünnepélyes lett hirtelen, fanyarság és fölényesség hol, bevallom, megijedtem, mert hát nem gondoltam, hogy ennyire fontos volnék, taníts meg arra, mondta a férfi, mi az igazi tisztaság: nem a dolgoktól elszakító vérszegénység, hanem a minden szépségen átható lendület. Nyilatkoztasd ki, mi a valódi szeretet: nem a büntől való meddő rettegés, hanem az a merész szándék, hogy minden ember vállalva feszítgeti az élet kapuit... . avval kezét nyújtotta parolára, félénken az érintéstől én is, de mielőtt ujjam érte volna övét, fűgőn elkapta — Ostoba liba!, kiáltotta sírva. Elég ebből a gyerekségből, mondta édesanyánk egyszerűen — drága buta Lovag, buta okos Lovag.

Mi a hétszentség, Marjonka, ez a kravall?! — a fuharos! — arcát homály fedte, fénynek és sötétnek titkos játéka, a konyha erős és bűdös petróleumlámpái, mint két reflektor, micsoda fénybe vonták az alakját — villámsújtottan ott — a szilve sugározni kezdett, fény, fény, fény, fény és energia a remegő, lángoló élekből szerte, ó, igen, a fuharos szép ember valóban — Hatalmas terpeszbe vetett combja — Vastag tölgy dereka — A bivaly nyak és a vörös, daliás — Izmos fej, igen, látom, látom, ez ő, és — én! én! — én vagyok a párja, az övé vagyok, beleszédültem abba, amit láttam, és abba, amire gondoltam, eltűnt mellőlem anyánk, ki óvott meleg testével, elenyészett a szegény Lovag, csenevész testét megverten cipelte, beleszédültem az új világosságba — Lovag! — amiről beszéltünk a világ világossága, csak én vagyok, aki van, s a fuharos és ez a világosság.

Merev áhítatban botlik a láb, s a lányka ott tápászkodik, a hideg kövön, az almakosár felborult, a téli almák kocódva széjjel, a sok földgolyó, barna folt marad majd a helyén. Ez a béka az? Hasam hideg — a legsatnyább vagy merre tárgy is mindent szétfeszítő erővel robbanhat széjjel vagy csodásan aktív természetűvé változhatik, ha megadatik az a kiegészítés, amit keres s amire vár. Az érzelmektől határozottan kell majd elszakadnom!!!

Príma, hidd el, príma elsőosztály, csak légy egészen óvatos, friss, mint a ma szedett eper. — Micsoda eper, karattyoló vénasszony — szétrúgom a zrítyódat, mit akarsz télvíz idején eperrel? Vagy valami üvegházi különlegesség, élvezeteg boszorka! Mulier amicta sole! Napfénybe öltözött asszony, jer, ülj ide fürgén — szállodkló nevetése édesanyánknak, szeretem hallgatni: mintha madárja kéne útra vagy vágna fölfelé csak úgy a levegőbe kiszámíthatatlanul, mondd meg neki, Marjanka, üljön itt a konyhában, várjon csak, és üljön csak. Üljön, mulier amicta sole!

Volt és múlt ez az új, édes, nehéz reggel, Uram, irgalmaz nekem, Uram, irgalmaz nekem. Hideg hátamat a kemencepadkának nyomtam, a sparhert fölött tűzszikrák virgoc esője, nagy lábasokat tologattak ide-oda. Megtelt a konyha az emberekkel, az ezüst füsttel — szélebből a kocsisok, szemét lesütve a Lovag, a fuharosok a dímtalan faasztalt ülték körbe, ónkupáinkból itták ócska lőréinket, bocsássatok meg, jó urak, excusáltak néniém, kik csinosak voltak és üdék, de jaj, termésünk pocskára ment, a nap nem volt kegyes hozzánk, mit ér akkor a verejték és szorgalom, meg a gyökértetvekkel is akadt gondunk elég.

Ezer szerencse, hogy rendelkezésre álltak, Lovag félhangon, húgaim, szakkönyvek, melyeket derék gazdáim az idők kezdetén jóságukban — Ja, hő, bizony az, fuharosok nevetve bólogattak, bizony tényleg. Erős férfiak, ingükből szallonna és verejték szag áramol, szépek, mert minden tény szép — mind, ami van! Ez nem lehetséges ilyképp, hiszen szép úgy lehet, ha lehet csúnya. A csúnya az, ami hiányzik, mondta a Lovag. Jó volt mellettem, gizda kis testét félig nekem dűtötte, térdeit felhúzta, önkéntelenül simogatva őket. Igen.

Rőt borok mámorában ezernyi rázsa közt rohan az éj álmába zibongva az óra, édesanyánk, nővéreim a fuharosok kemény ölében, nagy tenyerük lapátolja őket — kellemes a hangulat, anyánk takarja a fuharost testével, de én tudok mindent, nincs előlem elrejtve semmi. Ezt hiszem. Várok.

Valami kezdett kiválni a konyhai zörejekből, a kacajok és a sercenő tűz zajából, távoli, rossz hang, hosszas vonítás, majd gyors, éles vinnyogás — mindenki bőségesen itt, a kutyaüvöltés örvongésbe emelkedett — ezek a mi komondorjaink — mi ez?, fordult ki anyánk ölelésből, mi ez? Mi, odavalósiak, egymásra tekintettünk, szemünkből aggódást olvashattunk ki. Fuharosok mozdulni nem — mi ez?, ismételte édesanyánk — Bátor, bátor asszony — Bátorság! jól hallok? szót hallok: bátorság, mit dunnyogsz, Bolondka, vetette oda a fuharos. Remegő válasz, bátor asszony, jaj, mi lesz velünk... Rendben, Bolondka, kedveljük, ha beszélés s ha így, kedveljük, ha te vagy a mi élő lelkiismeretünk, kedveljük, ha elmés vagy és szórakoztató, és azt, ha nem kímélsz minket, ha furdalsz, ostorozol, courage de luxe!*, lám, te megengedheted magadnak, hogy erkölcsös légy, s ennek tiszta szívből örülünk, meg tán nem hiú remény hinni, ránk is hull rólad egy csekélyke örökkévalóság — kedveljük az... izé, a nyakasságot — nem mintha, mit szemünkre lobbantasz, nem tudnánk, tudjuk, mindennek rendje van azonban, te erre születél, mi arra — arcunk mintha ezer apró, fekete tüvel volna átyuggatva; nem volna azonban szerencsés, ha háládatlanságon érnénk, végtére is itt vagy velünk, zsádkodban kucodva, együtt járunk házról házra, fát tessék, szemet tessék, ordítod velünk — és enni kell — fel a függönnyel! csinálhattok bármit, nincs más választás, vagy hinni, vagy tagadni, vagy kételkedni — mindig legyen egy hátsó gondolatunk, s ennek a világánál ítéljünk mindenről, miközben úgy beszélünk, mint a nép — nyugodtan rohanunk a szakadékba is, ha sikerült valamivel eltakarnunk a szemünk elől — tagadni, hinni és okosan kételkedni olyan az embernek, mint lónak a futás.

Jól van hát, szívecském, értjük mi egymást, és a kellenél jobban nem utálkozunk, fekete szőrös mancsát, mint

* fényűző bátorság

drága báty, a Lovag vállára tette — ne! nyúlj! hozzám! — sikoltva; a fuharos egykedvűen bólintott: Unatkozom. Kérem a köpenyem.

Lovag magában főhajtás — nyomorúságainkban egyetlen dolog nyújt vigasztalást, a szórakozás, és mégis, ez a mi legnagyobb nyomorúságunk. Mert főleg ez akadályoz meg bennünket abban, hogy magunkkal foglalkozunk, és so-dor észrevétlenül veszünkbe. Nélküle unalomban élnénk, de ez az unalom arra ösztönözné bennünket, hogy valami biz-tosabb, tartalmasabb módját keressük elűzésének. A szórakozás azonban elmulattat, és észrevétlenül vezet a halálba. Nem tudtak gyógyírt lelni a halálra, a nyomorúságra, a tudatlanságra. Hogy mégis boldogan élhessenek, azt eszelték ki, hogy nem gondolnak rá.

Povedálj csak, kacsa kibic, de jegyezd meg, az embert s a haladást bántani nem hagyom — az ember buja vá-gyaiban is nagy, mert képes volt rendet teremteni bennük, és a szeretet képére átforgalmazni őket — Marjonka! — fuharosszó!

A kutyák elhallgattak. Mit csináltak, gazok? Mit, mit? Mit is? Tették, mintha homályba volnának, fiatal legé-nyek, fuharosok, mit is... mit is... incselkedve felmutattak egy szalonnabőrökét, megégettük őket, kék, a szalonnabőr-ke kék. Gyilkosok!, üvöltött anyánk, ocsmány — nosza, nosza, fészkelődtek a fuharosok, anyánk arca vörös folt, homlo-ka kifordulva, szeme párás, ő is sokat ivott, a férfiak nyugtalanul szedelődöztek, nyugi, Marjonka — nevettem én is, átnyalábolták tünde néneimet meg anyánkat, hujjogások, rikoltozások közepette, mint nagy liszteszásokkal futottak ve-lük, csapódtak az ajtók — tömb repedt, szállt — erre várt mind, színes láрма, erre, roppant kravall.

Én is. Túl gyorsan történnék a dolgok. Úr, valóban — ó, ó, kishúgom, gúnyolt a Lovag, ültünk ott egyedül, mi-ként a gyerekek, kiket magunkra hagynak: mindig. Fáj? — Kérdeztem őt, és kezemet porcgyanús térdére tettem. A Lo-vag elpirult, engem is forráság öntött el, határtalanul kicsinnyé lettem, készségessé, simulékonnyá, akárcsak egy kisedd — a Lovag összetört, koravén, keserű arca, amely mégsem tudta elfödni a tisztaságot — a szépség, amely itt ragyog an-nak, aki fölsimeri — szédültem, szédültek a combjaim, és szédült minden izmom, emelkedtem magamban: én vagyok a lehetőség! — de azután zsugorodni kezdtem, rossz, émeltyítő, bizonytalan érzés volt — csontomig, tovább — Határhoz ér-tünk, jaji, sikoltottam, és erősen markoltam a térdét, túl, onnét is, át, beljebb, mély, mély — Szeretlek.

Adja meg nekem Istenem, hogy mindig meghalljam és másokkal, szinte boldog részegséggel, megéreztessem a dolgok végtelen zenéjét. Csak szerelem képes mozgatni a létezőket. Csönd, fény, fehér, sík, lomb, szél: ez vagyunk. — És váratlanul a félelem — Irtózás és remegés. Meneküljünk!, kiáltottam.

Menekülni? Menekülni hová? És főként, *ki elől?* Ugyan, Zsófia... Elviselhetetlen gyöngesség, rázni kezdtem, csinálj valamit, nyavalyás, sikoltottam — Csitított, hogyne, hát hogyne, elmenekülünk, itthagynak csapat-papot, vagy bevesszük magunkat az erdőbe, az erdeinkbe, azt beszélük, majorbéli suhancok már bevették magukat, főlserelkezünk fustállal, husángokkal, nyilakkal és kövekkel, árkot ásunk, viszünk kenyeret és szalonnát, és... és, a Lovag elhallga-tott. — Bocsáss meg.

Gyáva vagyok. — Győzést ki említ? Minden kitarítás. — Korán be voltam avatva abba a gondolatba, hogy a győ-zelem a végtelenség értelmében győzelem, a végesség értelmében: szenvedés. Kerge kár. Nem a problémák megoldása a nehéz, hanem az, hogy miként vessük fel őket. — Ami igazabb, az napvilágra jut, és ami jobb, az fog bekövetkezni.

Így gondolom, Lovag, iszonyodva érzem, szívemben megfér a szerelem és a gyűlölet. Lovag! Szeretlek. Gyűlöl-lek. — Veled az igazság, hercegnő, nem a „fáradtaké”, nem is az élvezőké a jövő, hanem a fáradtságos küzdelemmel tisztuló, folyton följebbjutó bátraké, akik számára a jövő a fontos.

Néma, néma — Ha valakinek barátja lett volna az angol király, a lengyel király és a svéd királynő, hitte volna-e, hogy jön még olyan idő, amikor nem lel nyugalomra és menedékre e világon? — Néma — Tudod, az igazság azt köve-teli, hogy az igazságost kövessük, a szükség meg azt, hogy a legerősebbet. A jog erő nélkül tehetetlen; az erő igazsá-gosság nélkül zsarnoki. Az erőten jogrenddel szembeszállnak, mert mindig akadnak gonoszak; a jogtalan erőszakot vád-dal illetik. Össze kell tehát kapcsolni az igazságosságot az erővel, ezért az igazságot kell erőssé, vagy az erőt igazsá-

gossá tennünk. Az igazságosság vitatható, az erő azonban nagyon jól felismerhető és vitathatatlan. Így aztán nem volt rá mód erőt adni az igazságosságnak, mert az erő szembeszállt vele, kijelentvén, hogy ő az igazságos. Mivel nem tudták elérni, hogy ami igazságos, egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős.

Melyik szedett hát rá bennünket? Érzékeink vagy neveltetésünk?

Az ember természettől fogva hiszékeny s hitetlen, félénk és vakmerő. Az ember jellemzése: függés, függetlenségvágy, igény. Az ember állapota: állhatatlanság, unalom, nyugtalanság. — E végtelen térségek örök hallgatása rettegéssel tölti el... Csak egyféle magányosság van... Édesem, édesem.

Félek.

Mintha nővéreink kiáltása — a csillagok merő kő — rohantam, felrántottam az első folyosói ajtót — ágyak összehúzva, széles, dúlt terep, testek furcsán kiforgott tagokkal — én Istenem, micsoda ez? — arcom jeges — mi van? — talán nem ti hívtatok? talán nem a ti forró hangotok csuklott messzi? — takarodj!, kiáltották nővéreim, és édesanyánk a falnak szorítva, a fuharos lenvászón inge térdéig lógál, int, szaporán, Zsófi, menj ki.

Rivall a fuharos, dehogyis se menjen ki! — hogyan mozog itt mindenki? mi ez a ritmus, görcs és rángás? — hogyan beszélnek itt? — hogyan veszik itt a levegőt? — micsoda? micsoda? — anyánk, tárgy, padlóra hullt, ahogy a fuharos ellépett mellőle, rémült hátrálás, nénjéim arca párnájukba temetve bíboran, a fuharos belegabalyodott a gatyájába, ércesen káromkodva előreesett — ránt magával, tárgy, engemet is — lesodor — Bolondka! segíts!

Lábam hasztalan össze — ahogy kalapáccsal vernek bele egy marék zsírba, úgy olvadtam szét — fáj, baromian fáj a fuharos — nehéz hagymaszag belém — mintha szétszakadnék, mintha a beleim leszakadnának, mintha a szívem leszakadna a bordáimról, mintha a bordáim felhasadnának — combom csúszós melegség — vékony combjaim egyre vékonyodnak, Istenem, milyen ragyogásról volt szó, csak, csak fekete vér.

A Lovag őrijöngve rárontott a fuharosra, az hátracsapott, félresöpörte, medve ahogy az ebeket, csiba, te, verd csak a hátamat, vered az éket, verd csak, ravasz Bolondka. A Lovag feltápáskodott, áll, fejem hátravetve, látjuk egymást, nem bírok semmit földézni — Sír, sikoltva sír, nem tudok! nem tudok! Csinálni! Nem! A zsebéből előkapja hamar a kékes szalonnabőrt, rágja, rágja, mint egy állatka — eszeveszett vágta körbe-körbe — Szája körül hab — Elhullt.

El vagyok takarva; egyszer még hallottam anyánkat jajveszékelní, ne sápi, Marjonka, no, a fuharos hangja kellemesen mély s nyugodt, ugyan hát csak jobb így... a családban... no... hozz húst!, Marjonka, húst, húst hozz!

Magam talán középre állok. Talán este van. Talán alkonyat. Egy bizonyos: későre jár. Egyedül vagyok. Lüktetek. Kint a sötétben fenyegető villámlással lángok lobognak; ég a pajta. A tanúk nélkül dolgozó pokol. Holtan dermednek reményeink, a csillagok. Az ablakok kiverve, az üres keretek ide-oda lengenek, fekete pernyét ver be a szél. A sporthertban azért ég a tűz. A konyhaasztal felborult, csirkecsontok szanaszétjellel. Nincs kutya a csonthoz. Combom a plédhez ragadt, belülről fázom, nyílt seb vagyok, bűdös vagyok, csatornaszagú, szét vagyok, vigy el, Uram, olyan magányba is, ahová magamtól sose merészkedtem volna.

Jól van. Fölkecmergek, rossz fazékba vizet teszek melegedni. Az ágy alól kirángatom a lavórt, csikorog a padlódeszkán. Körömmel kaparom a zománcot hosszasan... Homokkal sikálom, homokkal sikálom.

Kocsi kanyarodik,ők, kavargva, nevetgélve tódulnak be. Enyhe hányhatnékom van, mi lesz velünk? Egymás szavába vágunk, az állatok! felgyújtották a pajtát! Üsse kő, nevet édesanyám, úgyis üres volt. Kicsit még részek vagy nagyon fáradtak. Arcuk poros, mint a lapulevelek. Drágáim, mondom félhangosan.

Csivitelnek, nevetgélnek, mint a gépek. Én szereztem sőt, kiált anyánk. Ó, bohóckodnak jó néném, miként hát furfangos asszony, talpraesettségnek mi az ára, valami élvezet extra? Nem, nem, lelketlen perszónák, csak tudni hová! hogy mit, mikor, hová... egy kis kocsislegényt kellett helyre raknom... És helyére rakta, asszonyanyám?! Láthatjátok...

Azt hiszik, ezek, azt hiszik, ők a minden, hogy mindent lehet. Nem. Bizony!, így néném, úgy elmartam a tőkét, beleződült ótvaros fuharos, két marokkal! bődülve csapott volna, mondtam, ez a legfrissebb párizsi módi... Nálam ez nem vált be, mert eleve jólesett neki. Talán heresérve volt szegénynek! Szegény, szegény. — Azt hiszem, édesanyáméknak jó életük lesz. Végül néném így szól: És nem élveztünk el! Nem! Bugrisok, azt hiszik, de nem, *nem élveztem* el, azt hiszik, mindent.

A tél növekszik. Egy magányos farkas jött le a faluba. Felém fordulnak, jól van hát, Zsófia, meg vagyunk elégedve veled, láttuk, helyén a szíved, s kezdetnek, főleg hogy vég, nevetnek, Bolondka megteszi, és kellemetlenkedő cselvetéseitől sem kell tartanunk többé.

Szerettem, mondom. Úgy tehát, kiáltják a sudár lányok, úgy, szeretted, így mondd, szereti, hitetlenkedve néznek egymásra, egy fuharos bolondját szereti... Te őült! hát nem láttad, kik ezek?! Nem láttad, mit csinálnak! Ilyenekkel adod össze magad?! Cafka, rongy áruló, fenyegetőn közelednek, tört rántanak, pusztulj, Zsófia, meg kell halnod, az árulónak halnia kell. Kezdeném fohászom, néném visszaszédültek vihogva ágyaikra, a foltos sárga pillangóplédre, birkozva hempergőznek, zihálnak, foguk villan. Te!

Édesanyám meleg vizet hozott meg egy bögre tejet. Terítsetek. Ágyazzatok. Rakjátok meg a kályhát. Eresszétek szabadon a kutyákat.

Nincs. Ülök a lavórban. Kapargatom, ahogy előbb a zománcot, a vérdarabokat. Az én vérem ez. Az öblítés nem fáj. Túl vagyunk rajta megint, lihegik mámorosan néném. Túl, túl, drágáim, mondja édesanyánk, nehéz, öreg kezével fejemet simogatja, túl, és van só, krumpli és petrezselyem. Elkezdünk szívből nevetni.

Adattár

❖ Születési évszámok ❖

Az írók, irodalomtörténészek, kritikusok, tudósok névsorában a teljesebb áttekinthetőség érdekében szerepelnek zárójelben az 1945-ig elhunyt alkotók is.

- 1863: Herczeg Ferenc
- 1869: Ignótus
- 1871: Heltai Jenő
- 1872: Schöpflin Aladár
- 1873: Bánffy Miklós
- 1876: (Osvát Ernő, Tormay Cécile)
- 1877: Fenyő Miksa (Ady Endre, Szabó Dezső)
- 1878: Horváth János (Krédy Gyula, Molnár Ferenc)
- 1879: (Cholnoky László, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond)
- 1880: Hatvany Lajos (Kafka Margit)
- 1881: (Bartók Béla)
- 1882: Kodály Zoltán (Somlyó Zoltán)
- 1883: Kós Károly, Nagy Lajos, Szekfű Gyula
- 1884: Balázs Béla, Szép Ernő
- 1885: Fülep Lajos, Lukács György (Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladár)
- 1886: Pais Dezső (Tóth Árpád)
- 1887: Áprily Lajos, Kassák Lajos (Csáth Géza, Karinthy Frigyes)
- 1888: Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő
- 1889: Nyírő József, Sík Sándor (Reményik Sándor)
- 1890: (Hunyady Sándor)
- 1891: Gaál Gábor, Karácsony Sándor, Németh Andor, Zilahy Lajos
- 1892: Nadányi Zoltán, Komlós Aladár
- 1893: Bartalis János, Gyergyai Albert, Szabó Pál
- 1894: Bárczi Géza, Déry Tibor
- 1895: Bernáth Aurél, Illés Béla, Zsolt Béla
- 1896: Erdélyi József, Lengyel József, Várkonyi Nándor
- 1897: Fábry Zoltán, Hamvas Béla, Kerényi Károly, Sinka István, Tamási Áron, Veres Péter (Barta Sándor, Pap Károly)
- 1898: Kardos László, Révai József
- 1899: Kodolányi János, Palasovszky Ödön, Szabolcsi Bence (Gulyás Pál, Sárközi György)
- 1900: Fekete István, Márai Sándor, Reményik Zsigmond, Szabó Lőrinc
- 1901: Barta János, Ignótus Pál, Németh László (Halász Gábor, Szerb Antal)
- 1902: Berda József, Illyés Gyula
- 1904: Keresztury Dezső
- 1905: Cs. Szabó László, Tamkó Sirató Károly (József Attila)
- 1906: Balogh Edgár, Zelk Zoltán (Bálint György, Gelléri Andor Endre)
- 1907: (Dsida Jenő)

- 1908: Szentkuthy Miklós
1909: Fejtő Ferenc (Radnóti Miklós)
1910: Erdei Ferenc, Faludy György, Vas István
1911: Bibó István
1912: Darvas József, Kálnoky László, Szabó Zoltán
1913: Jékely Zoltán, Kovács Imre, Rónay György, Sötér István, Weöres Sándor
1914: Határ Győző, Vargyas Lajos
1915: Benjámin László, Cseres Tibor
1917: Devecseri Gábor, Szabó Magda
1918: Hubay Miklós, Mátyás Iván
1919: Borbándi Gyula, Jánosy István
1920: Domahidy András, Somlyó György
1921: Karinthy Ferenc, Király István, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Sarkadi Imre, Szabolcsi Miklós
1922: Fekete Gyula, Nemes Nagy Ágnes
1923: Fejes Endre, Klaniczay Tibor, Kormos István
1924: Rába György, Váci Mihály, Vekerdi László
1925: Kardos G. György, Nagy László, Németh G. Béla
1926: Hernádi Gyula, Pándi Pál, Simon István
1927: Lakatos István, Lator László, B. Nagy László, Sánta Ferenc, Sütő András, Tornai József
1928: Béládi Miklós, Domokos Mátyás, Hankiss Elemér, Juhász Ferenc, Kiss Ferenc, Szécsi Margit
1929: Czine Mihály, Fodor András, Garai Gábor, Heller Ágnes, Kányádi Sándor, Kertész Imre, Székely János
1930: Bata Imre, Csoóri Sándor, Dobos László, Duba Gyula, Galgóczi Erzsébet, Mezei András, Réz Pál, Sándor Iván, Szabó Gyula, Tamás Attila, Tőkei Ferenc, Tüskés Tibor
1931: Eörsi István, Gáll István, Szabó István, Szakonyi Károly
1932: Almási Miklós, Bálint Tibor, Grezsa Ferenc, Jókai Anna, Kertész Ákos
1933: Gergely Ágnes, Konrád György, Marsall László, Páskándi Géza
1934: Csurka István, Ilia Mihály, Ladányi Mihály, Moldova György, Pomogáts Béla
1935: Bertha Bulcsu, Bertók László, Tőzsér Árpád
1936: Bodor Ádám, Buda Ferenc, Csukás István, Kabdebó Lóránt, Lázár Ervin, Orbán Ottó, Ratkó József, Székely Magda
1937: Gál Sándor, Lászlóffy Aladár, Kántor Lajos, Rónay László
1938: Ágh István, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső
1939: Bányai János, Kiss Anna, Kenyeres Zoltán, Lengyel Péter
1940: Bella István, Tolnai Ottó, Vathy Zsuzsa
1941: Gion Nándor, Kis Pintér Imre, Rózsa Endre, Simonffy András, Szakolczay Lajos, Tar Sándor, Utassy József
1942: Czákó Gábor, Hajnóczy Péter, Nádas Péter, Veress Miklós
1943: Király László, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Oravecz Imre, Petri György, Szegedy-Maszák Mihály, Várady Szabolcs
1944: Balázs József, Csiki László, Csűrös Miklós, Dobai Péter, Farkas Árpád
1945: Görömbei András, Cs. Gyimesi Éva, Márkus Béla, Szörényi László
1946: Bereményi Géza, Radnóti Sándor
1947: Balassa Péter, Nádasdy Ádám, Tverdota György
1948: Baka István, Grendel Lajos
1949: Balla Zsófia, Kántor Péter, Kornis Mihály, Margócsy István, Nagy Gáspár, Tarján Tamás, Temesi Ferenc, Thomka Beáta
1950: Esterházy Péter, Kulcsár-Szabó Ernő, Szilágyi Ákos
1951: Kukorelly Endre, Markó Béla
1953: Parti Nagy Lajos, Szócs Géza, Pintér Lajos
1954: Krasznahorkai László, Sziveri János, Zalán Tibor, Závada Pál

❖ *A korszak irodalmi élete* ❖

1945

Híd (Szabadka, 1947– Újvidék, megjelent 1934–1940 között is)

Magyarok (Debrecen, júl.-tól Bp., –1949)

Sorsunk (Pécs, 1941–1948)

Valóság (–1948)

Megalakul a Magyar Írószövetség

Darvas József: *Város az ingoványon*

Kassák Lajos: *Kis könyv baldoklásunk emlékére*

Márai Sándor: *Napló 1943–1944*

Nagy Lajos: *Pincenapló*

Illyés Gyula: *Nem volt elég: Megy az eke*

Meghalt: Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Halász Gábor, Kemény Simon, Nagy Zoltán, Örley István, Pap Károly, Sárközi György, Szabó Dezső, Szerb Antal

1946

Fórum (–1950)

Újhold (–1948)

Útunk (Kolozsvár, –1989)

Válasz (–1949, megjelent 1934–1938 között is)

Vigília újraindulása (1935–)

Déry Tibor: *Alvilági játékok*

Fábray Zoltán: *A vádlott megszólal* (röpirat, megjelent 1968-ban)

Illyés Gyula: *Hunok Párizsban*

Lukács György: *Nagy orosz realisták*

Németh László: *Széchenyi*

Pilinszky János: *Trapéz és korlát*

Radnóti Miklós: *Tajtékos ég*

Sík Sándor: *Esztétika*

Szabó Pál: *Lakodalom. Keresztelő. Bölcső* (későbbi címe: *Talpalatnyi föld*)

1947

Alkotás (–1948)

Csillag (–1956)

Kortárs (–1948)

Tiszatáj (Szeged)

Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*

Füst Milán: *Öregség*

Németh László: *Iszony*

Rónay György: *A regény és az élet*

Szabó Lőrinc: *Tücsökműzene*

Weöres Sándor: *A fogak tornáca*

Devecseri Gábor: *Odüsszeia*-fordítás

Rónay György: *Új francia költők*

Lukács György: *Irodalom és demokrácia; A történelmi regény*

1948

Kossuth-díj alapítása. Az első díjazott írók: Déry Tibor, Füst Milán, Illyés Gyula, Lukács György, Nagy Lajos

Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*

Kodolányi János: *Vízöntő* (később *Vízözön* címmel); *Boldog békeidők* (megjelent: 1956)

Lukács György: *Új magyar kultúráért*

Szabó Lőrinc: *A földvári mólón; Örök barátaink II.*

Vas István: *Római pillanat*

Négy: *nemzedék* (kortárs költők antológiája, szerk.: Sötér István)

1949

Baumgarten-díj utolsó alkalommal

Nagy Lajos: *A lázadó ember*

Németh László: *Égető Eszter* (megjelent 1956-ban)

1950

Irodalmi Újság (–1956, 1957–1989 között Londonban jelent meg)

József Attila-díj alapítása

Déry Tibor: *Felelet I.*

Horváth Márton: *Lobogónk: Petőfi*

Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* (megjelent 1956-ban)

Juhász Ferenc: *Apám*

Márai Sándor: *Halotti beszéd*

Szabó Lőrinc: *A buszszombatodik év* (megjelent 1957-ben)

Veres Péter: *Próbatétel*

Meghalt: Schöpflin Aladár

1951

Magyar Írószövetség I. kongresszusa

Juhász Ferenc: *Új versek*

Kodolányi János: *Én vagyok* (megjelent 1972-ben)

Veres Péter: *Pályamunkások*

Hét évszázad magyar versei

1952

Dunántúl (Pécs, –1956)

Új Hang (–1956)

Felelet-vita

Aczél Tamás, Nagy Sándor Sztálin-díja

Déry Tibor: *Felelet II.*

Pilinszky János: *Apokrif* (megjelent 1956-ban)

Weöres Sándor: *Mária mennybemenetele* (újabb címén: *Harmadik szimfónia*, megjelent 1956-ban)

1953

Igaz Szó (Marosvásárhely, –1989)

Barta János: *Arany János*

Illyés Gyula: *Fáklyaláng* (bemutató: 1952. dec.)

Juhász Ferenc: *Óda a repüléshez*

Karinthy Ferenc: *Budapesti tavasz*

Nagy László: *Gyöngyszoknya*

Németh László: *Galilei* (bemutató 1956-ban)

Sinkó Ervin: *Optimisták* (Újvidék, II. rész 1955-ben)
 Tamási Áron: *Bölcső és bagoly* (íródott 1948-ban)
 Weöres Sándor: *Az elveszített napernyő* (megjelent 1956-ban)
 Áprily Lajos: *Anyegin*-fordítás
Hetvenbét magyar népmese (Illyés Gyula feldolgozásában)
 Meghalt: Laczkó Géza, Németh Andor, Nyíró József, Szép Ernő

1954

Megindult az *Olcsó Könyvtár* sorozata (–1989)
Alföld (Debrecen)
 Juhász Ferenc: *A tékozló ország*
 Nagy Lajos: *A menekülő ember*
 Nagy László: *A nap jegyese*
 Sánta Ferenc: *Sokan voltunk*
 Veres Péter: *Almáskert*
 Meghalt: Gaál Gábor, Herczeg Ferenc, Nagy Lajos

1955

Helikon (Irodalomtudományi Szemle)
 Illyés Gyula: *Bartók*
 Juhász Ferenc: *A virágok hatalma; A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*
 Weöres Sándor: *Bóbita*
Emberavatás (novellaantológia)
 Vas István: *Hét tenger éneke* (műfordítások)
 Tatay Sándor: *Kinizsi Pál* (ifjúsági regény)
 Meghalt: Nadányi Zoltán, Török Sophie

1956

Nagyvilág
 Petőfi Kör tevékenysége (sajtóvita júniusban)
 Írószövetség közgyűlése (szept.)
Irodalmi Újság 1956. nov. 2-i száma
Gond és bitvallás. Az Írószövetség állásfoglalása dec. 28-án
 Bernáth Aurél: *Így éltünk Pannóniában*
 Déry Tibor: *Szerelem; Niki*
 Benjámin László: *Egyetlen élet*
 Horváth János: *Tanulmányok*
 Illyés Gyula: *Dózsa György; Kézfogások*
Kassák Lajos válogatott versei
 Kodolányi János: *Boldog békeidők*
 Nagy László: *A vasárnap gyönyöre*
 Németh László: *Égető Eszter; Történeti drámák I–II.*
 Pilinszky János: *Apokrif; Négy soros megjelenése*
Szabó Lőrinc Válogatott versei; Mozart ballgatása közben
 Vas István: *A teremtet világ* (válogatott versek)
 Weöres Sándor: *A ballgatás tornya* (válogatott versek)

1957

Az Írószövetség működésének felfüggesztése (jan. 18.)
 Íróperek súlyos ítéletekkel

Élet és Irodalom (márc. 15.–)

Kortárs (szept.–)

Korunk (Kolozsvár, megjelent 1926–1940 között is)

Áprily Lajos: *Ábel füstje* (válogatott versek és műfordítások)

Fekete István: *Tüskevár* (ifjúsági regény)

Juhász Ferenc: *A tenyészet országa* (összegyűjtött versek)

Kodolányi János: *Égő csipkebokor*

Mándy Iván: *Csulak színre lép*

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet; Deres Majális* (összegyűjtött versek)

Nemes Nagy Ágnes: *Szárazvillám*

Németh László: *Magyar műhely* (esszé)

Remenyik Zsigmond: *Ősök és utódok*

Szabó Lőrinc: *A buszonhatodik év*

Meghalt: Heltai Jenő, Szabó Lőrinc

1958

Irodalmi Szemle (Pozsony)

Jelenkor (Pécs)

Valóság

A népi írókról. MSZMP-állásfoglalás és „vita” róla

Kodolányi János: *Új ég, új föld*

Németh László: *Társadalmi drámák I–II.*

Szabó Magda: *Freskó*

Somlyó György: *Szélrózsa* (műfordítások)

Mai francia költők (szerk.: Dobossy László)

Weöres Sándor: *A lélek idézése* (műfordítások)

Tűz-tánc. Fiatal szocialista költők antológiája

1959

Az Írószövetség újjászervezése

Mándy Iván: *Fabulya feleségei*

Ottlik Géza: *Iskola a határon*

Pilinszky János: *Harmadnapon*

Szabó Magda: *Az őz*

Vas István: *Cambridge-i elégia*

1960

Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*

Gömbös Gyula: *Szabó Dezső* (München)

Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon*

Vas István: *Rapszódia egy őszi kertben*

Meghalt: Asztalos István

1961

Új Írás (–1991)

Hubay–Vas–Ránki: *Egy szerelem három éjszakája*

Illyés Gyula: *Új versek*

Lengyel József: *Igéző*

Németh László: *A két Bolyai; Sajkódi esték*

Sarkadi Imre: *A gyáva; Elveszett paradicsom*

Szaunder József: *A romantika útján*
Sinkó Ervin: *Egy regény regénye* (Újvidék)
Meghalt: Hatvany Lajos, Sarkadi Imre

1962

Magyar Műhely (Párizs, 1990 óta Budapest)
Napjaink (Miskolc, –1990)
Benjámin László: *Vérző zászlók alatt; Ötödik évszak*
Csoóri Sándor: *Menekülés a magányból*
Faludy György: *Pokolbéli vig napjaim* (London, angolul, magyarul: 1987)
Fejes Endre: *Rozsdametető*
Illyés Gyula: *Ebéd a kastélyban*
Nagy László: *József Attila!*
Sarkadi Imre: *A szökevény* (válogatott művek)
Meghalt: Remenyik Zsigmond

1963

Kritika (–1971)
Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*
Darvas József: *Részeg eső*
Déry Tibor: *Szerelem* (elbeszéléskötet)
Fekete Gyula: *Az orvos halála*
Illyés Gyula: *Kegyenc; Nyitott ajtó* (válogatott versfordítások)
Juhász Ferenc: *Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb*
Mándy Iván: *A pálya szélén*
Németh László: *A kísérletező ember*
Sánta Ferenc: *Az ötödik pecsét*
Sőtér István: *Nemzet és baladás* (Irodalmunk Világos után)
Szabó István: *Varázslat kertje*
Zelk Zoltán: *Tűzből mentett hegedű*
Meghalt: Sík Sándor

1964

Életünk (Szombathely)
Költészet napja ápr. 11. első alkalommal
A magyar irodalom története I–VI. (–1966)
Déry Tibor: *G. a. úr X.-ben*
Moldova György: *Az idegen bajnok*
Nagy László: *Menyegző*
Nemes Nagy Ágnes: *Vándorévek* (műfordítások)
Sánta Ferenc: *Hús óra*
Sinka István: *Vég karodra idő* (válogatott versek)
Vas István: *Nebéz szerelem*
Váci Mihály: *Szegények hatalma*
Weöres Sándor: *Tűzkút*

1965

Új Symposion (Újvidék)
Körkép (évente megjelenő prózaantológia)
Bori Imre: *Eszmé és látomások* (Újvidék)

Cseres Tibor: *Hideg napok*
Illyés Gyula: *Dőlt vitorla*
Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*
Juhász Ferenc: *Harc a fehér báránnyal*
Nagy László: *Himnusz minden időben*
Németh László: *Irgalom*
Vas István: *Földalatti nap*
Váci Mihály: *Kelet felől* (válogatott versek)
Somlyó György: *Szélrózsa 2.* (műfordítások)
Szép versek 1964 (azóta évente megjelenő antológia)

1966

Déry Tibor: *A kiközösítő*
Mészöly Miklós: *Az álléka halála*
Nagy László: *Arccal a tengernek*
Örkény István: *Jeruzsálem hercegnője*
Sánta Ferenc: *Az áruló*
Thurzó Gábor: *A szent*
Arcok és vallomások sorozat a Szépirodalmi Kiadó gondozásában 1987-ig
T. S. Eliot: *Válogatott versek* (Vas István fordítása)
Meghalt: Berda József, Leczai Anna

1967

Dobos László: *Földönfutók* (Pozsony)
Csoóri Sándor: *Második születésem*
Hernádi Gyula: *Száraz barokk*
Mándy Iván: *Régi idők focija*
Mészöly Miklós: *Jelentés öt egerről*
Moldova György: *Rongy és arany*
Nádas Péter: *A Biblia*
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló*
Örkény István: *Nászutasok légypapíron*
Sinka István: *Mesterek uccája*
Tamási Áron összegyűjtött novellái
Vas István: *A félbeszakadt nyomozás* (a *Nehéz szerelem* 2. része)
Meghalt: Áprily Lajos, Füst Milán, Gellért Oszkár, Kassák Lajos, Sinkó Ervin

1968

Új Forrás (Tatabánya)
Gyurkó László: *Szerelmem, Elektra*
Illyés Gyula: *Fekete-fehér*
Kardos G. György: *Avraham Bogatir hét napja*
Kassák Lajos: *Üljük körül az asztalt*
Mészöly Miklós: *Saulus*
Örkény István: *Egyperces novellák*
Tandori Dezső: *Töredék Hamletnek*
Weöres Sándor: *Merülő Saturnus*
Nagy László: *Darázskirály* (műfordítások)
Meghalt: Hamvas Béla

1969

- Irodalomtörténet* újraindulása (korábban: 1912–1962)
Forrás (Kecskemét)
Madách Lap és Könyvkiadó Vállalat (Pozsony)
 Fiatal írók tanácskozása, Lillafüred
Rivalda (évente megjelenő drámaantológia –1991)
 Bálint Tibor: *Zokogó majom* (Bukarest)
 Csurka István: *Ki lesz a bálánya?*
 Déry Tibor: *Ítélet nincs*
 Domahidy András: *Vénasszonyok nyara* (Róma)
 Fodor András: *A csend szőlítése* (válogatott versek)
 Hankiss Elemér: *A népdaltól az abszurd drámáig* (tanulmányok)
 Illyés Gyula: *Kháron ladikján*; életműsorozat indulása
 Jékely Zoltán: *Csillagtoronyban* (összegyűjtött versek)
 Juhász Ferenc: *Anyám*
 Kallós Zoltán: *Balladák könyve*
 Konrád György: *A látogató*
 Mándy Iván: *Egyérintő* (válogatott elbeszélések)
 Lukács György: *Világirodalom I–II.*
 Németh László életműsorozat indulása
 Utassy József: *Tüzem, lobogóm!*
Elérhetetlen föld (a Kilencek költőcsoportjának antológiája)
Költők egymás közt (pályakezdő költők antológiája)
 Meghalt: Benedek Marcell, Kodolányi János, Sinka István, Tersánszky Józsi Jenő

1970

- Somogy* (Kaposvár)
Kriterion Könyvkiadó (Bukarest)
 Bari Károly: *Holtak arca fölé*
 Csurka István: *Deficit* (bemutató 1979-ben)
 Illyés Gyula: *Koszorú*
 Karinthy Ferenc: *Epepe*
Kassák Lajos összes versei
 Király István: *Ady Endre I–II.*
 Kiss Benedek: *Gazdátlan évszak*
 Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*
Magyarország felfedezése szociográfiai sorozat (–1992)
 Mándy Iván: *Mi van Verával?*
 Németh G. Béla: *Mű és személyiség* (tanulmányok)
 Pilinszky János: *Nagyvárosi ikonok*
 Sánta Ferenc: *Isten a szekéren* (válogatott elbeszélések)
 Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*
 Szakonyi Károly: *Adáshiba*
 Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások I–II.*
 Vekerdí László: *Németh László*
 Meghalt: Fábry Zoltán, Fülep Lajos, Szabó Pál, Váci Mihály, Veres Péter

1971

- Üzenet* (Szabadka)
 Déry Tibor: *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*

Illyés Gyula: *Hajszálgyökök; Tiszták*
Jókai Anna: *Napok*
Kertész Ákos: *Makra*
Kiss Anna: *Fabábu*
Kormos István: *Szegény Yorick*
Petri György: *Magyarázatok M. számára*
Rónay György: *Olvasás közben* (kritikák)
Szabolcsi Miklós: *Jel és kiáltás*
Szabó Magda: *Régimódi történet*

1972

Kortársaink sorozat indulása (monográfiák magyar írókról)
Kritika (más feladatkörrel indul újra)
Déry Tibor: *A napok bordaléka*
Fekete Gyula: *Éljünk magunknak?*
Illyés Gyula: *Testvérek*
Kodolányi János: *Én vagyok*
Márai Sándor: *Föld, föld!* (Toronto)
Pilinszky János: *Szálkák*
Székely János: *Caligula helytartója* (bemutató 1978-ban)
Weöres Sándor: *Psyché*
Az el nem ért bizonyosság (Arany-tanulmányok, szerk.: Németh G. Béla)
Wellek-Warren: *Az irodalom elmélete*
Meghalt: Dutka Ákos

1973

József Attila Kör megalakulása
Gion Nándor: *Virágos katona* (Újvidék)
Magyar Remekírók könyvsorozat (1989-ben félbeszakadt)
Moldova György: *Negyven prédikátor*
Nagy László: *Versben bujdosó*
Páskándi Géza: *Vendégség*
Szentkuthy Miklós: *Szent Orpheus Breviáriuma* (I–IV. 1973–1984)
Tandori Dezső: *Egy talált tárgy megtisztítása*
Weöres Sándor: *Ha a világ rigó lenne*
Zelk Zoltán: *Sirály* (összegyűjtött versek)

1974*Literatura*

Béládi Miklós: *Érintkezési pontok* (tanulmányok)
Déry Tibor: *Kedves bópeer...!*
Dobai Péter: *Csontmolnárok*
Duba Gyula: *Vajúdó parasztilág*
Hubay Miklós: *Színház a Cetbal hátán*
Pilinszky János: *Végkifejlet*
Rónay György: *Mérleg* (válogatott versek)
Sütő András: *Egy lócsiszár virágvasárnapja*
Meghalt: Lengyel Menyhért, Zilahy Lajos

1975

- Mozgó Világ*
 Balázs József: *Magyarok*
 Kertész Imre: *Sorstalanság*
 Kormos István: *N. N. bolyongásai*
 Ratkó József: *Törvénytelen halottaim*
 Simon István: *Rapszódia az időről*
 Sütő András: *Csillag a máglyán*
 Szilágyi István: *Kő bull apadó kútba*
 Vágó Márta: *József Attila* (emlékirat)
 Veress Miklós: *Bádogkirály*
 Meghalt: Németh László, Simon István

1976

- Bahtyin: *A szó esztétikája*
 Balázs József: *Koportos*
 Eco: *A nyitott mű*
 Eörsi István: *A nemek és az igenek* (válogatott versek)
 Füst Milán: *Napló*
 Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*
 Gion Nándor: *Latroknak is játszott* (Újvidék)
 Gáll István: *A ménesgazda*
 Kányádi Sándor: *Halottak napja Bécsben*
 Kiss Anna: *Kísértenek*
 Mészöly Miklós: *Film*
 Meghalt: Szabó István, Szilágyi Domokos

1977

- Hartmann: *Esztétika*
 Ingarden: *Az irodalmi műalkotás*
 Konrád György: *A városalapító*
 Lengyel Balázs: *Verseskönyvről verseskönyvre*
 Nádas Péter: *Egy családregény vége*
 Örkény István: *Rózsakiállítás*
 Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*
 Szabolcsi Miklós: *Érik a fenyő*
 Szabó István: *Iskola a magasban*
 Utassy József: *Csillagok árvája*
 Meghalt: Hajnal Anna, Kormos István, Kós Károly, Nagy István

1978

- Dunatáj* (Szekszárd; 1996 óta *Új Dunatáj*)
Műhely (Győr)
 Bereményi Géza: *Legendárium*
 Czákó Gábor: *Várkonyi krónika*
 Cseres Tibor: *Parázna szobrok*
 Csoóri Sándor: *Nomád napló*
 Illyés Gyula: *Szellem és erőszak* (boltokba került 1988-ban)
 Kierkegaard: *Vagy – vagy*
 Nagy Gáspár: *Halántékdob*

Nagy László: *Jönnék a barangok értem*
Széchenyi István: *Napló*
Szécsi Margit: *Mit viszel, folyó* (válogatott versek)
Tamás Attila: *Weöres Sándor*
Meggalt: Erdélyi József, Mécs László, Nagy László, Rónay György

1979

Ágh István: *Boldog vérem* (összegyűjtött versek)
Esterházy Péter: *Termelési regény*
Hajnóczy Péter: *A balál kilovagolt Perzsiából*
Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*
Kányádi Sándor: *Fekete-piros versek*
Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*
Kovács Imre: *Magyarország megszállása* (Toronto)
Székely János: *Képes krónika*
Szilágyi Domokos: *Kényszerleszállás* (Bukarest, összegyűjtött versek)
Vas István: *Nem számít*
Meggalt: Örkény István, Thurzó Gábor

1980

Szívárvány (Chicago, 1992-től Budapest)
Csurka István: *Házmestersirató* (színművek)
Gáll István: *Vaskor*
Kálnoky László: *Összegyűjtött versek*
Lengyel Péter: *Cseréptörés*
Ottlik Géza: *Próza*
Sütő András: *Szüzai menyegző*
Tolnai Ottó: *Világpor* (Újvidék)
Weöres Sándor: *Ének a határtalanról*
Meggalt: Kovács Imre, Tamkó Sirató Károly

1981

Czine Mihály: *Nép és irodalom I–II.*
Grendel Lajos: *Éleslövészet*
Kálnoky László: *Egy hiéna utóélete és más történetek*
Lakatos István: *Írás a porban* (válogatott versek és fordítások)
Rába György: *Babits Mihály költészete 1903–1920*
Simonffy András: *Kompország katonái*
Spiró György: *Az Ikszek*
Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?*
A magyar irodalom története 1945–1975 (I–IV., 1981–1990)
Meggalt: Hajnóczy Péter, Pilinszky János, Zelk Zoltán

1982

Csoóri Sándor: *A félig bevallott élet*
Király István: *Intés az őrzőkhöz I–II.*
Nádas Péter: *Szintér*
Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*
Pomogáts Béla: *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*
Rába György: *Próbaidő* (válogatott versek)

Szántó Piroska: *Bálám szamara*

Meghalt: Gáll István, Ignótus Pál, Jékely Zoltán

1983

Mozgó Világ szerkesztőségének leváltása, lemondása

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom* (New York)

Csoóri Sándor: *Várakozás a tavaszban* (válogatott versek)

Csurka István: *Létezés-technika* (válogatott elbeszélések)

Esterházy Péter: *Fubarosok*

Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp* (Weöres Sándor-monográfia)

Vas István: *Ráéruink*

Meghalt: Illyés Gyula

1984

Bella István: *Az ég falára* (válogatott versek)

Esterházy Péter: *Kis Magyar Pornográfia*

Galgóczi Erzsébet: *Vidra vas*

Gadamer: *Igazság és módszer*

Mészöly Miklós: *Megbocsátás*

Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő* (Babitsról)

Ratkó József: *Félkenyér csillag* (válogatott versek); *Segítsd a királyt!*

Utassy József: *Júdás idő* (összegyűjtött versek)

Meghalt: Cs. Szabó László, Szabó Zoltán

1985

Balassa Péter: *Észjárások és formák*

Bertók László: *Hóból a lábnyom* (válogatott versek)

Esterházy Péter: *A szív segédigéi*

Farkas Árpád: *A befalazott szöszék*

Hamvas Béla: *Karnevál* I–II. (keletkezett: 1948–1951)

Kovács Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*

Krasznahorkai László: *Sátántangó*

Meghalt: Kálnoky László

1986

A *Tiszatáj* szerkesztőségének leváltása, a lap szüneteltetése 1987-ig

Újbold Évkönyv (–1991)

Bibó István: *Válogatott tanulmányok I–III.*

Csukás István: *Mint az ejtőernyősök* (összegyűjtött versek)

Esterházy Péter: *Beregetés a szépirodalomba*

Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*

Király István: *Kosztolányi*

Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*

Orbán Ottó: *Összegyűjtött versek*

Temesi Ferenc: *Por* (II. rész 1987-ben)

Szőcs Géza: *A szélnek eresztett bábu* (válogatott versek)

Meghalt: Benjámin László, Illés Endre, Ladányi Mihály

1987

Csoóri Sándor: *Készülődés a számadásra*

(Esterházy Péter) Csokonai Lili: *Tizenbét hattyúk*

Hamvas Béla 33 esszéje

Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól*

Spiró György: *Csirkefej*

Sütő András: *Advent a Hargitán*

Meghalt: Garai Gábor, Vészi Endre

1988

Hitel

Liget

Tekintet

Czakó Gábor: *77 magyar rémmese*

Cseres Tibor: *Vízaknai csaták*

Eörsi István: *Kilenc dráma*

Kassák Lajos: *Szénaboglya* (Napló 1955–56-ból)

Lengyel József: *Szembesítés* (keletkezett 1971-ben)

Oravecz Imre: *1972. szeptember*

Meghalt: Szentkuthy Miklós

1989

Hatodik Síp (Budapest–Beregszász)

Holmi

2000

Magyar Napló

Nappali Ház

Heidegger: *Lét és idő*

Jókai Anna: *Szegény Sudár Anna*

Kányádi Sándor: *Sörény és koponya*

Konrád György: *A cinkos*

Krasznahorkai László: *Az ellenállás melankóliája*

Lengyel József *noteszeiből 1955–1975*

Márai Sándor: *A Garrenek műve* (Toronto)

Nagy Gáspár: *Múlik a jövőnk* (válogatott versek)

Németh László: *Sorskérdések*

Örkény István: *Forgatókönyv*

Petri György: *Valabol megvan*

Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond*

Takács Zsuzsa: *Sötét és fény kora* (válogatott versek)

Tandori Dezső: *Vigyázz magadra, ne törődj velem* (válogatott versek)

1990

Árgus (Székesfehérvár)

Helikon (Kolozsvár)

Holnap (Miskolc, –1994)

Látó (Marosvásárhely)

Orpheus (Miskolc)

Ágh István: *Kidöntött fáink suttogása*

Baka István: *Égtájak célkeresztjén* (válogatott versek)

Bibó István: *Válogatott tanulmányok IV.*

Csikó László: *Titkos fegyverek. A céda nyúl. Adam Adams*

Esterházy Péter: *Hrabal könyve*
 Gion Nándor: *Börtönről álmodom mostanában*
 Hamvas Béla műveinek sorozata
 Határ Győző: *A léleknek rengése* (válogatott versek)
 Márai Sándor életműsorozat indul
 Orbán Ottó: *A kozmikus gavallér*
 Parti Nagy Lajos: *Szódalovaglás*
 Szilágyi István: *Agancsbozót*
 Vas István: *Válogatott versek*
 Meghalt: Bakucz József, Ottlik Géza, Szécsi Margit

1991

Csoóri Sándor: *Nappali hold*
 Domokos Mátyás: *Varázstükrök között*
 Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása; Az elefántcsonttoronyból*
 Mezey Katalin: *Szárazföldi tél* (válogatott versek)
 Nádas Péter: *Az égi és a földi szerelemről*
 Oláh János: *Nagyító fény* (válogatott versek)
 Tornai József: *A szerelem szürrealizmusa*
 Tóth Bálint: *Krisztinavárosi körmenet* (válogatott versek)
 Vas István: *Azulán*
 Meghalt: Csanádi Imre, Nemes Nagy Ágnes, Vas István

1992

Kalligram (Pozsony)
Lyukasóra
Ex-Symposion (Veszprém)
 Baka István: *Farkasok órája*
 Bodor Ádám: *Sinistra körzet; Vissza a fülesbagolyhoz* (válogatott novellák)
 Buda Ferenc: *Hatalmam: nyugalom* (összegyűjtött versek és válogatott műfordítások)
 Döbrentei Kornél: *Honvágy egy álom után* (válogatott versek)
 Görömbei András: *Nagy László költészete*
 Kálnoky László: *Összegyűjtött versek*
 Krasznahorkai László: *Az urgai fogoly*
 Márton László: *Átkelés az üvegen*
 Lator László: *Az elbagyott színtér* (válogatott versek)
 Orbán Ottó: *A keljőljancsi jegyese; Egyik oldaláról a másikra fordul; él*
 Székely Magda: *Összegyűjtött versek*
 Tolnai Ottó: *Vilhelm-dalok; árvacsáth*
 Meghalt: Karinthy Ferenc, Kolozsvári Grandpierre Emil, Székely János, Tűz Tamás

1993

Pánsíp (Ungvár)
A posztmodern állapot (Habermas, Lyotard, Rorty tanulmányai)
 Juhász Ferenc: *Krisztus levétele a keresztről*
 Kiss Benedek: *A világ örökbefogadása* (válogatott versek)
 Kukorelly Endre: *Egy gyógynövény-kert*
 Kulcsár-Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*
 Markó Béla: *Kannibál idő* (válogatott versek)
 Ottlik Géza: *Buda*

Parti Nagy Lajos: *Se dobok, se trombiták*
 Tar Sándor: *A te országod* (válogatott novellák)
 Rózsa Endre: *Árnyékszobrok* (válogatott versek)
 Meghalt: Cseres Tibor

1994

Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*
 Bodnár György: *Jubász Ferenc*
 Csoóri Sándor: *Hattyúkkal ágyútűzben; Tenger és diólevél* (összegyűjtött esszék)
 Esterházy Péter: *Egy kékharsnya följegyzéseiből*
 Kántor Péter: *Mentafű* (válogatott versek)
 Kovács András Ferenc: *Lelkem kockán pörgetem; Üdvözlét a vesztesnek*
 Lázár Ervin: *Hét szeretőm* (válogatott novellák)
 Oravecz Imre: *A chicagói magasvasút monrose-i állomásának rövid leírása* (válogatott versek)
 Parti Nagy Lajos: *A hullámszó Balaton*
 Petőcz András: *A tenger dicsérete* (válogatott versek)
 Rakovszky Zsuzsa: *Hangok*
 Szántó Pirokska: *Akt*
 Székely János: *Semmi – soha* (összegyűjtött versek)
 Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*
Tegnap és ma. Kortárs magyar írók sorozat indulása (Kalligram)
 Zalán Tibor: *Seregszámla* (válogatott versek); *Áttűnések – áttiintetések* (válogatott versek)
 Meghalt: Simonyi Imre

1995

Pannon Tükör (Nagykanizsa)
Új Holnap (Miskolc)
 Balla Zsófia: *Abogyan élsz* (válogatott versek)
 Bertók László: *Három az ötödiken*
 Esterházy Péter: *Egy nő*
 Grendel Lajos: *Vezérelőzet* (válogatott novellák)
 Kovács István: *A tér töredékei* (válogatott versek)
 Nádas Péter: *Esszék*
 Orbán Ottó: *Kocsmában mész a vén kalóz*
 Parti Nagy Lajos: *Esti kréta*
 Szegedy-Maszák Mihály: *„Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*
 Meghalt: Baka István, Csorba Győző, Herczeg János, Mándy Iván, Mórincz Virág, Páskándi Géza, Rózsa Endre, Simonffy András

1996

Baka István: *Tájkép jobásszal* (összegyűjtött versek)
 Csoóri Sándor: *Ha volna életem*
 Gion Nándor: *Mint a felszabadítók*
 Lázár Ervin: *Csillagmajor*
 Petri György: *összegyűjtött versei*
 Rába György: *Ráismerések*
Hét évszázad magyar költői (szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István)
Az irodalom elméletei I–V. (–1997, szerk. Thomka Beáta)
 Meghalt: Balogh Edgár, Keresztúry Dezső

1997

Gergely Ágnes: *Necropolis*

Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*

Jauss: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*

Villányi László: *Vivaldi naplójából*

Závada Pál: *Jadviga párnája*

Meghalt: Bertha Bulcsu, Balázs József, Csalog Zsolt, Fodor András, Kardos G. György

1998

Ágh István: *Mivé lettél* (válogatott versek)

Jókai Anna: *Ne féljetelek*

Kenyeres Zoltán: *Ády Endre*

Oravecz Imre: *Halászó ember*

Pintér Lajos: *Febéringes foglyok* (válogatott versek)

Szabolcsi Miklós: *Kész a lettár*

Meghalt: Császár István, Rab Zsuzsa, Rákossy Gergely, Szántó Piroska, Wass Albert

1999

Aczél Géza: *Kassák Lajos*

Bella István: *Tudsz-e még világot?* (összegyűjtött versek)

Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*

Grendel Lajos: *Tömegsír*

Füst Milán: *Teljes napló I–II.*

Kiss Anna: *Másik idő* (válogatott versek)

Nagy Gáspár: *Szabadrabok* (összegyűjtött versek)

Ottlik Géza: *Továbbélők*

Petri György: *Amíg lebet*

Orbán Ottó: *Lakik a házunkban egy költő*

Meghalt: Baránszky László, Bisztray Ádám, Czine Mihály, Hegedűs Géza, Kalász László, Kuczka Péter, Parancs János, Rákossy Sándor

❖ Irodalmi folyóiratok ❖

Alföld: Debrecen, 1954 óta, a kezdeti évek óta havonta. Előzménye az *Építünk* (1950-től). A hatvanas-hetvenes években a „népi” irodalom fóruma volt, jelenleg posztmodern beállítottságú. Főszerkesztője ACZÉL GÉZA.

Alkotás: Bp., 1947. szept.–1948. ápr. Képzőművészeti és irodalmi lap, Kassák Lajos szerkesztette.

Arkánium: Washington, Silver Spring, 1981 óta, Bp., 1991 óta. A nyugati magyar irodalom rendszertelenül megjelenő fóruma.

Árgus: Székesfehérvár, 1990 óta, kéthavonta, főszerkesztője PÉNTÉK IMRE. Képzőművészettel is rendszeresen foglalkozik.

Bárka: Békéscsaba, 1993 óta, negyedévente. Főszerkesztője KÁNTOR ZSOLT.

Csillag: Bp., 1947. dec.–1956. okt., havonta. A Magyar Írók Szövetségének folyóirata, 1949 után a „központi”, erőteljes pártirányítású irodalmi fórum. Főszerkesztői: NÉMETH ANDOR, 1950. szept.-től ACZÉL TAMÁS, 1953. febr.-től ACZÉL TAMÁS, KIRÁLY ISTVÁN, URBÁN ERNŐ, 1954. jún.-től KIRÁLY ISTVÁN. Az utolsó három évben több jelentős irodalmi alkotás jelent meg benne, elnémított írók szólalhattak meg.

Diárium: Bp., 1931–1948, a könyvbarátok mozgalmanak lapja, kritikai és irodalmi rovatokkal. Támogatta a pályakezdőket is. KENYERES IMRE szerkesztette.

Dunatáj: Szekszárd, 1978–1995, negyedévente. Folytatása az Új Dunatáj.

Dunántúl: Pécs, 1952–1956, kéthavonta. SZÁNTÓ TIBOR szerkesztette. Ugyanezen a címen 1949-ben már megjelent a lap.

Ex Symposion: Veszprém, 1992 óta rendszertelenül jelenik meg tematikus számokkal. A volt Jugoszláviából áttelepült írók alapították. Főszerkesztője TOLNAI OTTÓ.

Ezredvég: Bp., 1987 óta havonta jelenik meg. Főszerkesztője SIMOR ANDRÁS.

Élet és Irodalom: Bp., 1957. márc. 15. óta, hetente. Első főszerkesztője BÖLÖNI GYÖRGY, a Kádár-rendszer radikális bolsevikként támogatta. Később a lap nyitottabbá, egyre liberálisabbá vált, de következetesen ellen-szenvvel viseltetett a nemzeti-népi eszmekörrel szemben. Főszerkesztői: DOBOZY IMRE (1961–1963), NEMES GYÖRGY (–1974), JOVÁNOVICS MIKLÓS (1981), BATA IMRE (–1991), MEGYESI GUSZTÁV (–1993), KOVÁCS ZOLTÁN.

Életünk: Szombathely, 1963 óta kéthavonta, 1979 óta havonta. Főszerkesztője 1977-től PETE GYÖRGY, 2000-től FABIÁN LÁSZLÓ. A nyolcvanas években komoly szerepet vállalt a nyugati magyar irodalom megismertetésében, könyveket is kiadott.

Forrás: Kecskemét, 1969 óta kéthavonta, 1974 óta havonta. A hetvenes-nyolcvanas években a szociográfiai irodalom fontos fóruma. Főszerkesztője 1989 óta FÜZI LÁSZLÓ.

Forum: Bp., 1946. szept.–1950. aug., elsősorban társadalomtudományi és kritikai lap a kommunista párt irányításával, a pártönkívüliek megnyerésének céljából. Irányítói közé tartozott LUKÁCS GYÖRGY.

Hatodik Síp: Bp.–Beregszász, 1992 óta negyedévente. A kárpátaljai magyar irodalom első jelentős fóruma.

Helikon Irodalomtudományi Szemle: Bp., 1955 óta, negyedévente. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének szakfolyóirata.

Helikon: Kolozsvár, 1991 óta, kéthetente. Főszerkesztője SZILÁGYI ISTVÁN.

A Hét: Bukarest, 1970 óta, politikai és művelődési hetilap. 1989 óta főszerkesztője GÁLFALVI ZSOLT.

Híd: Újvidék, 1934–1940, 1945 óta (1945–46-ban Szabadkán jelent meg). 1951-től vált igazán irodalmi folyóirattá. Havilap, főszerkesztője 1984 óta BORI IMRE. A hatvanas-hetvenes években a politikai és poétikai okokból kiszorult magyarországi alkotóknak is fontos fóruma. Elősegítette az új nyugati filozófiai és esztétikai gondolatok megismerését.

Hitel: Bp., 1988 óta kéthetente, 1992 óta havonta. A radikális társadalmi változások egyik első jele volt e független lap megindításának engedélyezése. Eleinte a népi ellenzék politikai fóruma is CSOÓRI SÁNDOR, BÍRÓ ZOLTÁN és ALEXA KÁROLY irányításával. 1992 szeptemberében – kéthavi szünet után – irodalmi folyóiratként jelentkezett. Főszerkesztője CSOÓRI SÁNDOR, helyettese GÖRÖMBEI ANDRÁS.

Holmi: Bp., 1989, havonta, főszerkesztője RÉZ PÁL. A Nyugat irodalmi hagyományainak folytatója, a hagyomány és a posztmodern metszéspontján álló, elméleti és társművészeti kérdésekkel is foglalkozó, következetesen igényes folyóirat.

Holnap: Miskolc, 1990–1992, havonta jelent meg, főszerkesztője SERFÖZŐ SIMON volt.

Hungarológiai Értesítő: Bp., 1979 óta évente kétszer. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kiadványa, könyvismertetéseket, bibliográfiákat tartalmaz a magyar nyelv-, irodalom- és néprajztudomány témakörében.

Igaz Szó: Marosvásárhely, 1953. jún.–1989. dec., havonta. A romániai magyar irodalom központi lapja volt.

Irodalmi Szemle: Pozsony, 1958 óta havonta. Jelenlegi főszerkesztője TÖZSÉR ÁRPÁD. A szlovákiai magyar irodalom központi, a kilencvenes évekig egyetlen folyóirata.

Irodalmi Újság: Bp., 1950. nov.–1956. nov. 2., kéthetente, 1954 júliusától hetente. A hivatalos álláspontot képviselő lap 1954 őszétől Nagy Imre mellé állt, az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítője lett. Legutolsó száma ezt a forradalmat köszöntötte.

1957. márc. 15. és 1989 novembere között Bécsben, Londonban, 1962-től Párizsban jelent meg kéthetente, havonta, majd kéthavonta. Vezető szerepet játszott az emigráció szellemi és politikai életében. 1962-től MÉRAY TIBOR szerkesztette. A kilencvenes évek elején hasonló kiadása jelent meg.

Irodalomismeret: Bp., 1990 óta, évente háromszor. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság lapja. Szerkeszti KOVÁCS SÁNDOR IVÁN.

- Irodalomtörténet*: Bp., 1912–1962., 1969 óta évente négyszer. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, elsősorban a huszadik századi irodalommal foglalkozik. Főszerkesztője TAMÁS ATTILA.
- Irodalomtörténeti Közlemények*: Bp., 1891 óta az MTA tudományos folyóirata, jelenleg évente hatszor. (Szünetelt: 1946–1947, 1949–1952). Főszerkesztője SZÖRÉNYI LÁSZLÓ.
- Jászkunság*: Szolnok, 1954 óta, változó rendszerességgel.
- Jelenkor*: Pécs, 1958 óta kéthavonta, 1963 óta havonta. Országos jelentőségű lappá vált TUSKÉS TIBOR (1959–1964), majd SZEDERKÉNYI ERVIN szerkesztésében. A kilencvenes években a posztmodern elmélet és művészet fontos fóruma CSORDÁS GÁBOR, CSUHA ISTVÁN, jelenleg ÁGOSTON ZOLTÁN szerkesztésében.
- Jelenlét*: Bp., 1972–1976, 1981–1983, 1989, az ELTE Bölcsészettudományi Karának folyóirata a fiatal, a kísérletező irodalom bemutatására. Utolsó főszerkesztője PETŐCZ ANDRÁS. Jelenleg ugyancsak ő szerkeszti a folytatásnak tekinthető *Budapesti Jelenlétet*, amely már nem diáklap.
- Kalligram*: Pozsony, 1992 óta havonta, alapító főszerkesztője GREDEL LAJOS, jelenleg HIZSNYAI ZOLTÁN szerkeszti.
- 2000: Bp., 1989. ápr. óta havonta. Erős társadalomtudományi érdeklődésű, világirodalmat is közöl. Meghatározó szerkesztői: HORVÁTH IVÁN, BOJTÁR ENDRE, MARGÓCSY ISTVÁN, SZILÁGYI ÁROS.
- Kortárs*: Bp., 1947. okt.–1948. jún., irodalmi és művészeti lap KASSÁK LAJOS szerkesztésében, a Szociáldemokrata Párt támogatásával.
- Kortárs*: Bp., 1957. szept. óta havonta. A *Csillag* utódaként indult, eleinte versenytárs nélkül lehetett „közpon-ti” folyóirat. Főszerkesztői: DARVAS JÓZSEF és TOLNAI GÁBOR (–1961), KIRÁLY ISTVÁN (–1963), SIMON ISTVÁN (–1970), KOVÁCS SÁNDOR IVÁN (–1982), SZÁRAZ GYÖRGY (–1988), THIÉRY ÁRPÁD (–1990), KIS PINTÉR IMRE.
- Korunk*: Kolozsvár, 1926–1940, 1957 óta havonta. Filozófiai, tudományos, művészeti kérdésekkel foglalkozik. Első szakaszának híres szerkesztője GÁLL GÁBOR volt, a másodiknak GÁLL ERNŐ. 1990 óta KÁNTOR LAJOS szerkeszti.
- Könyvvilág*: Bp., 1956–1995, havonta. A megjelenő új könyveket ismertető, kritikákat, interjúkat, bibliográfiát közlő lap. Utolsó főszerkesztője TÁRJÁN TAMÁS volt.
- Kritika*: Bp., 1963–1971, havonta. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában megjelenő irodalomelméleti, kritikai lap. Helyet adott „nem-marxista” nézeteknek, ezért a lapot átalakították. Főszerkesztője DIÓSZEGI ANDRÁS volt.
- Kritika*: Bp., 1972 óta havonta. Az előbbi lap „folytatásaként” jelent meg, sokkal populárisabb jelleggel, elkötelezett marxista irányultsággal PÁNDI PÁL vezetésével. 1984-től SZERDAHELYI ISTVÁN, 1989-től BALOGH ERNŐ szerkeszti.
- Látó*: Marosvásárhely, 1990 óta havonta. Az *Igaz Szó* „folytatásaként” jelenik meg, főszerkesztője MARKÓ BÉLA.
- Látóbatár*: Bp., 1972–1992, havonta. Tallózó folyóirat, amely elsősorban az irodalmi folyóiratokból, a lapok kulturális rovatainak anyagából válogatott, s bibliográfiát, kritikai szemlét is közölt.
- Liget*: Bp., 1988 óta negyedévente, 1994 óta havonta, irodalmi és ökológiai folyóirat LEVENDEL JÚLIA és HORGAS BÉLA szerkesztésében. A nyolcvanas években előkészített számainak a kiadását nem engedélyezték.
- Literatura*: Bp., 1974 óta negyedévente. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének elméleti folyóirata.
- Lyukasóra*: Bp., 1992 óta havonta. A Magyar Írók Egyesületének „olvasóbarát” lapja. Főszerkesztője VARGA DOMOKOS, 1997 óta DIPPOLD PÁL. Időnként mellékletben mutat be kortárs alkotókat.
- Magyar Lettre Internationale*: Bp., 1991 óta negyedévente. A számos országban megjelenő francia lap magyar mutációja. Interdiszciplináris társadalomtudományi és művészeti szemle.
- Magyar Műhely*: Paris, 1962, Bp., 1990 óta, jelenleg évente négyszer. NAGY PÁL és PAPP TIBOR hozta létre, a nyugati emigráció és a magyar avantgárd szellemiségű művészet fóruma. Könyvsorozatot adtak ki. Szerkesztői jelenleg KOVÁCS ZSOLT, L. SIMON LÁSZLÓ és SÖRÉS ZSOLT.
- Magyar Napló*: Bp., 1989 óta hetente, majd havonta. A Magyar Írószövetség lapja. 1994 óta OLÁI JÁNOS szerkeszti.
- Magyar Szemle*: Bp., 1992. nov. óta havonta. Főszerkesztője KODOLÁNYI GYULA. Új folyam, előzménye 1927–1944 között.
- Magyarok*: Debrecen, 1945. ápr.-tól, Bp., 1945. júl.-tól 1949. ápr.-ig havonta. A háború utáni első irodalmi folyóirat, a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* hagyományainak folytatója. Szerkesztői: JUHÁSZ GÉZA, Bp.-en KÉRY LÁSZLÓ, 1947. jún.-tól KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL.
- Mozgó Világ*: Bp., 1975. dec.-tól kéthavonta, 1980-tól 1983 végéig havonta. Főszerkesztője VERESS MIKLÓS, 1981-től KULIN FERENC. A fiatal írók és művészek lapja, amely mind erősebb társadalomkritikai hangot ütött

meg. A második főszerkesztő leváltásakor minden munkatárs lemondott, a fontosabb szerzők bojkottálták az utód-lapot.

1984 óta – az előző évfolyamokat is „vállalva” – ugyancsak havonta jelenik meg P. SZÜCS JULIANNA szerkesztésében. A lap előzményeként 1971 és 1974 között azonos címmel 6 almanach-szám jelent meg. Az egyes számok képeslap mellékletei mai képzőművészeti alkotásokat reprodukálnak.

Múlt és Jövő: Bp., 1989 óta negyedévente KÖBÁNYAI JÁNOS szerkesztésében. Zsidó kulturális folyóirat.

Muratáj: Lendva (Szlovénia), 1992 óta évente kétszer, tudományos-művészeti-irodalmi lap.

Műhely: Győr, 1978 óta, kéthavonta. Regionális, csak kisebbsézt irodalmi lapként indult. 1990 óta VILLÁNYI LÁSZLÓ szerkeszti: igen igényes tipográfiai képű irodalmi-művészeti lap, filozófiai, esztétikai, világirodalmi érdeklődéssel.

Nagyvilág: Bp., 1956. okt. óta havonta, jelenleg kéthavonta FÁZSY ANIKÓ szerkesztésében. Indulása óta meghatározó fóruma világirodalmi tájékozódásunknak.

Napút: Bp., 1999 óta, évente tízszer. Szerkeszti SZONDI GYÖRGY. Irodalmi, művészeti, környezetvédő lap.

Napjaink: Miskolc, 1962–1990, havonta. 1978-ig újság formátumban jelent meg. Elsősorban a régió igényes folyóirata volt.

Nappali Ház: Bp., 1989–1999 között negyedévente. A fiatal írók és esztéták posztmodern lapja.

Orpheus: Miskolc, 1990 óta rendszertelenül megjelenő kiadvány, főként tematikus összeállításai figyelemreméltóak.

Palócföld: Salgótarján, 1964 óta, évente hatszor. A régió kulturális-irodalmi folyóirata.

Pannon Tükör: Nagykanizsa, 1995. okt.-tól kéthavonta, PÉK PÁL szerkesztésében. A régió első, kivételében is igényes irodalmi lapja, rendszeres képzőművészeti anyaggal.

Pánsíp: Ungvár, 1988 óta kéthavonta. Szerkeszti BALLA D. KÁROLY.

Parnasszus: Bp., 1995 óta negyedévente. Költészettel foglalkozik TURCZI ISTVÁN szerkesztésében.

Polisz: Bp., 1988 óta változó rendszerességgel, főszerkesztő TURCSÁNY PÉTER.

Pompeji: Szeged, 1989 óta, évente négyszer, szerkeszti DARVASI LÁSZLÓ.

Sárkányfű: Bp., 1996 óta negyedévente, fiatal írók folyóirata.

Somogy: Kaposvár, 1970 óta negyedévente (kihagyásokkal), 1980 óta kéthavonta, ekkor vált kulturális lappá LACZKÓ ANDRÁS, 1994 óta TUSKÉS TIBOR szerkesztésében.

Sorsunk: Pécs, 1941–1948. ápr., havonta, VÁRKONYI NÁNDOR szerkesztésében. A korszak egyik legigényesebb folyóirata.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle: Nyíregyháza, 1966 óta negyedévente. A régió tudományos-kulturális lapja.

Szépbalom: Miskolc, 1955. márc.-tól 1956. okt.-ig. Az 1953-ban indult *Kobó* átkeresztelt folytatása, már országos érvényű publikációkkal.

Szépliteraturai Ajándék: Pécs, 1994 óta negyedévente.

Színbáz: Bp., 1968 óta havonta, elméleti és kritikai lap.

Szovjet Irodalom: 1975–1990 között havonta. A Szovjetunió népeinek irodalmát közvetítette. Főszerkesztője KIRÁLY ISTVÁN volt.

Szívárvány: Chicago, 1980-tól, Bp., 1992 óta, MÓZSI FERENC és ZALÁN TIBOR szerkeszti.

Tekintet: Bp., 1988 óta évente hatszor ÖRDÖGH SZILVESZTER szerkesztésében megjelenő irodalmi lap.

Tiszatáj: Szeged, 1947. márc. óta, 1957 óta havonta. Fontosabb szerkesztői: ILIA MIHÁLY (1972–1974), aki az egyik legjobb folyóirattá tette; VÖRÖS LÁSZLÓ (–1986), akit az egész szerkesztőséggel együtt leváltottak súlyos „közlétpolitikai hibák” miatt. Fél évig nem jelent meg, 1987–1989 közjátéka után a leváltottak visszakapták a lapot, ANNUS JÓZSEF lett a főszerkesztő, őt 1996-ban OLASZ SÁNDOR követte. A lap a nemzeti hagyományok következetes felvállalásával, a nemzetiségi magyar irodalom bemutatásával hívta fel magára a figyelmet. 1992 óta a tanév idején irodalomtörténeti-műelemző diákmelléklete jelenik meg. A korszak első lapja, amelynek részletes történetét is megírták (Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*).

Törökfürdő: Bp., 1993 óta, negyedévente. A fiatal irodalom lapja.

Új Auróra: Békéscsaba, 1977–1989, negyedévente. A régió kulturális lapja.

Új Forrás: Tatabánya, 1971 óta, antológiaként indult, majd kéthavonta, 1991 óta évente tízszer megjelenő irodalmi-kulturális lap.

- Új Hang:* Bp., 1952. febr.–1956. okt., havonta. Elsősorban a korabeli új nemzedék folyóirata. 1955 őszétől BODNÁR GYÖRGY és SIMON ISTVÁN szerkesztésében rangos lap, azóta klasszikussá vált értékeket közölt.
- Újbold:* Bp., 1946. júl.–1948. máj., összesen 7 száma jelent meg LENGYEL BALÁZS irányításával. A Babits-hagyományt folytatni kívánó fiatalok lapja.
- Új Holnap:* Miskolc, 1995 óta kéthavonta KADDEBŐ LŐRÁNT szerkesztésében.
- Új Horizont:* Veszprém, 1973 óta, jelenleg kéthavonta megjelenő irodalmi-kulturális folyóirat RAFFAI ISTVÁN szerkesztésében.
- Új Idők:* Bp., 1894–1949, a hetilap HERCZEG FERENC szerkesztésében a konzervatív középosztály népszerű irodalmi szemléje volt, a két világháború között eljelentéktelenedett. 1945 után KASSÁK LAJOS, BENEDEK MARCELL és FODOR JÓZSEF szerkesztette.
- Új Írás:* Bp., 1961–1991, havonta. A korszak egyik legjelentősebb folyóirata. Indulásakor a tényleges irodalmi konszolidációt szolgálta. Szerkesztői: ILIYÉS LAJOS, PÁNDI PÁL, VÁCI MIHÁLY, 1964-től BARNYI GYULA és VÁCI MIHÁLY, 1968-tól JOVÁNOVICS MIKLÓS, 1974. dec.-től JUHÁSZ FERENC.
- Új Látóbatár:* 1950–Zürich (*Látóbatár* címmel), 1951-től Párizs, 1952. máj.-tól München, 1989-ig. Változatos korai története után 1958-tól BORBÁNDI GYULA szerkesztésében az emigráció szellemi központjává vált.
- Új Symposion:* Újvidék, 1965-ben induló irodalmi-művészeti folyóirat, elsősorban a mindenkori fiatal nemzedékek fóruma, amelyet a jugoszláviai hatalom többször betiltott, büntetett.
- Új Tükör:* Bp., 1976–1989, képes kulturális hetilap.
- Utunk:* Kolozsvár, 1946–1989, irodalmi, művészeti és kritikai hetilap. Utóda a *Helikon*.
- Üzenet:* Szabadka, 1971 óta havonta, kulturális lap, szerkeszti DÉR ZOLTÁN. Elsősorban a régió fóruma.
- Valóság:* Bp., 1945–1948, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, 1947. febr.-tól a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) irodalmi és kritikai folyóirata. Szerkesztői SZABÓ ZOLTÁN, MÁRKUS ISTVÁN, 1947. ápr.-tól LUKÁCSY SÁNDOR.
- Valóság:* Bp., 1958 óta havonta, társadalomtudományi folyóirat, jeles szerkesztője volt KÖRÖSI JÓZSEF. Az értelmiségi tájékozódás fontos fóruma volt.
- Várbely:* Sopron, 1995 óta negyedévente, főszerkesztő SÁSS LÁSZLÓ. A régió rangos fóruma.
- Vigília:* Bp., 1935 óta, katolikus irodalmi és tudományos folyóirat. 1946-os újraindulása óta teológiai, egyháztörténeti kérdéseket is tárgyal. Legendás hírű szerkesztői SÍK SÁNDOR (1946–1963), RÓNAV GYÖRGY (1969–1977).

❖ Huszadik századi magyar irodalmi topográfia ❖

Ábda: Radnóti Miklós †

Agárd: Gárdonyi Géza szülőhelye, emlékmúzeum

Apostag: Nagy Lajos szülőhelye

Balassagyarmat: Szabó Lőrinc gyermekevei

Balatonakaratya: Kodolányi János, Veres Péter nyaralója

Balatonfüred: Déry Tibor nyaralója

Balatonszárszó: József Attila †, Emlékmúzeum, 1943: Szárszói konferencia, Rónay György nyaralója

Balf: Halász Gábor †, Sárközi György †, Szerb Antal †

Balmazújváros: Veres Péter szülőhelye, emlékház

Bazsi: Simon István szülőhelye, emlékháza, sírja

Bérbaltavár: Nagy Gáspár szülőfaluja

Biharugra: Szabó Pál szülőhelye, emlékház

Bia: Juhász Ferenc szülőhelye

Budapest:

születik: Benjámin László, Csúrka István, Déry Tibor, Eörsi István, Esterházy Péter, Füst Milán, Gelléri Andor Endre, Gáll István, Garai Gábor, József Attila, Karinthy Frigyes, Karinthy Ferenc, Kardos G. György, Lázár Ervin, Mándy Iván, Molnár Ferenc, Nádas Péter, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Ottlik Géza, Örkény István, Petri György, Pilinszky János, Radnóti Miklós, Rába György, Sárközi György, Szakonyi Károly, Szécsi Margit, Tandori Dezső, Vas István stb.

Oktatás: Pázmány Péter Tudományegyetem (1950-től Eötvös Loránd...), Eötvös Kollégium

Kávéházak: Belvárosi, Bucsinszky, Centrál, Hadik, Japán, Lánchíd, Múzeum, New York, Simplon stb.

Irodalmi múzeumok: Petőfi Irodalmi Múzeum, Nyugat-, Ady Endre-, Kassák Lajos Emlékmúzeum, József Attila Emlékszoba

Temetők: Farkasréti, Kerepesi úti temető: irodalmi emlékhelyek

Cegléd: Tömörkény István szülővárosa

Cserszegtomaj: Szabó István szülőhelye

Csöngye: Weöres Sándor gyermekévei

Debrecen: Ambrus Zoltán, Bakucz József, Buda Ferenc, Gulyás Pál, Konrád György, Oláh Gábor, Sarkadi Imre, Szabó Magda szülővárosa

diákevek: Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Szabó Magda

Dombóvár: Fekete István Emlékmúzeum

Dormánd: Remenyik Zsigmond szülőhelye, emlékszoba

Eger: Bródy Sándor, Kálnoky László szülőhelye, Gárdonyi Géza lakóhelye (1897–1922), emlékmúzeuma

Esztergom: Babits Mihály nyaralója (1923-tól), emlékmúzeum

Gölle: Fekete István szülőhelye, emlékház

Gyula: Szathmári Sándor, Kiss Anna szülővárosa, Simonyi Imre lakóhelye

Hódmezővásárhely: József Attila többször járt itt, Németh László tanárévei (1945–1948), emlékszobája

Horpács: Mikszáth Kálmán Emlékház

Kaposmérő: Fodor András szülőhelye

Leányfalu: Móricz Zsigmond nyaralója, emlékkiállítás

Lillafüred: IGE-kongresszus 1933-ban (Írók Gazdasági Egylete)

Makó: Erdei Ferenc szülővárosa, József Attila diákevei, múzeuma, Espersit-ház (Makó irodalmi emlékeinek múzeuma)

Marcali: Lengyel József szülőhelye

Mezőszilas: Németh László diákkori vakációi, emlékháza

Miskolc: Szabó Lőrinc szülővárosa

Ménfőcsanak (Győr): Galgóczi Erzsébet szülőhelye, emlékszobája

Mosonszentmiklós: Kormos István szülőhelye (ma: Lébénymiklós)

Nyíregyháza: Váci Mihály szülővárosa, Jósza András Múzeum: Krúdy emlékkiállítás

Orosbáza: Darvas József szülőhelye, emlékháza

Ozora: Illyés Gyula életműkiállítás (2000 végétől a várban)

Ócsöd: József Attila emlékszoba

Pálfa–Felsőrácegres: Illyés Gyula emlékkiállítás

Pápa: Rab Zsuzsa, Vathy Zsuzsa szülővárosa; Nagy László, Csoóri Sándor diákevei

Pécs: Csorba Győző, Rózsa Endre, Várkonyi Nándor szülővárosa, Weöres Sándor egyetemi évei

Rácegrespuszta: Illyés Gyula szülőhelye

Simontornya: Illyés Gyula emlékkiállítás

Sopron: Pap Károly szülővárosa

Szajla: Oravecz Imre szülőfaluja

Szeged: Balázs Béla, Juhász Gyula, Marsall László, Ördögh Szilveszter, Simonffy András, Temesi Ferenc szülővárosa, József Attila, Radnóti Miklós egyetemi évei, Sík Sándor egyetemi tanársága, Móra Ferenc emlékszoba

Székesfehérvár: Bella István szülővárosa
Szekszárd: Babits Mihály, Baka István, Mészöly Miklós szülővárosa, Babits Mihály emlékmúzeum
Szentendre: Vas István nyaralója
Szentgyörgypuszta: Áprily Lajos nyaralója, lakóhelye
Szentkirályszabadja: Radnóti Miklós emlékház
Szigliget: írók alkotóháza 1953-tól
Szombathely: Weöres Sándor szülővárosa
Telki: Kodolányi János szülőhelye
Tibany: Illyés Gyula, Németh László nyaralóhelye
Tiszacsécse: Móricz Zsigmond emlékház
Tiszaöldvár: Bánai Kornél emlékszoba
Vajszló: Kodolányi János emlékmúzeum
Veszprém: Cholnoky Viktor, Jenő, László szülővárosa
Vésető: Sinka István emlékkiállítás
Zámoly: Csanádi Imre, Csoóri Sándor szülőhelye
Zengővárkony: Fülel Lajos emlékszoba

A történelmi Magyarország – a batáron túli magyar irodalom emlékhelyei

Arad: Kuncz Aladár, Tóth Árpád szülővárosa
Brassó: Áprily Lajos, Sánta Ferenc szülővárosa
Csucs: Csinszka és Ady Endre lakóhelye
Eperjes: Hamvas Béla szülővárosa
Érmihályfalva: Zelk Zoltán szülőhelye
Érmindszent: Ady Endre szülőhelye
Érsekújvár: Kassák Lajos szülővárosa
Farkaslaka: Tamási Áron szülőhelye, sírja
Kassa: Márai Sándor szülővárosa
Királyhelmet: Dobos László szülőhelye
Kolozsvár: az erdélyi irodalmi élet központja; Bálint Tibor, Bánffy Miklós, Kolozsvári Grandpierre Emil, Nagy István, Reményik Sándor, Szabó Dezső, Thury Zoltán szülővárosa; Házsongárdi temető: irodalmi emlékhely
Léva: Grendel Lajos szülővárosa
Marosvásárhely: az erdélyi irodalmi élet másik központja; Vásárhelyi Találkozó 1937-ben
Marosvécs: Helikon írótalálkozók 1926–1939 között
Nagybánya: Tersánszky Józsi Jenő, Németh László szülővárosa
Nagygalambfalva: Kányádi Sándor szülőhelye
Nagynyed: Jékely Zoltán szülővárosa; Áprily Lajos tanár, Sütő András diák a híres kollégiumban
Nagykaroly: Kaffka Margit szülővárosa
Nagysomkút: Szilágyi Domokos szülőhelye
Nagyszalonta: Zilahy Lajos, Sinka István szülőhelye
Nagyvárad: Dutka Ákos, Tabéry Géza, Hubay Miklós szülővárosa, Ady Endre újságíró (1900–1904), Juhász Gyula tanár (1908–1911), Holnap-antológiák (1908, 1909)
Pusztakamarás: Sütő András szülőfaluja
Stósz: Fábry Zoltán szülő-, lakóhelye, sírja
Szabadka: Kosztolányi Dezső, Csáth Géza szülővárosa
Szatmárnémeti: Dsida Jenő szülővárosa
Szenttamás: Gion Nándor szülőhelye
Sztána: Kós Károly lakóhelye a két világháború között
Temesvár: Balogh Edgár, Kós Károly, Méliusz József szülővárosa
Torda: Lászlóffy Aladár és Lászlóffy Csaba szülővárosa

Ajánló bibliográfia

❖ Kézikönyvek, lexikonok, bibliográfiák ❖

- A magyar irodalom története.* VI. kötet: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig.* 1966. (Szerk.: SZABOLCSI MIKLÓS.)
- A magyar irodalom története 1945–1975. I–IV.* (Szerk.: BÉLÁDI MIKLÓS, RÓRAY LÁSZLÓ.) 1981–1990.
- A magyar irodalom története.* (Szerk.: KLANICZAY TIBOR.) 1982.
- POMOGÁTS BÉLA: *Az újabb magyar irodalom 1945–1981.* 1982.
- KULCSÁR-SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991.* 1993.
- Magyar nyelv és irodalom.* Pannon enciklopédia. (Főszerk.: SIPOS Lajos.) 1997.
- KÁNTOR LAJOS–LÁNG GUSZTÁV: *Romániai magyar irodalom 1944–1970.* Bukarest, 1971.
- BERTHA ZOLTÁN–GÖRÖMBEI ANDRÁS: *A betrunas évek romániai magyar irodalma.* 1983.; *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980.* 1983.
- POMOGÁTS BÉLA: *A romániai magyar irodalom.* 1992.
- BORI IMRE: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története.* Újvidék, 1993.
- VAJDA GÁBOR: *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig.* 1995.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980.* 1982.
- BÉLÁDI MIKLÓS–POMOGÁTS BÉLA–RÓRAY LÁSZLÓ: *A nyugati magyar irodalom 1945 után.* 1986.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma.* 1993.
- Magyar irodalmi lexikon I–III.* (Főszerk.: BENEDEK MARCELL.) 1963–1965.
- Új magyar irodalmi lexikon I–III.* (Főszerk.: PÉTER LÁSZLÓ.) 1994.
- Romániai magyar irodalmi lexikon. I. A–F 1981. II. G–Ke. 1992. III. Kb–M. 1994.* (Főszerk.: BALOGH EDGÁR, DAVID GIULA).
- A magyar emigráns irodalom lexikona. I. A–G. 1990. II. H–M. 1992.* (Összeáll.: NAGY CSABA.)
- BORBÁNDI GIULA: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia.* 1992.
- ERŐS ZOLTÁN: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig.* 1985. 1995.
- TÓTHLÁSI ISTVÁN: *Irodalmi alakok lexikona.* 1992.
- Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?* Bp.–Debrecen, 1988.
- Magyar és nemzetközi ki kicsoda.* 1990., 1992., 1994., 1996., 1998., 2000. (Csak élő szerzők adatai. A legújabb kötet közli a kilencvenes években elhunytak halálozási dátumait.)
- KERESZTURY DEZSŐ: *A magyar irodalom képek könyve.* 1981.
- HATVANY LAJOS–GINK KÁROLY: *Beszélő bázak és tájak. A magyar irodalom emlékhelyei.* 1989.
- VARGA RÓZSA–PATYI SÁNDOR: *A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom. (1920–1960.)* 1972.
- A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K.* 1982. (Szerk.: BOTKA FERENC–VARGHA KÁLMÁN. A korszakban fellépő alkotók adatai 1970-ig.)
- A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész II. L–Zs.* 1989. (Szerk.: BOTKA FERENC–VARGHA KÁLMÁN.)
- A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1945–1970. Személyi rész.* (Szerk.: BOTKA FERENC.) 1991. (Adatok 1970-ig.)
- Verselmezések bibliográfiája. 4. bővített kiadás.* Tatahánya, 1989. (Összeáll.: NÁSZ JÁNOS és PETÉNYI ERZSÉBET.)

❖ Dokumentumgyűjtemények ❖

- Program és bivatás.* Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. 1978. 670–759.
- Leveleskönyv. Egy korszak leveleiben: 1956–88.* (Vál.: HORGAS BÉLA, LEVENDEL JÚLIA.) 1989.
- Irodalom és politika 1956.* Literatura, 1989. 1–2.
- HUSZÁR TIBOR: *Mit ér a szellem, ha... Értelmiség, politika, értelmiségpolitika 1957–1987.* Dokumentumok. 1990.
- Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek.* (Szerk.: STANDEISKY ÉVA.) 1990. (Irányított irodalom c. sorozat.)
- Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1961–1970.* Dokumentumválogatás. (Szerk.: TÓTH GYULA.) 1992. (Irányított irodalom c. sorozat.)
- Irodalmi Újság 1957–1989.* Dokumentumok a lap történetéből. (Szerk.: NAGY CSABA.) 1993.
- Korforduló. Kísérletek és változatok az autonómiára 1968–1972.* (Szerk.: ZIMONYI ZOLTÁN.) Miskolc, 1993.
- Lillafüred 1969. Fiatal írók tanácskozása.* 1995.
- Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963.* (Szerk.: CSEH GERGŐ BENDÉGÜZ, KALMÁR MELINDA, PÓR EDIT.) 1999.

❖ Naplók, emlékiratok ❖

- Curriculum vitae.* 30 kortárs magyar író önéletrajza. 1995.
- FODOR ANDRÁS: *Ezer este Fülep Lajossal I–II.* 1986.; *A Kollégium. Napló 1947–1950.* 1991.; *A betvenes évek. Napló 1970–1974. I–II.* 1975.; *A betvenes évek. Napló 1975–1979.* 1996.; *A somogyi diák. Napló 1945–47.* Pécs, 1999.
- HELLER ÁGNES: *Bicikliző majom.* 1998.
- ILLYÉS GYULA: *Naplójegyzetek 1946–1960.* 1985.; *Naplójegyzetek 1961–1972.* 1989.; *Naplójegyzetek 1973–1974.* 1990.; *Naplójegyzetek 1975–1976.* 1991.; *Naplójegyzetek 1977–1978.* 1992.; *Naplójegyzetek 1979–1980.* 1994.; *Naplójegyzetek 1981–1983.* 1995.
- KARINTHY FERENC: *Napló I–III.* 1993.
- KASSÁK LAJOS: *Szénaboglya.* 1988.
- LENGYEL JÓZSEF: *Noteszeiből 1955–1975.* (Szerk.: MAJOR OTTÓ.) 1989.
- RÓNAY GYÖRGY: *Napló I–II.* (1945–1975.) 1989.
- SÜTŐ ANDRÁS: *Napló.* 1998.
- SZÁNTÓ PIROSKA: *Bálám számara és a többiek.* 1997.
- SZABÓ LÖRINC: *Bírákhoz és barátokhoz.* (Napló és védőbeszéd 1945-ből. Sajtó alá rend.: KABDEBÓ LÓRÁNT.) 1990.

❖ Interjúkötetek ❖

- HUSZÁR SÁNDOR: *Beszélgetések kortárs alkotókkal*. Bukarest, 1969.
- Látogatóban*. (Szerk.: ERKI EDIT.) 1968.
- Látogatóban*. (Új gyűjtemény, szerk.: LENGYEL PÉTER.) 1971.
- BEKE GYÖRGY: *Tolmács nélkül*. Bukarest, 1972.
- BERTHA BULCSU: *A király meztelen*. 1972., *Írók műhelyében*. 1973., *Délutáni beszélgetések*. 1978., *Bertha Bulcsu beszélgetései*. 1999. (Válogatás)
- FÖLDES ANNA: *A nő szerepe: főszerep*. 1972., *Beszélgetni jó*. 1985.
- MAROSI ILDIKÓ: *Közelmépek*. Bukarest, 1974.
- MEZEI ANDRÁS: *Megkérdeztük...* 1976., *Megkérdeztük...* 1982. (Új gyűjtemény)
- SIMON ISTVÁN: *Írószobák*. 1976.
- GÁLFAI GYÖRGY: *Marad a láz?* Bukarest, 1977.
- DÉRY TIBOR: *Botladozás I–II*. 1978. II. 581–710.
- HEGYI BÉLA: *A dialógus sodrában*. 1978., *Távolsági beszélgetések*. 1989.
- VAS ISTVÁN: *Körül-belül*. 1978. 195–284.
- KARINTHY FERENC: *Dialógus*. 1978.
- NÁDOR TAMÁS: *33×10*. 1980., *Műzsák és mesterek*. 1984., *Első olvasásra*. 1988.
- GARRI GÁBOR: *Megbitt beszélgetések*. 1980.
- TÓTH LÁSZLÓ: *Vita és vallomás*. Pozsony, 1981., *Szó és csend*. Tatabánya, 1996.
- HORNÝK MIKLÓS: *Beszélgetés írókkal*. Újvidék, 1982.
- KABDEBŐ LÓRÁNT: *A háborúnak vége lett*. 1983., *A műhely titkai*. 1984., *Sorsfordító pillanatok*. Miskolc, 1993.
- Beszélgetések Illyés Gyulával*. 1986.
- KÁNTOR LAJOS: *Birtokon belül?* 1989.
- ÖRKÉNY ISTVÁN: *Párbeszéd a groteszkről*. 1986.
- CSONTOS JÁNOS: *Együtt és külön*. 1990.
- ESZÉKI ERZSÉBET: *Kibeszéljük magunkat*. 1991.
- KERESZTÚRY TIBOR: *Félterpeszben*. 1991.
- SÜTŐ ANDRÁS: *Sárkány alszik veled*. Beszélgetések könyve. 1991.
- LENGYEL BOLDIZSÁR: *Felejtjük el ezt a századot!* Szolnok, 1992.
- NEMES NAGY ÁGNES: *A magasság vágya*. Összegyűjtött esszék II. 1992. 363–508.
- „*A szellem: rendező nyugtalanság*.” Beszélgetések NÉMETH LÁSZLÓVAL. 1992.
- GÜLCH CSABA: *Az idő fénylő nyoma*. Győr, 1992.
- KÖRÖSI ZOLTÁN: *Felrombolás. Magánirodalmi beszélgetések*. 1993.
- Egyedül mindenkivel*. WEÖRES SÁNDOR beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai. 1993.
- ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: *Én itthon vagyok költő...* 1993, *De azért itthon maradni...* 1994, *Határokon járok örökké...* 1995, *Induljunk tebát: Otthonról baza*. 1996, *Várnak a kapuk*. 1997, *Hazajöttünk bát...* 1998, *Örökké itthon már e tájban*. 1999.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Kérdések és válaszok*. 1994.
- PILINSZKY JÁNOS: *Beszélgetések*. 1994.
- ALBERT ZSUZSA: *Legendás irodalom*. 1994., *Irodalmi legendák, legendás irodalom*. Pécs, 1999.
- Rózsaszín flastrom*. Beszélgetések vajdasági írókkal. Szeged. 1995. (Szerk.: SZAJBÉLY MIHÁLY.)
- VARGA IMRE: *Kisebbségből kisebbségbe*. Beszélgetések áttelepült írókkal. Szombathely, 1995.
- VARGA LAJOS MÁRTON: *Írók Budapestje*. 1996.

❖ Levelezések ❖

- Három asszony.* Déry Tibor levelezése Pfeiffer Olgával, Oravecz Paulával és Kunsági Máriával. (Sajtó alá rend.: BOTKA FERENC.) 1995.
- Liebe Mamuskám!* Déry Tibor levelezése édesanyjával. (Sajtó alá rend.: BOTKA FERENC.) 1998.
- „Kedves Tiborkám!” „Drága Gyuszim!”* Déry Tibor és Illyés Gyula levelezése. (Közzéteszi BOTKA FERENC.) = *„Költő felel!”* Tanulmányok Illyés Gyuláról. 1993.
- Levelek Hatvany Lajoshoz.* (Szerk.: HATVANY LAJOSNÉ.) 1967.
- Juhász Géza levelesládája.* (Szerk.: JUHÁSZ GÉZÁNÉ — LÉVAY BOTOND.) 1987.
- Levelek Karinthy Ferenchez.* (Szerk.: KARINTHY FERENCNÉ — JOVÁNOVICS MIKLÓS.) 1994.
- Nemes Nagy Ágnes levelesládája.* (Szerk.: LENGVEL BALÁZS.) 1995.
- Németh László élete levelekben 1914–1948.* (Szerk.: NÉMETH ÁGNES.) 1993.; *Németh László élete levelekben 1949–1975. I–III.* (Szerk.: NÉMETH ÁGNES.) 2000.
- ÖRKÉNY ISTVÁN: *Levelek egypercben.* (Szerk.: RADNÓTI ZSUZSA.) 1992.
- Pilinszky János összegyűjtött levelei.* (Szerk.: HAFNER ZOLTÁN.) 1997.
- SZABÓ LŐRINC: *Napló, levelek, cikkek. 1974., Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944).* 1989. (1945–1957). 1993. (Mindhárom kötetet szerk.: KABDEBŐ LŐRÁNT); *Szabó Lőrinc és Vékessné Korzáti Erzsébet levelezése.* (Szerk.: KABDEBŐ LŐRÁNT és LENGVEL TÓTH KRISZTINA.) 2000.
- TAKÁTS GYULA: *Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934–1949.* 1989.
- WEÖRES SÁNDOR: *Egybegyűjtött levelek I–II.* (Szerk.: BATA IMRE — NEMESKÉRI ERIKA.) 1998.
- Újboldak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve.* (Szerk.: BUDA ATTILA.) 1999.

❖ Irodalmi élet, irodalompolitika ❖

- RÉVAI JÓZSEF: *Marxizmus, népiesség, magyarság. 1948., Élni tudtunk a szabadsággal. 1949., Irodalmi tanulmányok. 1950., Kulturális forradalmunk kérdései. 1952.*
- HORVÁTH MÁRTON: *Lobogónk: Petőfi.* 1950.
- A magyar írók első kongresszusa 1951.* 1951.
- Vita irodalmunk helyzetéről.* 1952. (A Felelet-vita.)
- Irodalom és felelősség. Tíz év irodalmi kritikáiból.* (Szerk.: SZABOLCSI MIKLÓS.) 1955.
- DARVAS JÓZSEF: *Új népért, új kultúráért.* 1956.
- DÉRY TIBOR: *Útkaparó.* 1956.
- Irodalmi Újság.* 1956.
- A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása. = *Társadalmi Szemle*, 1958. 7–8. és *Kortárs*, 1958. 7.
- Vita a népi írókról.* (Kézirat, soksz. — MTA Irodalomtörténeti Intézete.) 1958.
- Parttalan realizmus?* 1964.
- A szocializmus irodalma.* 1966.
- Elvek és utak.* 1965.
- Élő irodalom.* Tanulmányok a felszabadulás utáni magyar irodalom köréből. 1969.
- LUKÁCS GYÖRGY: *Világirodalom I–II.* 1969., *Magyar irodalom–magyar kultúra.* 1970.
- A szocialista realizmus I–II.* (Bev., szerk.: KÖPECZI BÉLA.) 1970.
- TÓTH DEZSŐ: *Élő hagyomány, élő irodalom.* 1977.
- A betrunken évek magyar irodalmáról.* (Szerk.: AGÁRDI PÉTER.) 1979.

- KIRÁLY ISTVÁN: *Hazafiság és forradalmiság*. 1974., *Irodalom és társadalom*. 1976., *Kultúra és politika*. 1987.
A realizmus az irodalomban. (Szerk.: SZERDAHELYI ISTVÁN.) 1979.
A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika. (Szerk.: BÉLÁDI MIKLÓS.) 1981.
Történelmi jelenidő. (Beszélgetések a magyar irodalom legújabb fejezeteiről.) (Szerk.: BÉLÁDI MIKLÓS.) 1981.
A Lukács-vita (1949–1951). (Szerk.: AMBRUS JÁNOS.) 1985.
 ZÓLDI LÁSZLÓ: *Az És vitái*. *Az Élet és Irodalom* három évtizede. 1987.
 POMOGÁTS BÉLA: *Irodalmunk szabadságbarca (1956)*. 1989.
A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947. (Szerk.: NAGY SZ. PÉTER.) 1990.
 RAINER M. JÁNOS: *Az író helyzete. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. 1990.
Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sors történetéből. (Interjúk Pándi Pálról. Készítette CSÁKI JUDIT és KONÁCS DEZSŐ.) 1990.
 HARASZTI MIKLÓS: *A cenzúra esztétikája*. 1991.
Tankönyvháború. Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években. 1991.
 (Sajtó alá rend.: PÁLA KÁROLY.) (Irányított irodalom sorozat)
Korforduló. Kísérletek és változatok az autonómiára 1968–1992. (Szerk.: ZIMONYI ZOLTÁN.) Miskolc, 1993.
 STANDEISKY ÉVA: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. 1996.
 RÉVÉSZ SÁNDOR: *Acél és korunk*. 1997.
 KALMÉR MELINDA: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. 1998.
 MÁRKUS BÉLA: *Irodalom, politika, élet (1945–1979) I–II*. Szöveggyűjtemény. Debrecen, 1997. (Kossuth Lajos Tudományegyetem.)

❖ Műelemző gyűjtemények ❖

- Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben*. 1967.
Miért szép? Századunk magyar novellái elemzésekben. 1975.
Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből. 1981.
 POMOGÁTS BÉLA: *Regénytükör*. Harminchárom új magyar regény. 1977., *Versek közelről*. Értelmezések és magyarázatok. 1980.
 DOMOKOS MÁTYÁS–LATOR LÁSZLÓ: *Versekről, költőkről*. 1982.
Száz híres színdarab I–II. 1989.
 TUSKES TIBOR: *Titokkereső*. 1991. (Novellaelemzések.)
99 híres magyar vers és értelmezése. 1994.
Ötven nagyon fontos regény. Műismertetés és műelemzés. 1994.
Száz nagyon fontos vers. Versek és versmagyarázatok. 1995.
 REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS–TARJÁN TAMÁS: *Magyar irodalom 1945–1995*. Műelemzések. 1995.
Huszonöt nagyon fontos novella. Művek és műelemzések. 1997.
 ÁMAGYINÉ BIRÓ ZSUZSA–CSERJÁLMÉ ZSUZSA: *Regények találkozása*. 1998.

❖ Szépirodalmi antológiák ❖

- Hét évszázad magyar versei I–IV.* 1978.
Magyar elbeszélők. 20. század. I–III. (Vál.: ILLÉS ENDRE.) 1977.
Magyar költők. 20. század. I–III. (Vál.: VAS ISTVÁN.) 1985.
Magyar drámaírók. 20. század. (Vál.: NAGY PÉTER.) 1986.
Kortárs magyar irodalom 1945–1990. (Vál., a pályaképeket írta: DOMOKOS MÁTYÁS.) 1994.
Ótágú síp. A batárokon túli magyar irodalom antológiája. (Vál.: POMOGÁTS BÉLA.) 1992.
Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, LAKATOS ISTVÁN.) 1996.
Szép versek. 1964 óta évente megjelenő antológia.
Körkép. 1965 óta évente megjelenő prózaantológia.
Rivalda. 1969–1991 között évente jelent meg, az előző évad új magyar drámáit közölte.
Újbold-évkönyv. 1986–1992 között évente kétszer jelent meg.
Mindenféléből Pantheont. Kortárs költészeti antológia. Bp.–Dunaszerdahely, 1997.

Fél évszázad alatt nagyon sok, a legkülönbözőbb szempontokból összeállított és változó színvonalú antológia jelent meg. Itt csak a fontosabbakból jelzünk néhányat. A rengeteg kötet közül az irodalomtörténetek csak néhányat tartanak számon:

- Négy nemzedék. Élő magyar költők.* A tanulmányt írta és a költőket bemutatja SÖTER ISTVÁN. 1948.
Emberavatás. Fiatal prózaírók antológiája. 1955.
Tűz-tánc. Fiatal költők antológiája. 1958.
Elérhetetlen föld. Kilenc fiatal költő antológiája. 1969.
Költők egymás közt. Tizenöt költő bemutatkozik. 1969.

an-
tek

0565 70

Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói

Ez a kötet szerves folytatása Mohácsy Károly–Vasy Géza *Irodalom IV.* középiskolai tankönyvének és a kiegészítő füzetnek; azokkal együtt ad hiteles képet. A részletesebb korszakbemutató után olyan szerzőkről közöl vázlatos, de tankönyvszerű pályaképet és irodalmi szemelvényeket, akik a NAT és a kerettantervek alapján készülő tanítási programok részét képezhetik, elsősorban az emelt szint, a szabad témakörök, a helyi sajátosságok figyelembevételkor. Könyvünk – a már megjelent I. résszel együtt – teljesebb képet adhat modern irodalmunkról diákoknak, tanároknak és minden érdeklődőnek.

KRÓNIKA NOVA KIADÓ KFT.

1111 Budapest,
Bartók Béla út 10-12.

Tel./Fax: 385-1941

www.kronikanova.hu

ISBN 963-9128-49-X

9 789639 128491

Vasy Géza • Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói